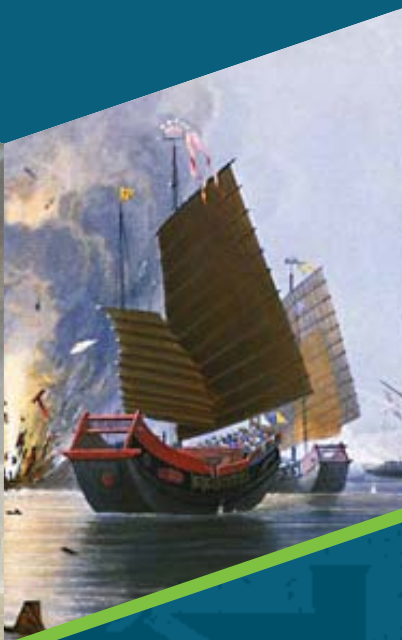

Наталія Сорочинська

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ 9

1807 р.

Пароплав Фултона

1829 р.

Паротяг
Стефенсона

1827 р.

Перше фото
Ньєпса

1876 р.

Телефон Белла

1879 р.

Лампочка Едісона

1885 р.

Автомобіль Бенца

XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

1837 р.

Телеграф Морзе

1852 р.

Дирижабль
Жиффара

1857 р.

Фонограф
Едісона

1895 р.

Радіоприймач Марконі

1895 р.

Сінематограф
братів Люм'єрів

1903 р.

Літак братів Райт

Наталія Сорочинська

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 9 КЛАСУ
закладів загальної середньої освіти

Схвалено для використання в освітньому процесі

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2022

УДК [94(100)“05/...”:37.016](075.3)
С 65

Схвалено для використання в освітньому процесі
[рішення експертної комісії з історії від 29 листопада 2021 року
(протокол №12) та рішення експертної комісії
з проведення антидискримінаційної експертизи
від 26 листопада 2021 р. (протокол №6)],
№ 3.0577-2021 у Каталогі надання грифів навчальній літературі
та навчальним програмам

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Сорочинська Н.М.

С 65 Всесвітня історія : підручник для 9 кл. закладів загальн.
середн. освіти / Н.М. Сорочинська. — Тернопіль : Навчальна
книга – Богдан, 2022. — 176 с. : іл.

ISBN 978-966-10-6745-4

Підручник містить систематизований виклад всесвітньої історії для учнів 9-го класу. Матеріал відповідає новій програмі Міністерства освіти і науки України.

Для учнів 9-х класів закладів загальної середньої освіти та вчителів історії.

УДК [94(100)“05/...”:37.016](075.3)

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:
bohdan-books.com/6745-4

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

© Сорочинська Н.М., 2022

© Навчальна книга – Богдан, виключна

ліцензія на видання, оригінал-макет, 2022

ISBN 978-966-10-6745-4

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Цікаво знати

Додаткова інформація для тих, хто хоче знати більше цікавих історичних фактів.

Робота з історичними джерелами

Фрагменти різноманітних матеріалів (уривки з історичних документів, спогадів очевидців подій тощо).

А тим часом в Україні...

Події, які відбувалися у той час на українських землях.

Запитання

Запитання, які наголошують на основній думці пункту параграфа.

Постать в історії

Додаткова інформація про видатних людей.

Закріплення знань та умінь

Питання для закріплення знань, умінь і навичок учнів, а також завдання проблемного характеру.

Словничок

Тлумачення термінів і понять, що виділені жирним шрифтом у тексті параграфа.

ЛЮБИ ДРУЗІ ТА ПОДРУГИ!

У 9 класі ви продовжите вивчення курсу всесвітньої історії, розпочатий у попередніх навчальних роках. Тепер вивчатимете період «довгого ХІХ ст.». У цей час відбулося багато вагомих змін у житті цілих суспільств і окремих людей. Вашою опорою у вивченні нового матеріалу буде цей підручник.

Перш ніж розпочати опрацювання нового періоду всесвітньої історії, необхідно ознайомитися зі змістом та структурою підручника, з яким ви працюватимете. Матеріал цього навчального видання об'єднано у п'ять розділів, кожен з яких містить кілька тем, що, своєю чергою, поділяються на пункти. Дати основних подій, історичні поняття і терміни, персоналії історичних діячів, на які необхідно звернути увагу і запам'ятати, виділено в тексті жирним шрифтом, інші дати представлено у тексті підручника для зручного орієнтування в історичному часі.

Важливе значення для засвоєння матеріалу мають історичні документи, ілюстрації, карти й схеми. Працюючи з текстом, необхідно прочитати вміщений у ньому текст документа й відповісти на поставлені запитання. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, що пояснюють зміст зображеного. Робота з історичною картою сприятиме формуванню уявлень про те, де саме відбувалися події, про які йдеться у тексті, або які зміни вони спричинили. Наведені в підручнику схеми розкривають зв'язки між складовими історичних явищ, пояснюють їхні особливості тощо.

Після кожної теми подано запитання й завдання. Звертайте увагу на умовні позначення поряд із ними — вони підкажуть, що і як необхідно виконувати. Завершивши вивчення теми, ви зможете підсумувати опрацьований матеріал за наведеними запитаннями та завданнями для узагальнення.

ВСТУП

ЄВРОПА В ЧАСИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

Тема 1. Криза «старого порядку» у Франції

Пригадайте:

1. Що таке Просвітництво?
2. Чим відзначилося правління Луї XIV?

1. Соціально-економічне становище Франції XVII ст.

Французька держава формувалася сотнями років, як вважають історики, починаючи з XV–XVI ст. У XVII ст. королівська влада у цій країні стала **абсолютною**, тобто нічим не обмеженою. Вірили, що король даний народові Богом, і він уособлює державу, що яскраво виразила фраза Луї XIV (1638–1715) «Держава — це я». Проте насправді його володіння більше нагадували зшити з клаптиків ковдру, де кожен регіон жив за власними законами, сплачував окремі податки, розмовляв окремим діалектом і навіть мав свої міри та ваги.

Втілювати у життя розпорядження короля мали чиновники. Право займати чиновницьку посаду можна було придбати, при цьому разом з посадою покупець отримував право передавати її у спадок, а також довічне утримання від держави. Крім того, робота чиновників майже не контролювалася, що перетворювало корупцію та свавілля на звичне явище.

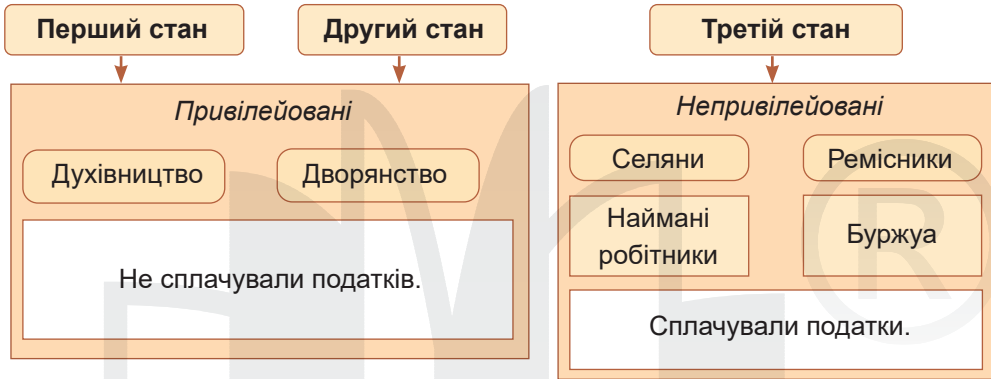
Наступники Луї XIV — Луї XV (1710–1774) та Луї XVI (1754–1793) мало або й зовсім не цікавилися державними справами. Крилатим став вислів Луї XV: «Після нас хоч Потоп» (він мав на увазі біблійний потоп, який знищив усе живе).

? Як, на вашу думку, описана ситуація впливала на роботу чиновників?

На початку 80-х рр. XVIII ст. у Франції зберігався становий поділ суспільства. Всього станів було три: **перший** — духівництво, **другий** — дворянство, і **третій**, до якого належали всі інші верстви населення: селяни, ремісники, наймані працівники, буржуа (підприємці і люди вільних професій). Належність до стану була спадковою, хоча за дуже великі гроші дворянський титул можна було й придбати. З 25 млн населення Франції 22 млн осіб становили селяни, 130 тис. — духівництво, 140 тис. — знать.

? Який стан був найчисленнішим у Франції другої пол. XVIII ст.?

Стани французького суспільства

? Поміркуйте, чи відповідав становий поділ суспільства у Франції реальним потребам її населення. Свою відповідь обґрунтуйте.

Перші два стани не сплачували податків, могли володіти землею та брати участь в управлінні державою.

Католицька церква була найбільшим землевласником у країні, а ще отримувала великі доходи за рахунок збору церковної десятини. Також вона займалася реєстрацією народжень, смертей і шлюбів, надавала початкову і середню освіту, а також утримувала госпіталі і, таким чином, мала величезний вплив на все населення Франції.

Більшість державних посад могли займати лише дворяни, вони ж здебільшого входили до складу місцевого самоуправління — парламентів. Наприклад, у 1660–1789 рр. всі учасники парламенту провінції Бретань мали дворянський титул.

? До якого стану належало католицьке духівництво?

Представники третього стану не мали політичних прав, хоча могли бути настільки заможними, що давали позики королю і знаті. Також третій стан сплачував податки, на які жила вся країна.

Селяни у Франції були особисто вільними. Частина з них мала власні земельні наділи, але більшість орендувала свої наділи у знаті або Церкви. Крім орендної плати, селяни виконували численні грошові та натуральні повинності на користь землевласника, наприклад, обов'язково мали молоти борошно на його млині, віддавати йому частину свого врожаю, відробляти панщину тощо.

Крім повинностей на користь землевласника (сеньйора), селяни мали сплачувати податки і державі. Земельні наділи селян та будинки міщан обкладалися податком, який називався талья. Крім того, збирався податок на сіль (габель), вино, пиво та багато інших продуктів.

Збір податків

Серед усіх чиновників найбільше народ скаржився королю на сваволю та жорстокість збирачів тальї (податку на землю) та їхніх підлеглих. Кожен такий чиновник мав за 6 років передати державі певну суму зібраних податків (бл. 80 млн ліврів), а все зібране понад неї залишалося самому чиновникові. При цьому державу не цікавило, якими методами він користується. Збирачі податків належали до найзаможніших людей свого часу. Вони купували великі будинки у центрі Парижа та дворянські титули.

Франція XVIII ст. була аграрною країною, а більшість товарів повсякденного вжитку виробляли не на мануфактурах, а у ремісничих майстернях, об'єднаних у цехи. Цехові статuti строго визначали, якими мають бути їхні вироби, а також їхню кількість. Але в умовах швидкого зростання населення і розвитку товарно-грошових відносин цехової продукції було недостатньо, щоб задовольнити увесь існуючий попит.

Торгівля ускладнювалась численними митними кордонами: перетинаючи межі володінь короля, сеньйорів, монастирів, на в'їзді до великих міст купці мали сплачувати мито за свій товар. Це ускладнювало обмін товарами між регіонами та стримувало економічний розвиток країни.

? У ті часи існувала приказка: «Дешевше привезти зерно до Франції з Китаю, ніж переправити його з півдня на північ Франції». Чому, на вашу думку, вона виникла?

2. Критика «старого порядку»

Описаний у попередньому пункті державний, суспільний та економічний устрій Франції історики називають «**старим порядком**» (1714–1789 рр.) (французькою — Ancien Régime), в основі якого було поєднання абсолютизму зі становим поділом суспільства та бюрократизмом. Чимало з освічених людей того часу — просвітників — критикували різні сторони життя Франції.

Вольтер (1694–1778) засуджував абсолютизм, однак уважав владу освіченого монарха корисною для країни. Також він критикував Католицьку церкву, засуджував релігійні упередження та забобони. З іменем Вольтера стали пов'язувати політичне й релігійне вільнодумство, що дістало назву вольтер'янство.

Шарль Монтеск'є (1689–1755) вважав, що найкращим державним устроєм

Йоганн Гамза «Суперечка в бібліотеці», 1880-ті. Австрійський художник Йоганн Гамза був популярним завдяки жанровим картинам на сюжети XVIII ст.

є конституційна монархія з розподілом на три гілки влади: законодавча, виконавча і судова.

! **Конституційна монархія** — форма державного правління, при якій владні повноваження глави держави — монарха — обмежені верховним законом країни, найчастіше — Конституцією.

Жан-Жак Руссо (1712–1778) вважав, що свобода — це природний стан людини. Але люди мають пожертвувати частиною своїх свобод для успішного співжиття у державі. Руссо вважав, що закони мають встановлювати самі люди, а не віддавати це право одній особі (монарху) або групі осіб (знаті). Його уявлення про державу отримали назву теорія суспільного договору. Протягом XVIII ст. було здійснено чимало наукових відкриттів та теоретичних узагальнень, які докорінно змінили уявлення людей про світ. З'явилася віра в те, що якщо існують універсальні фізичні закони, то і за законами науки та розуму можна впорядкувати життя суспільства і держави.

На відміну від попередніх часів, ці ідеї були надбанням не лише вузького прошарку інтелектуалів: станом на другу половину XVIII ст. читати вміла майже половина французьких чоловіків та третина жінок.

? Який устрій держави Монтеск'є вважав найкращим?

Кав'ярні

Місцем, які відвідували представники різних станів (щоправда, майже виключно чоловіки), були кав'ярні. З французької колонії Гаїті привозилися відносно дешеві тростинний цукор та каву, тож цей напій був доступним для багатьох. Проте головним заняттям відвідувачів було не стільки пиття кави, як обговорення новин та прочитаного в численних газетах та журналах. Так різноманітні філософські, політичні, культурницькі ідеї циркулювали в суспільстві.

Подібну до кав'ярень роль виконували читацькі клуби, салони та навіть масонські ложі. Поряд із серйозними темами, тут і пліткували. Улюбленою темою було життя королівського двору, особливо дружини Луї XVI королеви Марії-Антуанетти (1755–1793). Її постійно критикували за надмірні витрати на розваги та нові вбрання у той час, як у державному бюджеті бракувало коштів, а населення країни нерідко голодувало. Таке ставлення до королеви дуже підірвало авторитет французької монархії.

Жан-Оноре Фрагонар. «Молода дівчина, що читає», 1770-ті рр.

Елізабет Віже-Лебрен. «Портрет Марії-Антуанетти», 1783 р.

Луї-Марі Босредон «Кафе «Прокоп» у 1743 р.». Гравюра

Закріплення знань, умінь та навичок

1. У якому столітті у Франції сформувався «старий порядок»? **2.** Як було організоване державне управління Франції за часів «старого порядку»? **3.** Якою була роль Католицької церкви у Франції часів «старого порядку»? **4.** На які стани поділялося французьке суспільство XVIII ст.? Які з них були привілейованими, а які — ні? Який з них становив основну масу населення Франції? **5.** Розподіліть ці характеристики між трьома станами французького суспільства: сплачували податки, були землевласниками, був найчисленнішим станом, належність до цього стану, можна було придбати у законний спосіб. **6.** Назвіть характерні риси, притаманні французьким виробництву та торгівлі у другій половині XVIII ст. **7.** Поміркуйте, чи завжди у Франції другої половини XVIII ст. багатство було синонімом знатного походження. Свою відповідь аргументуйте. **8.** Складіть ментальну мапу на тему «Старий порядок». **9.** Які суспільно-політичні ідеї проголошували французькі просвітителі? **10.** Охарактеризуйте культуру читання та обміну інформацією у Франції другої половини XVIII ст. У парах або малих групах складіть перелік можливих наслідків популярності читання у цей період. **11.** Скориставшись додатковими джерелами, складіть вичерпну характеристику концепції суспільного договору Руссо та/або поділу на гілки влади Монтеск'є, ідей Вольтера стосовно релігії та моралі. Визначте головне в них.

Тим часом в Україні

1714 р. — остаточна ліквідація козацького устрою на Правобережжі.

1722–1727 рр. — перша Малоросійська колегія.

1764–1786 рр. — друга Малоросійська колегія.

1782–1786 рр. — скасування царським урядом всіх адміністративних і судових установ Гетьманщини.

1783 р. — Указ Катерини II про закріпачення селян.

1785 р. — «Жалувана грамота» Катерини дворянству, згідно з якою козацька старшина урівнювалась в правах із російським дворянством.

Довідка:

Ментальні мапи — це техніка візуалізації мислення. Способи застосування ментальних карт бувають різноманітними — наприклад, їх можна використовувати для того, щоб зафіксувати, зрозуміти і запам'ятати зміст тексту, згенерувати і записати ідеї, розібратися в новій для себе темі тощо.

Як створити ментальну мапу: 1. На аркуші паперу напишіть в центрі одним-двома словами головну тему, якій присвячена ваша мапа. Обведіть її у коло. 2. Від центральної теми відведіть гілки і розміщуйте на них ключові слова, які пов'язані з головною темою. Продовжуйте розширювати мапу, додаючи до вже намальованих гілок нові, з ключовими словами, поки тема не буде вичерпана.

Тема 2. Початок Французької революції кінця XVIII ст.

Пригадайте:

1. Що таке конституційна монархія?
2. Назвіть основні характерні риси «старого порядку».

1. Передумови Французької революції

У другій половині XVIII ст. в Англії було зроблено винаходи, які дозволяли виготовляти багато дешевого сукна. Вироби французьких ткачів не могли конкурувати з англійськими. Тому французькі підприємства закривались. Багато робітників лишилося без роботи. Населення Парижа налічувало 600 тис., з них близько третини становили безробітні.

У 1780-х рр. ціни на продукти харчування зросли в середньому на 65%, а платня — на 22 %. Особливої шкоди завдали неврожайні 1787–1788 роки, коли через природні катастрофи загинули посіви пшениці та виноградники. За ними послідувала надзвичайно сувора зима 1789 р.

Як наслідок селянам не було чого продавати, а міській бідноті — за що купувати їжу.

Наприкінці XVIII ст. Франція була однією з найбагатших країн Європи, поступаючись у розвитку тільки Британії та Нідерландам. Але протягом XVIII ст. Франція брала участь у низці війн, що вимагало величезних коштів. Особливо витратними стали Семилітня війна (1756–1763) та підтримка Війни за Незалежність США (1778–1783). Крім того, Луї XVI розпочав будівництво сучасного флоту. Для того, щоб покрити ці витрати, Франція брала кредити під високі відсотки. Коли настав час їх повертати, виявилось, що у державній скарбниці бракує грошей, і у 1787 р. її видатки стали перевищувати доходи на 20%. Міністри фінансів пропонували примусити перший та другий стани теж сплачувати податки, але цю пропозицію відхилили.

- ?** Яким було фінансово-економічне становище Франції у 1780-х рр.? Як це вплинуло на життя її населення?

«Накази ... міста Росайма»,
1789 р.

Луї Ерсан. «Луї XVI, який роздає милостиню бідним Версалю взимку 1788/1789», 1817 р. Це був символічний жест допомоги бідним, який насправді не вплинув на життя більшої частини населення Франції

Щоб поповнити державний бюджет, Луї XVI вирішив ще більше підвищити податки, тому звернувся до місцевих парламентів, але ті йому відмовили. Тоді король наказав скликати Генеральні штати — головний парламент Франції, який не збирався з 1614 р.

? З якою метою Луї XVI наказав скликати Генеральні штати?

2. Початок Французької революції

5 травня 1789 р. депутати Генеральних штатів зібралися на перше засідання в Пале-Рояль біля Версалу. Вони ухвалили рішення про те, що король має поділитися своїми повноваженнями з Генеральними штатами.

Депутати Генеральних штатів були поділені за трьома станами. Кожен стан мав один голос. Майже одразу виявилось, що перші два стани голосують разом, тому у третього немає шансів ухвалити потрібні йому рішення. Тому депутати третього стану виступили проти застарілої, як вони вважали, традиції голосувати за станами і почали наполягати на тому, щоб голос кожного депутата враховувався окремо.

? Якою була структура Генеральних штатів? За яким принципом збиралися депутати?

? Пригадайте, який стан був найчисленнішим у тогочасній Франції. Поміркуйте, чи можна вважати справедливим принцип голосування Генеральних штатів «один стан — один голос».

17 червня 1789 р. депутати третього стану, до яких приєдналися окремі представники першого та другого, проголосили себе **Національними зборами**, що представляють інтереси всіх французів. Луї XVI наказав зачинити залу, де мали зібратися Національні збори, тому 20 червня 1789 р. їхні депутати розмістилися в залі для гри в м'яч. Тут вони запряглися, що не розійдуться, поки не підготують текст конституції країни.

Сучасний вигляд зали для гри в м'яч, де депутати Національних зборів 20 червня 1789 р. дали клятву створити конституцію. Зараз це приміщення належить музею. На передньому плані — макет Бастилії, на задньому — репродукція картини Жака-Луї Давіда «Клятва у залі для гри у м'яч», 1791-1792 рр. Також тут розміщено погруддя діячів Французької революції, а над входними дверима прикріплено дошку з текстом згаданої клятви

► Спробуйте пояснити, чому саме ці предмети було включено до експозиції.

9 липня 1789 р. Національні збори проголосили себе Установчими, підкресливши цим свій намір закласти підвалини нового державного ладу у Франції. Але виявилось, що депутати мають часом протилежні уявлення про майбутню конституцію, а представники другого стану взагалі виступили проти будь-яких змін. Тим часом король використовував різні методи, щоб не допустити зібрання Установчих зборів.

? Чому Національні збори змінили свою назву на Установчі збори?

Тим часом налякані безробіттям та загрозою голоду парижани збиралися на вулицях Парижа. 14 липня 1789 р. величезний натовп заволодів зброєю, до якої не мав боєприпасів. Тому він вирушив до державної тюрми-фортеці Бастилії, сподіваючись там знайти порох. Крім того, її вважали символом абсолютизму. Натовп людей захопив Бастилію, при цьому звільнивши нечисленних ув'язнених. Наляканий Луї XVI вирішив піти на поступки повсталим: наказав відвести війська з-під Парижа та визнав Установчі збори.

14 липня у Франції стало символом пробудження народу, піднесення патріотизму. День взяття Бастилії є національним святом Франції і досі.

? Яке свято Франція відзначає 14 липня? З якими історичними подіями пов'язане його виникнення?

Цікаво знати

Під час відвідання Парижа 17 липня Луї XVI прийняв триколірну кокарду в нових національних кольорах — червоний і синій кольори герба Парижа поєднувалися з білим кольором Бурбонів. Від цієї кокарди веде свою історію сучасний прапор Франції.

Упродовж наступних двох-трьох тижнів революційна хвиля з Парижа швидко поширилася на провінції.

У ніч на 4 серпня 1789 р., у «**ніч чудес**», Установчі збори ухвалили рішення про ліквідацію станових привілеїв першого та другого станів. Серед іншого було скасовано панщину, повинності, які мали виконувати селяни, десятину, а також привілеї міст та цехів.

Невідомий художник. «Взяття Бастилії», близько 1789–1791 рр.

**Створення
Національної гвардії**

Кокарда часів Французької революції, 1789 р.
Німецький історичний музей,
Берлін

Тим часом тривала розробка документа, який мав визначати права французьких громадян. Його проєкт запропонував герой Війни за Незалежність США маркіз де Лафает (1757–1834), а в подальшому його допрацьовували багато інших депутатів Національних зборів. У результаті вони підготували текст документа, який став відомий як **Декларація прав людини і громадянина**. Установчі збори ухвалили Декларацію 26 серпня 1789 р. Вона проголошувала рівність всіх громадян перед законом, недоторканність особи, свободу слова, друку і віросповідання, право на приватну власність тощо. «Люди народжуються і залишаються вільними й рівними у своїх правах», — стверджувалось у Декларації. Особливого значення ця декларація набувала для французьких жінок, які віднині мали право успадковувати майно, вести власний бізнес.

Жозеф-Дезіре Корт.
«Портрет Жильбера
Лафаета», 1834 р.

- ❓ За допомогою додаткових джерел дізнайтеся про Олімпію де Гуж та її «Декларацію прав жінки та громадянки». Чим було зумовлене виникнення цього документа? Якою була його доля?
- ❓ Поміркуйте та висловіть власні припущення, чому «ніч чудес» отримала таку назву.

3. Революція 1791–1793 рр.

Із жовтня 1789 по весну 1791 у Франції здійснили низку перетворень. Було введено, як уважали його творці, «раціональний» адміністративний поділ на 83 департаменти, влада в яких належала виборним радам.

 Переїзд короля до Парижа

Створена у 1789 р. карта, що відображає «раціональний» принцип поділу на департаменти. Кожен квадрат позначає окремий департамент. У центрі кожного квадрата мав міститися адміністративний центр так, щоб за день людина могла до нього дістатися і залагодити свої справи. У дещо зміненому вигляді ця ідея була втілена у життя

- Чи є, на вашу думку, зображений адміністративний поділ зручним та раціональним?

На відміну від часів «старого порядку», нові департаменти не мали окремих привілеїв, пов'язаних з податками чи судочинством.

У ніч із 20 на 21 червня 1791 р. король Луї XVI разом з дружиною здійснив невдалу спробу втекти за кордон, але був затриманий біля міста Варен і повернений до Парижа. Ці події отримали назву Варенська криза, налаштувавши населення Франції проти короля. Париж охопили антимонархічні виступи. 17 липня 1791 р. війська Національної гвардії, очолювані Лафас-том, розстріляли демонстрацію на Марсовому полі у Парижі, яка виступала за республіку без короля. Це стало передвісником майбутніх суперечностей між самими революціонерами.

3 вересня 1791 р. Установчі збори ухвалили першу в історії Франції Конституцію, відповідно до якої країна ставала **конституційною монархією**. Вища законодавча влада надавалася однопалатним **Законодавчим зборам**, які замінили собою Установчі збори. Виконавча влада належала королю та міністрам, яких він призначав, судова — виборним суддям. Право обирати владу та бути обраними до державних органів надавалося лише «активним громадянам»: старшим 25 років чоловікам, які сплачували визначену суму податків і не працювали слугами, «тому що таке становище несумісне з можливістю представляти інтереси вільних людей». «Активних громадян» у 26-мільйонній Франції налічувалося 4,3 млн.

Наприкінці серпня 1791 р. занепокоєні революцією у Франції, котра загрожувала монархії, імператор Священної Римської імперії та король Пруссії створили воєнний союз, який називають **Першою антифранцузькою коаліцією**. Законодавчі збори, бажаючи випередити можливий напад, 20 квітня 1792 р. першими оголосили війну Священній Римській імперії.

Початок воєнних дій був для французів невдалим. Більшість офіцерів перейшли на бік ворога, чії війська вторглися на територію Франції. До армії вступили тисячі добровольців, яких називали федератами.

Ісідор Пільс. «Руже де Ліль вперше виконує «Марсельєзу» вдома у Дітріха, мера Страсбурга», 1849 р.

Цікаво знати

Кожен із добровольчих батальйонів мав свій прапор, гімн та уніформу. Особливу популярність серед парижан (а згодом — і серед усіх французів) здобув гімн загону з Марселя — «Марсельєза», слова й музику до якого написав військовий інженер Руже де Ліль. «Уперед, сини Вітчизни милої, мить слави настає!» — співали вони. Згодом «Марсельєза» стала національним гімном Франції.

 Журналістика

Жан Дюплессі-Берто.
«Штурм Тюільрі,
10 серпня 1792», 1793 р.

Вбрання санкюлота,
близько 1790 р.,
Музей мистецтв
округу Лос-Анджелес,
США

У складній ситуації, коли французи зазнавали поразок, ширилися чутки, що королева Марія-Антуанетта, яка була родом із Відня, таємно передала австрійцям воєнні плани. Це обурило народ, і в Парижі спалахнуло повстання, яке очолив орган місцевого самоуправління — Паризька комуна. 10 серпня 1792 р. Національна гвардія разом із федератами пішли на штурм королівського палацу в Тюільрі. Це було криваве протистояння між захисниками короля та повстанцями. У ході штурму з обох сторін загинуло майже півтори тисячі осіб. Луї XVI разом із сім'єю заарештували й ув'язнили.

Того ж дня, **10 серпня 1792 р.**, Законодавчі збори ухвалили рішення про **ліквідацію монархії** та скликання нового вищого органу влади — **Національного конвенту**, який мав створити конституцію Франції. До його складу входило 749 депутатів.

Боротьба з силами антифранцузької коаліції спершу супроводжувалась низкою поразок, доки **20 вересня 1792 р.** поблизу селища Вальмі війська французів-добровольців здобули першу перемогу над пруською армією і змусили її відступити. Цього ж дня в Парижі зібрався Національний конвент, який проголосив, що з **21 вересня 1792 р. Франція є республікою**. Це започаткувало період **Першої республіки** в історії країни.

Орас Верне «Битва при Вальмі»,
1826 р. Ця перемога показала, що
набрана з громадян-добровольців
армія може бути боєздатною

 Назвіть відмінності між республіканською та монархічною формами правління.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Назвіть причини Французької революції кінця XVIII ст. Розподіліть їх за категоріями: політичні, соціальні, економічні, інтелектуальні. **2.** Що можна вважати приводом до початку Французької революції кінця XVIII ст.? **3.** Яке значення для революціонерів мало захоплення Бастилії — практичне чи символічне? Свою відповідь аргументуйте. **4.** Які зміни у церковному житті Франції відбулися у ході революції кінця XVIII ст.? **5.** Як було організоване державне управління відповідно до Конституції 3 вересня? **6.** Кого називали «активними громадянами»? Хто належав до цієї категорії населення? **7.** Висловіть власні припущення, якими були причини формування Першої антифранцузької коаліції. **8.** Внаслідок яких подій Франція була перетворена на конституційну монархію? Коли і за яких умов її було ліквідовано? **9.** Обговоріть у малих групах або парах, як ви розумієте положення з Декларації прав людини та громадянина *«Люди народжуються і залишаються вільними й рівними у своїх правах»* та *«Для утримання державних установ необхідні податки. Вони повинні бути розподілені рівномірно між громадянами, відповідно до їхніх доходів...»*. Як це змінювало соціальний устрій Франції порівняно з часами «старого порядку»? **10.** Заповніть таблицю.

Французька революція, 1789–1792 рр.

Дата	Подія	Наслідки / значення
17 червня 1789 р.		
	Проголошення Установчих зборів	
14 липня 1789 р.		
	«Ніч чудес»	
	Проголошення Декларації прав людини та громадянина	
3 вересня 1791 р.		
		Ліквідація монархії; скликання Національного Конвенту
	Формування Першої антифранцузької коаліції	
		У Франції започатковано період Першої республіки
	Проголошення Франції республікою	

Тим часом в Україні

1791 р. — таємна місія Василя Капніста до пруського короля з метою організації визволення України з-під влади Російської імперії.

Тема 3. Завершення Французької революції кінця XVIII ст.

Пригадайте:

1. Що таке Паризька комуна?
2. З якої події ведеться відлік подій Французької революції?

1. Встановлення якобінської диктатури

У суспільно-політичному житті Франції кінця XVIII ст. важливу роль відігравали «політичні клуби». Від 1789 р. в бібліотеці монастиря Святого Якоба збирався «Клуб друзів конституції», тому його членів називали якобінцями. Станом на 1790 р. їх було більш ніж 150 осіб. У Законодавчих зборах якобінці розділилися на поміркованих, яких називали жирондистами (за назвою департаменту Жиронда, звідки походила більшість із них), і монтаньярів (буквально «горців», оскільки вони сиділи у верхній частині зали засідань) — радикальних республіканців, прихильників негайних і рішучих змін.

Лідерами останніх були **Жорж-Жак Дантон** (1759–1794) і **Максиміліан Робесп'єр** (1758–1794). За наполяганням депутатів-монтаньярів Конвент звинуватив Луї, колишнього короля, а зараз — звичайного громадянина Франції, у державній зраді та засудив до страти. 21 січня 1793 р. йому відрубали голову, а в жовтні було страчено його дружину Марію-Антуанетту. Ці події стали причиною для зростання кількості крайн-учасниць антифранцузької коаліції. Навесні 1793 р. під їхнім тиском французькі війська були змушені відступати.

Монтаньяри, яких почали називати «справжніми якобінцями», вимагали створення сильної виконавчої влади в центрі. Внаслідок повстання

Невідомий художник.
«Комітет громадського порятунку», 1793–1794.
В глибині зали відбувається засідання комітету, відгороджене триколірною стрічкою. Глядачі мають змогу спостерігати за ним

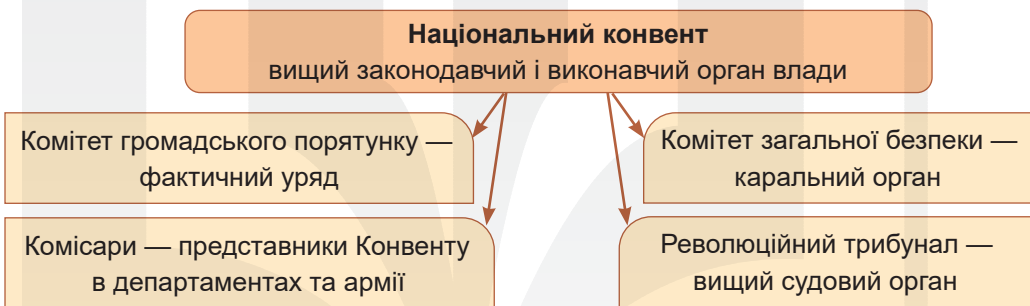
31 травня — 2 червня 1793 р. вони захопили владу та вигнали з Конвенту жирондистів. У країні встановилася **якобінська диктатура**.

? Поясніть, чому диктатуру депутатів-монтаньярів називають якобінською.

! **Диктатура** (від *лат. dictatura* — необмежена влада) — нічим не обмежена влада особи, групи, що спирається на силу й певну державну структуру.

Функції уряду Франції став виконувати Комітет громадського порятунку з 11 осіб, очолюваний Робесп'єром. Своєю метою він уважав порятунок революції за будь-яку ціну. 24 червня 1793 р. Конвент ухвалив нову конституцію. Вона закріпила республіканську форму правління та встановила загальне виборче право.

Організація влади у Франції за часів Якобінської диктатури (24 червня 1793 р. — 27 липня 1794 р.)

Революційний календар

Якобінці вважали проголошення Франції республікою початком нової ери й запровадили нове літочислення за роками республіки. Роки позначалися римськими цифрами: 1789–1791 рр. — I, II, III роки Свободи, 1792 р. — I рік Республіки, 1793 р. — II рік Республіки і т. д. Якщо потрібно було назвати дату події, яка відбулася до цього, то казали «така-то дата за арабським стилем». Нова ера починалася 22 вересня 1792 р. і поділялася на 12 місяців із 30 днів, назви яких відповідали явищам природи та сільськогосподарським роботам.

Осіньні місяці — вандем'єр («виноградний»), брюмер («туманний»), фример («морозний»); зимові — нівоз («сніговий»), плювіоз («дощовий»), вантоз («вітряний»); весняні — жерміналь («проростаючий»), флореаль («квітучий»), преріаль («лучний»); літні — мессідор («жнивний»), термідор («спекотний»), фрюктідор («родючий»).

Днем відпочинку був кожний десятий день. Існувало п'ять святкових днів — Генія, Праці, Подвигів, Нагород та Суспільної думки, а релігійні свята скасовувалися. Революційний календар діяв у Франції до 1 січня 1806 р.

! Максиміліан Робесп'єр (1758–1794)
та Жорж Дантон (1759–1794)

Якобінці запровадили загальну військову повинність для всіх неодружених молодих чоловіків. Це дозволило збільшити кількість солдатів до 750 тис. осіб. Армія стала мотивованою і дисциплінованою. Завдяки реорганізації вона перейшла в наступ і вже восени 1793 р. звільнила всю захоплену територію Франції та стала воювати за її межами.

У липні 1793 р. Шарлотта Корде, яка теж виступала проти «старого порядку», але вважала, що нинішні правителі зрадили ідеалам революції, вбила одного з лідерів якобінців Марата. Це стало приводом для активізації терору проти «ворогів революції». 17 вересня 1793 р. було схвалено Декрет про «підозрілих», за яким можна було заарештовувати всіх, кого вважали прихильниками тиранії. Згідно з Декретом «підозрілим» можна було вважати кожного, хто підтримував повстання проти революції, мав зв'язки за кордоном та серед колишньої аристократії.

? Кого якобінці вважали «підозрілим»? У чому «підозрювали» таких осіб?

У цей період було заарештовано до 500 тис. осіб (2% населення тогочасної Франції), а страчено — до 40 тис. Ворогами революції було оголошено і страчено не лише аристократів, зокрема колишню королеву Марію-Антуанетту, прибічників монархії, а й жирондистів. Серед інших жертв терору був і видатний учений Антуан Лавуазьє. Згодом скарали й одного з організаторів терору та близького друга Робесп'єра — Жоржа-Жака

Жак-Луї Давід. «Смерть Марата», 1793 р. Це полотно не відображає точних обставин смерті Жана-Поля Марата, але є однією з найвідоміших картин, присвячених Французькій революції

- ▶ Хто такий Жан-Поль Марат?
- ▶ Які історичні наслідки мала зображена подія?

Невідомий художник. «Страча Марії-Антуанетти», близько 1793 р. Марію-Антуанетту, як і Луї XVI, Дантона, Робесп'єра та тисячі інших жертв, було страчено за допомогою гільйотини — пристрою з падаючим лезом, який, як тоді вважали, забезпечував «гуманну страту». Цей вид страти у Франції проіснував до XX ст.

Дантона. За переказами, перед стратою він сказав: «Революція... пожирає власних дітей».

? Як ви розумієте останню фразу Дантона?

! **Терор** — політика залякування, придушення політичних противників насильницькими методами. Використовується як засіб досягнення будь-якої мети.

Для того щоб зменшити невдоволення населення й заодно зміцнити свою владу, Конвент ухвалив Декрет про «загальний максимум», яким обмежив ціни на зерно, борошно, сіль, мило тощо й одночасно підвищив заробітну плату робітникам.

Якобінці спробували створити нову релігію — культ Розуму і Вищої істоти, які мали замінити християнство та сприяти розвиткові патріотичних почуттів. Однак ці наміри повністю провалилися.

і Цікаво знати

Не вся Франція сприйняла страту короля і перетворення її на республіку як належне.

У 1793 р. мешканці міста Ліон скинули якобінську адміністрацію, за що Конвент негайно оголосив їх «ворогами революції». Після 2-місячної облоги урядові війська увірвалися в місто і вбили тисячі його мешканців.

Наймасовішим стало повстання у регіоні Вандея, що спалахнуло 1793 р. і було настільки масштабним, що для його придушення використали армію, внаслідок чого деякі регіони Вандеї втратили від 25 до 35% населення. Повстання завершилося у 1796 р. завдяки домовленостям з Директорією.

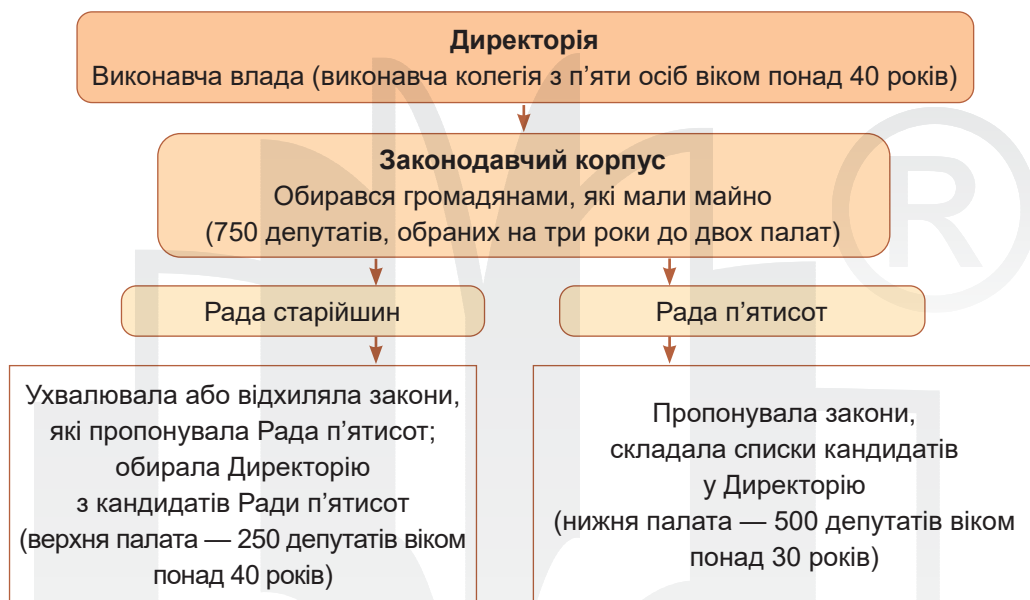
Поль-Еміль Бутін'ї. «Рояліст Анрі де Ларошжаклен в битві при Шолі», XIX ст. Битва при Шолі — одна з битв Вандейського повстання, у ході якої повсталі зазнали поразки

2. Термідор

27 липня 1794 р. (9 термідора III року Республіки) у Конвенті проти влади Робесп'єра об'єдналися його противники, які виступали проти терору. Робесп'єра та його прибічників заарештували в Конвенті, а наступного дня стратили. Внаслідок **термідоріанського перевороту**, як називають цю подію, режим якобінської диктатури у Франції було ліквідовано.

У своїй політиці термідоріанці не намагалися відновити дореволюційний «старий порядок». Вони відмовлялися від якобінських ідей перебудови суспільства та прагнули захистити інтереси поміркованих верств нової знаті,

Організація влади у Франції за часів термідоріанського режиму (26 жовтня 1795 р. — 9 листопада 1799 р.)

? Пригадайте, де вже при вивченні курсу історії вам траплялися подібні назви державних органів.

яка сформувалася у Франції за роки революції. Внаслідок Революції багато буржуа змогли розбагатіти, скупивши землі, конфісковані у аристократів та Церкви, а завдяки ліквідації цехового устрою зуміли без зайвих перешкод відкрити мануфактурне виробництво. Саме ці люди тепер прийшли до влади.

Авраам Жирарде. «Урядові війська під керівництвом Наполеона стріляють у повстанців біля церкви Святого Роха, 5 жовтня 1795», 1795 р.

Термідоріанці виступали за республіканську форму правління, недоторканність приватної власності та свободу підприємництва. Вони скасували Декрет про «підозрілих», почали віддавати під суд якобінців, винних у розгортанні терору, засудженим ними було оголошено масову амністію.

У грудні 1794 р. термідоріанський Конвент скасував систему загального максимуму, що спричинило зростання цін на продукти в кілька разів. Навесні 1795 р. в Парижі відбулися два повстання санкюлотів, що проходили під гаслом «Хліба і Конституції 1793 р.!»), але їх було швидко придушено.

22 серпня 1795 р. Конвент ухвалив нову Конституцію III року Республіки. Вона зберігала республіканський устрій, але скасовувала загальне виборче право, відновлюючи систему виборів, як у 1791 р.

5 жовтня 1795 р., скориставшись тим, що після проведення виборів ще не було оголошено офіційну владу, прихильники монархії підняли повстання в Парижі, яке придушив артилерією генерал Наполеон Бонапарт, убивши таким чином близько 400 осіб. Це було останнє повстання у Парижі протягом Французької революції.

Вибори за Конституцією 1795 р. оголосили проведеними, тож Конвент припинив свою діяльність і передав владу новим органам влади: Законодавчому корпусу та **Директорії** — комітету з п'яти директорів. Головну роль у Директорії відігравав Поль Баррас (1755–1829).

За правління Директорії розпочато створення мережі закладів загальної освіти, а також політехнічних шкіл. Також було проголошено свободу віросповідання та відділення Церкви від держави.

3. Війни Директорії

У період Директорії Франція здобула вирішальну перемогу над Першою антифранцузькою коаліцією. Війна з її боку в цей період набула загарбницького характеру. На захоплених землях французи проголошували так звані «сестринські республіки», де влада і суспільство мали бути організовані так само, як і у Франції. Першою з них стала Батавська республіка, створена у 1794 р. на території Нідерландів.

? На території якої держави було створено Батавську республіку?

Цікаво знати

Французька армія, якою мав командувати Наполеон в Італії, не мала належного спорядження та постачання, щоб прогудуватися, солдати нерідко вдавалися і до грабінництва. Новий командувач зумів навести відносний порядок, а також пообіцяв солдатам рушити до багатих італійських земель. Для мобільності війська Наполеона не мали обозу, а харчувалися зібраним у місцевого населення.

Навесні 1796 р. Директорія, плануючи воєнні дії проти Австрійської імперії, зосередила основний удар у німецьких землях, а для того, щоб відволікти противника, до австрійських володінь у Північній Італії направила невеликі сили на чолі з **Наполеоном Бонапартом** (1769–1821). Проте французька армія на півночі не змогла досягти успіху, тоді як війська під командуванням Наполеона здобули цілу низку вражаючих перемог — при

П'єр-Мішель Алікс.
«Поль Баррас у парадному вбранні директора»,
кін. XVIII ст.

Орас Верне. «Генерал Бонапарт та його війська переходять Аркольський міст», 1826 р. Наполеон, підхопивши прапор, сам повів армію на міст. У ході цієї битви французька армія здобула перемогу над австрійськими військами. Сама битва відбулася біля селища Арколь поблизу Верони у ході Італійської кампанії (1796–1797 рр.)

- ▶ Про що свідчить той факт, що французькі війська воювали за межами своєї країни?

Лоді, Акролі, Ріволі тощо. Вони дали змогу у 1797 р. укласти вигідний для Франції мир у Кампо-Форміо, за яким Австрійська імперія віддавала їй території сучасної Бельгії, лівий берег Рейну та Іонійські острови, а також визнавала існування Цизальпійської республіки — держави, створеної у Північній Італії. Як наслідок Перша антифранцузька коаліція розпалася, і головним противником революційної Франції стала Велика Британія.

Щоб перемогти Велику Британію, Бонапарт обрав спосіб завдання непрямих ударів, тому він допомагав Ірландії розпочав Єгипетську кампанію (1798–1801 рр.), щоб відрізати англійцям шлях до їхньої колонії Індії, а можливо, згодом завоювати і її. У її ході французьке військо захопило Єгипет та Сирію. Тим часом ескадра англійського адмірала Гораціо Нельсона знищила французький флот в Абукірській бухті (1–2 серпня 1798 р.) поблизу Александрії, чим відрізала військо Наполеона від Франції. Французькі війська протрималися у Єгипті до 1801 р., поки їх не витіснили англійці.

В цей час у Парижі готувалася змова проти Директорії, яку її учасники розраховували використати для захоплення влади. Дізнавшись про ситуацію на батьківщині, Наполеон залишив армію в Єгипті, а сам повернувся до Франції. **9 листопада 1799 р. (18 брюмера** за революційним календарем) у столиці відбувся державний переворот. Оточивши залу засідань військами, Бонапарт примусив Законодавчий корпус затвердити рішення про розпуск Директорії та передачу влади трьом консулам — Сійєсу, Роже-Дюко та Бонапарту.

- ❓ До кого перейшла влада у Франції внаслідок перевороту 18 брюмера?

Луї-Франсуа Лежен «Битва біля пірамід», 1808 р. Лежен був не лише художником, а й військовим, який брав участь у практично всіх військових кампаніях Бонапарта

- Спираючись на назву картини та на зображене на ній, визначте, у ході якої з кампаній Наполеона відбулася ця битва.

Карта «Європа в період Наполеонівських війн. 1794–1815 рр.»

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Внаслідок яких подій якобінці прийшли до влади? Хто вважається їхнім лідером? **2.** Охарактеризуйте правління Якобінської диктатури. Як ви вважаєте, чому цей етап Французької революції отримав таку назву? **3.** Чим якобінці виправдовували розгорнутий ними терор? **4.** Коли було прийнято Декрет про «загальний максимум»? З якою метою? Коли його було скасовано? Які це мало наслідки? **5.** Кому за Конституцією 1795 р. належала вища виконавча влада у Франції? **6.** Вкажіть напрямки війн, які вела Директорія. Якою була доля завойованих нею земель? Хто здійснював ці завоювання? **7.** Об'єднайтеся у малі групи. Складіть перелік ключових понять та термінів, які допоможуть охарактеризувати Французьку революцію кінця XVIII ст. Свій вибір обґрунтуйте. **8.** До початку революції мешканці Франції вважалися підданими її короля, у її ході вони стали називатися громадянами. Як ви розумієте різницю між цими поняттями? На якому етапі революції, на вашу думку, відбулася ця зміна? **9.** Підготуйте есе на тему «Права людини і громадянина в якобінській Франції». **10.** Завершіть подану таблицю.

Періодизація Французької революції кінця XVIII ст.

Етап	Дата	Період	Основні події	Характеристика
I етап	20 червня 1789 р. — 10 серпня 1792 р.	Початок революції	14 липня 1789 р. — штурм Бастилії, що знаменує початок революції	Головний орган влади — Установчі збори. Введено загальне виборче право. Створено добровольчу армію
II етап	10 серпня 1792 р. — 2 червня 1793 р.	Повалення монархії та встановлення республіки	10 серпня 1792 р. — Законодавчі збори ухвалюють рішення про ліквідацію монархії	
III етап	2 червня 1793 р. — 27 липня 1794 р.	Якобінська диктатура		Головний орган влади — Конвент. Створено Конституцію 1793 р., введення якої відкладено до завершення Революції. Впровадження загальної військової повинності
IV етап	27 липня 1794 р. — 9 листопада 1799 р.	Термідоріанський режим	9 листопада 1799 р. — переворот 18 брюмера	

 Тим часом в Україні

1798 р. — видання у Петербурзі трьох частин «Енеїди» Івана Котляревського.

Тема 4. Консульство та імперія Наполеона Бонапарта

Пригадайте:

1. Кого називали федератами?
2. За яких умов Наполеон Бонапарт прийшов до влади у Франції?

1. Встановлення влади Наполеона

Після перевороту 18 брюмера вся влада у Франції фактично опинилася в руках однієї людини — першого консула Наполеона Бонапарта. 25 грудня 1799 р. вводилася в дію нова Конституція, за якою Наполеон на 10 років проголошувався першим консулом та отримував всю повноту виконавчої влади в країні. Систему місцевого управління було реорганізовано — департаменти очолили префекти, а міста — мери, які призначалися з Парижа. Таким чином, регіони Франції втратили самоуправління, яке мали раніше.

Прийшовши до влади, Наполеон Бонапарт взявся до перетворення країни. Завдяки рішучим діям він добився фінансової стабільності. Це зумовило економічне піднесення.

Наполеон спочатку дозволив повернутися більшості емігрантів. Соціальної злагоди сприяла також укладена 15 липня 1801 р. угода — **конкордат** — із Папою Римським, згідно з яким католицизм проголошувалося релігією більшості французів.

У серпні 1804 р. було ухвалено «**Цивільний кодекс**», який часто називають «Кодексом Наполеона». У ньому закріплювався принцип рівності всіх громадян перед законом, недоторканності приватної власності, свободи приватного підприємництва. Питання шлюбу та сім'ї були виведені з відання Церкви, було дозволено розлучення. «Кодекс Наполеона» став першою збіркою законів, яка поширювалась на всю територію Франції.

? Що таке конкордат? З ким і для чого Наполеон уклав конкордат?

2 грудня 1804 р. Бонапарт коронувався як імператор французів **Наполеон I**. Від цієї події в історії Франції ведеться відлік періоду Першої імперії.

? Чому, на вашу думку, Наполеон не самовільно проголосив себе спочатку довічним консулом, а потім — імператором, а проводив всенародне голосування?

Наполеон
Бонапарт

Жак-Луї Давід. «Коронація Наполеона», 1805–1808. Фрагмент. Наполеон запросив на церемонію Папу Римського, проте, всупереч звичаю, імператорську корону надягнув на себе сам, що мало символізувати незалежність його влади від позиції Церкви. Потім він коронував свою дружину Жозефіну Богарне

- Яку подію зображено на картині? Де перебуває Наполеон? Що він тримає в руках і з якою метою? Аргументуйте свою відповідь.

2. Війни Наполеона

Одним із головних суперників Франції Наполеона стала Велика Британія. Вона мала недостатньо сухопутних військ, щоб прямо воювати з ним, проте володіла могутнім флотом. У 1805 р. у Трафальгарській битві британці перемогли французько-іспанський флот, який мав забезпечити висадку французьких військ в Англії. Тому у 1806 р. Наполеон спробував вдатися до блокади: Франція та підконтрольні їй європейські країни мали розірвати з Великою Британією економічні зв'язки. Цю політику було названо **континентальна блокада**. Вона не дозволяла англійцям купувати сировину та продавати свої товари на європейському континенті, що завдало шкоди її економіці.

У 1805 р. армія Наполеона здобула перемогу над австрійцями у битві під Ульмом. Це відкрило їй шлях до столиці Австрії — Відня. **2 грудня 1805 р.** відбулася **битва під Аустерліцом**, де зустрілися сили Наполеона I, російського імператора Олександра I та австрійського імператора Франца II. Тому цю битву називають «битвою трьох імператорів». У ній французи здобули перемогу над набагато більш численними військами ворога. У її результаті було укладено **Пресбурзький мир**, за яким Австрія втрачала на користь Франції володіння в Італії, на узбережжі Адріатичного моря, в німецьких землях. Також у 1806 р. було ліквідовано Священну Римську імперію, а замість неї утворено Рейнський союз. Австрійська імперія, яка була проголошена у 1804 р. у відповідь на створення Французької імперії, у 1806 р. стала окремою державою.

У війну проти Франції також вступила Пруссія, чий правитель сподівався самостійно перемогти французів, проте її сили також були розгромлені у битві під Єною 14 жовтня 1806 р. Наполеон з тріумфом в'їхав до Берліна — столиці Пруссії.

14 червня 1807 р. російські війська зазнали поразки у битві під Фрідландом — у результаті між Францією

Нік Гіндро. «Втрати після битви під Аустерліцом», 2016 р.
Ця картина символічно зображає втрати Австрії внаслідок програної битви. Схилений чоловік тримає стяг у кольорах династії Габсбургів, яка на той час правила Австрією

Лемюель Френсіс Еббот. «Портрет Гораціо, лорда Нельсона», 1799 р. Лорд Нельсон, видатний стратег та полководець, командував британським флотом у Трафальгарській битві, у ній і був вбитий французьким снайпером. У численних баталіях він утратив праву руку та мало не позбувся ока

та Російською імперією було укладено Тільзитський мир, за яким Російська імперія мала визнавати всі французькі завоювання та приєднатися до континентальної блокади. Також створювалося Варшавське герцогство — залежна від Франції держава на тих землях, які відійшли до Пруссії за II та III поділами Речі Посполитої.

? У результаті яких подій Священна Римська імперія припинила існування? Яка держава постала на її територіях?

3. Криза та падіння Першої імперії

У перші роки правління Наполеона підтримувала більшість французів. Пожвавлення в економіці сприяло зростанню заробітної плати. Наполеона вважали рятівником вітчизни, воєнні перемоги викликали національне піднесення та почуття гордості. Проте поступово французи втомилися від тривалих війн. Нові мобілізації чоловіків віком від 18 до 25 років все частіше викликали невдоволення.

Франсиско Гоя. «Третє травня 1808 р. в Мадриді», 1814 р. 2 травня 1808 р. у Мадриді було придушено виступ проти французької окупації. Страти повсталих тривали всю ніч. Для іспанців страчені повстанці стали символом героїзму та патріотизму

Альбрехт Адам.
«Наполеон в палаючій Москві», 1841 р.

На територіях, що увійшли до складу імперії Наполеона або залежних від неї «сестринських республіках» скасовувалися феодальні повинності та станові привілеї, затверджувалася рівність громадян перед законом, запроваджувався «Кодекс Наполеона», церковні землі передавалися у власність держави тощо.

Шлях Великої армії Наполеона супроводжувався пограбуваннями та реквізиціями. Щоб армія рухалася швидше, він відмовився від обозу та організованих польових кухонь — солдати самі шукали собі харчування. Важким тягарем ставали контрибуції та необхідність постачати десятки тисяч солдатів до його армії.

Поступово почали ускладнюватися відносини імперії із завойованими країнами.

В останніх зароджуються національно-визвольні рухи, спрямовані проти французького панування. Так, в Італії в 1807 р. виникло таємне товариство карбонаріїв, метою якого була підготовка повстання для

звільнення країни. У Пруссії з'явилося таємне товариство «Тугенбунд», що виступало за об'єднання країни та ліквідацію залежності від Наполеона. В Іспанії після вторгнення туди наполеонівської армії спалахнула герілья — партизанська війна проти французької влади.

Однак Наполеон, імовірно, не помічав цього. Прагнучи силою примусити Російську імперію до виконання Тільзитського миру та дотримання континентальної блокади, умови якої вона демонстративно порушувала, у 1812 р. він повів свою армію на схід. 14 вересня того ж року французькі війська увійшли у Москву. Проте ця війна виявилась надто виснажливою, французи були змушені відступити, а французька армія виявилась не готовою до війни на таких великих територіях, солдати страждали від голоду, холоду та хвороб. Усвідомлюючи безперспективність подальшої кампанії, Наполеон був змушений відступити, втративши свою Велику армію.

Повернувшись до Парижа, імператор став збирати нову армію. Цього разу його противниками були Російська та Австрійська імперії, Іспанія, Англія та інші європейські держави. Восени 1813 р. вони зібрали майже мільйонне військо, якому Наполеон міг протиставити лише 500-тисячну армію, більшість якої складала щойно мобілізовані юнаки.

16–19 жовтня 1813 р. під Лейпцигом відбулася «**битва народів**», як її назвали сучасники. Наполеон зазнав поразки та відступив на територію Франції. Він відхилив пропозицію укласти мир і відмовитися від завоювань Франції після 1792 р. Тому війна продовжилася.

Узимку 1814 р. російсько-австрійсько-пруські війська вийшли до кордонів Франції. 30–31 березня 1814 р. відбулася битва за Париж, захисники якого були змушені капітулювати. До французької столиці вступили війська союзників.

Орас Верне. «Захисники укріплень Кліші», 1820 р. Фрагмент. Полотно присвячене обороні Парижа 30 березня 1814 р.

- Кого можна побачити на поданому фрагменті картини? Який бік війни висвітлює це зображення?

Зведений до 100-ліття «битви народів» монумент. Лейпциг, Німеччина. Вважається найбільшим пам'ятником Європи

6 квітня 1814 р. Наполеон за себе та всіх своїх нащадків зрікся престолу. Його було заслано на невеликий острів Ельба поблизу берегів Італії. Кордони Франції мали повернутися до стану 1792 р.

! **Реставрація** (політична) — відновлення попереднього суспільно-політичного устрою.

Переможці разом зі старою французькою аристократією провели у Франції **політичну реставрацію** монархії Бурбонів. Королем Франції було проголошено Луї XVIII (1814–1824 рр.) — 59-річного брата Луї XVI. Союзники підтримували відновлення в країні дореволюційних порядків, але зобов'язали Луї XVIII дати народу конституцію. Усі посади в державі отримали прихильники Бурбонів. Поліпшення відносин із Великою Британією призвело до повернення на ринки Франції англійських товарів, що негативно вплинуло на місцевих виробників. Це викликало невдоволення у французів, у країні почала зростати прихильність до колишнього імператора Наполеона.

? Як змінилося життя у Франції після того, як у 1814 р. Наполеон зрікся престолу?

4. Початок роботи Віденського конгресу. «Сто днів» Наполеона.

1 листопада 1814 р. у Відні розпочався конгрес, на якому мали бути визначені принципи подальшого облаштування Європи. На нього були запрошені представники багатьох європейських держав, але ухвалювали рішення лише чотири з них: Велика Британія, Австрія, Росія та Пруссія. Франція, як переможена сторона, такого права не мала.

У цей час Наполеон уважно стежив за подіями у Франції. Упевнившись, що французи не підтримують Бурбонів, він вирішив спробувати повернути владу. 1 березня 1815 р. Наполеон із 1600 солдатами висадився на узбережжі Жуанвільської затоки й рушив на Париж, закликаючи приєднуватися до армії всіх, хто його підтримує.

Французи вітали Наполеона як визволителя. На його бік переходили війська, які спрямовував проти нього Луї XVIII. Надвечір 21 березня 1815 р. парижани внесли імператора на руках до палацу Тюїльрі. Так розпочалися **«сто днів»** — період повернення до влади Наполеона (20 березня — 22 червня 1815 р.).

i Віденський конгрес

Віденський конгрес тривав з 1 листопада 1814 р. по 9 червня 1815 р. До австрійської столиці з'їхалися більш ніж двісті дипломатів майже з усіх країн континенту, імператори, королі та принци у супроводі придворних, радників та шпигунів — за традиціями часів «старого порядку». Протягом цих місяців приймаюча сторона організувала для гостей численні розваги: бали, прийоми, огляди військ, прогулянки та катання на санях, концерти, на яких диригував сам Бетховен. Тому це зібрання сучасники назвали «танцюючий конгрес».

Фелікс Еммануель Анрі Філіпото. «Битва при Ватерлоо: британці стримують натиск французьких кірасирів», 1874 р.

Перед небезпекою відновлення імперії Наполеона його противники у Відні забули про розбіжності в поглядах і знову об'єдналися. Для боротьби з імператором вони створили чергову коаліцію, найчисленнішу за кількістю країн-учасниць. У той час коли Наполеон зібрав 120-тисячну армію, сили його противників налічували 850 тис. солдатів. 18 червня 1815 р. поблизу селища **Ватерлоо** в Бельгії англо-прусська армія завдала поразки армії Наполеона. Після цього 22 червня 1815 р. він удруге зрікся престолу.

Наполеон здався в полон англійцям і був засланий ними на невеликий острів Святої Єлени в Атлантичному океані. Перебуваючи під постійною охороною 3 тис. солдатів, 5 травня 1821 р. там він і помер.

? З якою метою було скликано Віденський конгрес?

4. Підсумки Віденського конгресу. Утворення Священного союзу

9 червня 1815 р. відбулося підписання заключного акта Віденського конгресу, у якому були викладені його основні рішення.

Франція поверталася до кордонів 1792 р. без втрати власних територій. У Франції, Іспанії та Неаполітанському королівстві відновлювалася влада династії Бурбонів. Велика Британія закріпила за собою частину колишніх французьких і голландських колоній. Російська імперія отримала території Варшавського герцогства та зберегла приєднані раніше Фінляндію та Бессарабію. Вона повертала Австрії Тернопільщину, подаровану їй Наполеоном у 1809 р., а від австрійського імператора отримувала інші українські землі — Холмщину та Підляшшя. Зберігалася політична роздробленість Італії, Пруссія отримувала нові території. До Нідерландів приєднувалися Бельгія та Люксембург, до Швеції — Норвегія, до Данії — Шлезвіг і Гольштейн.

Томас Лоуренс. «Портрет Клементя фон Меттерніха», 1815 р. Меттерніх головував на Віденському конгресі, а також представляв Австрію. Крім того, він виступив як організатор «Священного союзу»

- ▶ Які держави збільшили свої володіння за наслідками Віденського конгресу?
- ▶ Чийм коштом відбулося це територіальне збільшення?

Великі зміни чекали на німецькі землі. Формувався Німецький союз, що був конфедерацією із 38 німецьких держав, у тому числі Пруського королівства та Австрійської імперії. Очолював його австрійський імператор, а основним органом влади був Союзний сейм.

За рішенням Віденського конгресу створювалася Швейцарська конфедерація з 19 кантонів, проголосила вічний нейтралітет: її територією не могли пересуватися іноземні війська, а сама Швейцарія не мала права вступати до військово-політичних союзів. Творці цієї ідеї намагались забезпечити Європу від внутрішніх війн.

Налякані революційними подіями у Франції, тим, що тут було скасовано саму монархію як таку та докорінно змінено суспільно-політичний устрій (народ є джерелом влади, загальна рівність громадян перед законом), а також непересічними здібностями та успіхами Наполеона Бонапарта, монархи Австрії, Пруссії за пропозицією російського імператора Олександра I у 1815 р. в Парижі підписали акт про створення «Священного союзу». Пізніше до нього приєдналися Франція та більшість європейських держав. Цей Союз мав на меті не допустити повторення подій, подібних до Французької революції, у своїх країнах. У 1820 р. у місті Троппау представники Священного союзу домовились про право воєнного втручання у внутрішні справи інших держав, якщо там розпочнуться події, що можуть загрожувати існуючому порядку.

? Які держави є засновницями Священного союзу? Коли його було створено?

📄 **Із листа секретаря Віденського конгресу Фрідріха Генца (26 червня 1815 р.)**

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Як називалася посада, яку обіймав Наполеон Бонапарт у 1799–1804 рр.? 2. Як відбулося встановлення Першої імперії у Франції? 3. Якими були причини кризи в імперії Наполеона? У чому це проявилось? 4. З якою метою Наполеон оголосив континентальну блокаду? 5. Яким було ставлення підкорених народів до Наполеона? Чи змінювалось воно з часом? Чому? 6. Зіставте битви Наполеонівських війн та їхні характеристики. Розташуйте утворені пари у хронологічному порядку.

- 1 Битва при Ватерлоо
- 2 Битва під Лейпцигом
- 3 Битва під Аустерліцом
- 4 Трафальгарська битва

- А остання битва Наполеона
- Б битва, у якій британський флот завдав поразки французько-іспанському
- В також називають «битвою трьох імператорів»
- Г інша назва — «Битва народів»

7. Поміркуйте, якими були причини падіння імперії Наполеона I. 8. Чому стало можливим повернення Наполеона до влади у Франції у період «ста днів»? Чим він закінчився? 9. Яке об'єднання отримало назву «Священний союз»? 10. **Попрацюйте у парах.** Сформулюйте принцип, за яким ухвалювалися рішення на Віденському конгресі. 11. **Творче завдання.** Розділіться на невеликі групи. Кожна з них представлятиме редакцію певного публіцистичного видання початку XIX ст. на вибір: французького, яке підтримувало реставрацію Бурбонів, та іншого, яке було на боці Наполеона I, австрійського, британського, іспанського, пруського та російського. За потреби перелік можна розширити.

Завданням кожної з редакторських команд підготувати повідомлення про поразку Наполеона при Ватерлоо. Крім цього, у поданому матеріалі має міститися вичерпна інформація про життєвий шлях Наполеона.

Тим часом в Україні

1805 р. — відкриття Харківського університету.

1812 р. — російсько-французька війна, у ході якої для підготовки оборони на українських землях було тимчасово відновлено кінні козацькі полки.

Практичне заняття №1. «Утвердження принципів громадянського рівноправ'я: від Декларації прав людини і громадянина до Цивільного кодексу Наполеона»

Урок-загальнення за розділом I «Європа в часи Французької революції та наполеонівських війн»

ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 рр.)

Тема 5. Індустріальна революція у країнах Західної Європи та її наслідки

Пригадайте:

1. Що вам відомо про економічний розвиток Англії XVIII ст.?
2. Що таке мануфактура?

1. Промислова (індустріальна) революція

У XVIII ст. в Англії було здійснено низку винаходів та технічних вдосконалень, які започаткували у цій країні текстильну промисловість та розпочали **промислову (індустріальну) революцію**. Це прядильна машина «Дженні» **Джеймса Харгрівса** (1765 р.), ватермашина — прядильна машина з приводом від водяного колеса Річарда Аркрайта (1769 р.) та мюль-машина для виготовлення тонкої пряжі Семюела Кромптона (1779 р.). У 1771 р. Річард Аркрайт відкрив першу ткацьку фабрику.

Фабрики з ватермашинами Аркрайта могли працювати лише влітку, бо взимку ріки замерзали. Багато людей намагалися придумати заміну водяному колесу, але вдалося це лише **Джеймсу Ватту**, який у 1784 р. запатентував власну **парову машину** — двигун, що працював на енергії водяної пари.

Паровий двигун Ватта вважають універсальним — його можна було використовувати у різних сферах промисловості та незалежно від погодних умов. У наступні десять років на різних підприємствах Англії з'явилося 144 такі машини, а до початку XIX ст. їх вже було 321. Використання парових двигунів зробило можливим масове промислове виробництво.

Використання парових машин та інших механізмів прискорило розвиток металургії та вугледобування. Наприкінці XVIII ст. в Англії активно будувалися водні канали, по яких баржі доставляли вугілля — паливо для парових машин. Виникла галузь машинобудування з її головними винаходами — токарним верстатом та механізмом для свердління, які дозволяли виготовляти багато однотипних деталей для машин, що спрощувало їхній ремонт та обслуговування.

 Вбивчий колір

Жорж де Латур «Святий Йосиф, покровитель теслярів, працює на балці перед Дитячком Ісусом, яке вже, здається, бачить дерево свого хреста», 1640-ві рр. Зображенням ручним свердлом користувалися до винайдення механічного

Завдяки використанню більш ефективного палива — коксівного вугілля, вдосконаленим плавильним печам та винайденню кількох різних способів переплавлення чавуну на сталь почали виплавляти високоякісні залізо, чавун і сталь у великих обсягах.

Виникла хімічна промисловість, яка з середини XIX ст. найпотужніше розвинулась у німецьких землях. Було винайдено перші штучні барвники, багато лікарських засобів.

Змінилася й організація виробництва: власники заводів та фабрик почали займатися не самим виробництвом, а його організацією та збутом продукції. Необхідність підтримувати машини у робочому стані вимагала нових спеціалістів — інженерів та техніків. Робітники перетворились на своєрідний живий додаток до машини, від яких вимагалось лише виконувати конкретну операцію.

У ході промислової революції відбулися значні зміни у зв'язку і транспортному сполученні: у 1812 р. в Англії з'явився перший пароплав, а у 1829 р. — паротяг. Якщо раніше плавання з Європи до Америки займало сім тижнів, то пароплав долав цю відстань за вісім днів. У 1829 р. **Джордж Стефенсон** створив паротяг, який міг розвивати швидкість 22 км/год, а згодом — 48 км/год. Вже у 1830 р. відкрилась перша **залізниця** з паротягами Ліверпуль — Манчестер. Залізниці забезпечували безпечно та швидко транспортування вантажів і пасажирів. За десять років у Англії вже було прокладено 7 тис. км залізниць, а до кінця століття

Парова машина Ватта, збудована у 1832 р. Зараз як музейний експонат перебуває у Вищій технічній школі промислових інженерів у Мадриді

залізницею вже можна було перетнути всю Євразію із заходу на схід.

У 1837 р. Семюель Морзе сконструював **телеграф** — апарат для передачі повідомлень за допомогою електричних сигналів. Для їхнього розшифрування він створив спеціальну азбуку (азбука Морзе). В 1840-х рр. у США почала працювати перша телеграфна лінія від Вашингтона до Балтимора. У 1865–1866 рр. дном Атлантичного океану було прокладено перший трансатлантичний кабель — так було встановлено прямий телеграфний зв'язок між Європою та Америкою, а 1891 р. телеграфні лінії вже поєднували Америку, Європу, Азію, Африку та Австралію.

Зміни в організації виробництва, що відбулися у 60–80-х рр. XVIII ст. в Англії, розпочали промислову (індустріальну) революцію, що завершилася в 60–80-х роках XIX ст., охопивши країни Європи, США та Японію. Протягом століття на Заході вдалося побудувати промислову цивілізацію з новим **індустріальним суспільством**.

У результаті промислової революції старі верстви суспільства (феодала й селяни) поступилися місцем підприємцям і найманим працівникам. Продукція, що виготовлялася на фабриках і заводах, завдяки використанню машин була дешевою; це спричинило поступове витіснення з ринку виробів ремісників і мануфактур.

? Які суспільні зміни відбулися у результаті промислової революції?

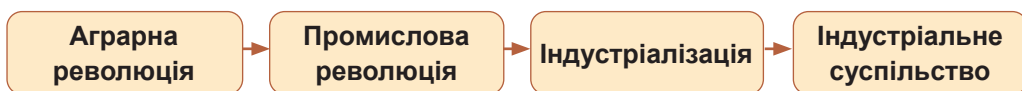
! **Індустріальне суспільство** — суспільство, у якому основна маса населення працює на заводах і фабриках (в індустрії); також — етап розвитку людства, за якого домінує промислове виробництво, міське населення переважає над сільським, використовуються досягнення науково-технічного прогресу.

Альфред Б. Клейтон. «Перша подорож залізницею Ліверпуль — Манчестер», 1830 р.

Пам'ятний знак на честь першого на українських землях пароплава, село Мошни Черкаської обл., 2016 р. У верхній частині пам'ятника розміщено зображення цього судна

Луддизм

Далеко не всі були задоволені технічним прогресом, викликаним промисловою революцією. Ремісники, чия роботу тепер виконували машини, боялися, що вони тепер залишаться без роботи. Вони не лише протестували проти використання машин, але й ламали їх, спалювали фабрики та склади. В Англії таких людей називали луддитами — за іменем їхнього керівника Неда Лудда. Насправді невідомо, чи існувала така людина. Найбільшого розмаху рух луддитів набув у 1811–1816 рр., коли влада була змушена придушувати його за допомогою військ та ввести смертну кару за руйнування машин.

▶ *Хто такі луддита? Чому, на вашу думку, виник луддизм?*

Унаслідок переселення великих мас людей до міст руйнувалися сім'ї, порожніли села, а життя міських робітників та робітниць було дуже важким. Робота на шахтах та фабриках не завжди вимагала великої м'язової сили, тому там почали працювати жінки та діти. Їм платили менше, ніж чоловікам, хоча працювали вони так само.

Робочий день був ненормованим — по 13–14, інколи — і по 16 годин на добу, а дисципліна була суворою: робітників, які запізнилися, не пускали на роботу. Частими були каліцтва — втомлені багатогодинними робочими змінами робітники ставали необережними, за що розплачувалися своїм здоров'ям.

Етапи та регіони поширення промислової революції

Дітей масово набирали на роботу у шахтах, де вони спускалися глибоко під землю. Власникам шахт було вигідно наймати дітей, оскільки вони були меншими і для них не потрібно було копати високі тунелі, але ті були настільки вузькими, що діти пересувались по них накарачки. Світла не було — відкрите полум'я ліхтарів могло викликати вибух газу, що скупчувався під землею.

Робота з джерелами

Сара Гудер, восьмирічна робітниця на шахті, завданням якої було відмикати двері, через які проїжджали вагонетки.

«Я не втомлююся, але там, де я сиджу, немає світла, і мені страшно. Якщо поряд є світло, я іноді співаю, але тільки не у темряві. Тоді я не наслідуюсь співати. Мені не подобається бути в шахті».

1. Якими були умови роботи для дітей у XIX ст.?

У 1833 р. було визначено часи роботи неповнолітніх на шахтах: діти молодші 13 років — 8 годин на день, підлітки — до 12 год на день. Також дітям було заборонено працювати по ночах. Із 1842 р. дівчатам та жінкам можна було працювати лише на поверхні.

Промислове виробництво поширилося й іншими західноєвропейськими країнами. Першою стала Бельгія. Як і Англія, вона мала багаті поклади залізної руди та вугілля, торговельні міста — наприклад Гент, зручне географічне розташування між німецькими державами та Францією. У 1830 р. Бельгія проголосила свою незалежність, що також сприяло розвитку її промисловості.

У Франції модернізація перш за все зачепила великі міста, такі як Париж та Ліон, багатий вугіллям регіон на півночі країни, а на північному заході виробляли лляні та шовкові тканини.

Перший паровий локомотив «Le Belge», збудований за межами Англії, у Бельгії, 1835 р.

Карл Едуард Бірманн. «Машинобудівне підприємство у Борсігу під Берліном», 1847 р. Годинник на вежі відбиває години робочих змін. Під нею закладають фундамент для нового цеху. Коні праворуч від неї тянуть щойно виготовлений локомотив

У німецьких державах, об'єднаних у створений за рішенням Віденського конгресу Німецький союз, промислово розвиненими стали лише окремі регіони — Гамбург та Бремен, у Саксонії з'явилося виробництво бавовняних тканин. У регіоні Рур розпочали видобуток високоякісного вугілля. Згодом у долині місцевої ріки Вуппер виростили численні текстильні, металургійні та хімічні підприємства. У володіннях австрійських Габсбургів у Богемії теж розширився видобуток вугілля.

? Охарактеризуйте перебіг промислової (індустріальної) революції у країнах Західної Європи.

2. Початок індустріалізації у Західній Європі

У 1850-х рр. у Західній Європі розпочався процес **індустріалізації** — етап промислового розвитку, коли домінуючим у промисловості стає виробництво машин (машинобудування) та пов'язані з ним галузі. Велика Британія була першою країною, яка стала на шлях індустріалізації, за нею послідували країни Західної Європи, згодом до них доєдналися і країни Центрально-Східної Європи.

? Поясніть, як ви розумієте термін «індустріалізація».

Індустріалізація була тісно пов'язана з регіонами, багатими на корисні копалини — насамперед залізну руду та кам'яне вугілля. Це — Вельс у Великій Британії, Мідлендс — в Англії, французько-бельгійський басейн, Рур — у німецьких землях, Сілезія та Донецький басейн. У 1850-х рр. першість у темпах індустріалізації мала Велика Британія: вона виплавляла половину всього чавуну у світі, видобувала більш ніж половину кам'яного вугілля, а майже половина всієї бавовни у світі оброблялась на британських фабриках. Велику Британію навіть називали «майстернею світу», а через те, що більш ніж половина світових морських перевезень відбувалась британськими кораблями — ще і «світовим перевізником».

Промислова революція дала поштовх розвитку світової торгівлі: овець на вовну для британських фабрик розводили в Австралії, на Півдні України вирощували зерно, яке продавали за кордон через чорноморські порти, у другій половині XIX ст. на європейські продовольчі ринки вийшли Аргентина та США. Із Чилі до Європи привозили добрива. Раніше з далеких країв доставляли передусім рідкісні та коштовні предмети, тепер — більш дешеві, але у великих обсягах, такі як сировина для заводів та фабрик, промислові товари для масового споживача.

Проте своїми багатствами великі європейські держави завдячували пограбуванням колоній або й власного населення. У 1840–1850-х рр. на півдні США процвітало рабство: раби працювали на бавовняних плантаціях, у Російській та Австрійській імперіях ще існувало кріпацтво: вирощене кріпаками зерно йшло на експорт.

Кришталевий палац

Дж. Мак-Невен. «Закордонний відділ [Світової виставки], вид з трансепту». Літографія, 1851 р. Літографія зображає інтер'єр Кришталевого палацу під час Світової виставки

- У яких європейських країнах першою розпочалася промислова революція?

3. Спроби осмислення нової дійсності. Консерватизм, лібералізм, соціалізм. Національна ідея (націоналізм)

Зміни у промисловості та суспільстві, які відбулися протягом другої половини XVIII–XIX ст., фактично створили новий світ, який потребував усвідомлення та осмислення. Спроби пояснити цей новий світ та суспільство найяскравіше втілилися в ідеологіях консерватизму, лібералізму, націоналізму, соціалізму.

- ❗ **Ідеологія** — система політичних, правових, етичних, художніх, філософських, релігійних поглядів.
- ❗ **Консерватизм** (від *лат. conservo* — «зберігаю») — ідейно-політична течія, що спирається на традиції та поміркованість, виступає за стабільність.
- ❗ **Лібералізм** — ідеологія, основою якої є переконання, що індивідуальні свободи людини є основою для устрою суспільства, економіки, держави.
- ❗ **Соціалізм** — вчення, метою якого є здійснення принципів соціальної справедливості та рівності.

- ❗ **Націоналізм** — ідеологія, головною цінністю якої є нація, що є основою для утворення держави.
- ❗ **Нація** — спільнота, об'єднана самоназвою, історичною пам'яттю та цінностями, а також усвідомленням своєї ідентичності (національною самосвідомістю).

Прихильники **консерватизму** надавали перевагу тому, що вже виправдане часом, з обережністю ставилися до змін та реформ, категорично відкидали будь-які радикальні, революційні методи перетворення суспільства й держави — перш за все вони цінували стабільність. Уважаючи природу людини недосконалою, консерватори стверджували, що у суспільстві мають діяти сили, які будуть її обмежувати. Майнову та соціальну нерівність між людьми консерватори вважали природними. Вперше термін «консерватизм» ужив французький політик Франсуа-Рене де Шатобріан (1768–1848).

Вважається, що **лібералізм** зародився завдяки Просвітництву та Французькій революції, яка проголосила націю об'єднанням вільних громадян і джерелом державної влади. Прихильники лібералізму вважали за головні цінності політичну та економічну свободу людини, сповідували ідею, що особа є важливішою за державу. Заперечуючи станові привілеї, ліберали виступали за рівність усіх громадян перед законом. Вони обстоювали шлях поступового мирного реформування.

- ❓ Порівняйте ставлення до реформ консерваторів та лібералів. Яка з цих ідеологій виступала за перетворення, а яка вважала, що достатньо підтримувати існуючий порядок?

Цікаво знати

Англієць Джеремі Бентам (1748–1832) — один із найвідоміших прибічників лібералізму, вважав, що суспільство — це сукупність людей із їхніми власними інтересами. Досягти його процвітання можна лише за умови забезпечення прав особистості й недоторканності приватної власності. Він стверджував, що для розвитку вільного підприємництва не має існувати будь-яких перешкод, крім тих, що обмежують можливу шкоду для інших людей. Категорично відкидаючи можливість суспільного прогресу через революції, мислитель пов'язував його з реформами.

На думку деяких дослідників, XIX століття в історії Європи можна назвати добою **націоналізму**. Початок його поширення у Європі теж пов'язують із Французькою революцією кінця XVIII ст., яка проголосила **націю** — об'єднання вільних громадян — джерелом державної влади. Завдяки наполеонівським війнам нові ідеї стали поширюватися на континенті. Водночас політика Наполеона на завойованих землях, яка вивищувала французів серед решти населення, сприяла тому, що підкорені ним народи почали усвідомлювати свою окремішність. Це яскраво проявилось в Іспанії, німецьких землях. Ідеологію націоналізму розробляли німецькі

філософи **Йоганн Готліб Фіхте** (1762–1814) та **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель** (1770–1831).

У першій половині XIX ст. власники підприємств поводитися з робітниками як того самі бажали. Вони не були зобов'язані забезпечувати їм належні умови праці, могли звільнити у будь-який момент; у гонитві за прибутком вони нехтували потребами робітників, тому їхнє життя було дуже важким. Як наслідок у тогочасній Європі було чимало тих, хто прагнув радикально змінити існуючі порядки. Серед них були і прихильники соціалізму. Вони прагнули формування суспільства, яке, на їхню думку, буде справедливим. У ньому заводи та фабрики належатимуть суспільству, а не приватним власникам, тож вироблятимуть вони товари для задоволення потреб людей, а не для продажу і збагачення їхніх власників. У такому суспільстві мали панувати співпраця та допомога ближньому. Виникнення соціалістичних ідей було формою несприйняття негативних проявів промислової революції в європейських країнах. **Карл Маркс** (1818–1883) і **Фрідріх Енгельс** (1820–1895) розробили ще більш радикальне вчення, що отримало назву **марксизм**. Вони уважали, що справедливе суспільство можна збудувати лише знищивши капіталізм, державну та приватну власність.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Поясніть, як ви розумієте поняття «промисловий переворот». Коли та де він відбувся?
2. Заповніть пропуски: *Аграрна революція* -> ... -> *Індустріалізація* -> ...
3. Яку країну у XIX ст. називали «майстернею світу»? Чому?
4. Охарактеризуйте зміни, які відбулися у сфері транспорту та зв'язку у 1815–1870 рр.
5. Поясніть, чому одним із наслідків промислового перевороту було зростання видобутку вугілля.
6. Причиною яких суспільних змін стала промислова (індустріальна) революція?
7. Як промислова (індустріальна) революція вплинула на світову торгівлю?
8. Складіть ментальну мапу «Промислова (індустріальна) революція у Західній Європі».
9. Назвіть основні політичні ідеології Європи XIX ст. та коротко охарактеризуйте кожну з них.

Тим часом в Україні

Кін. XVIII — перша пол XIX ст. — розквіт чумацтва.

27 квітня 1823 р. — відбувся перший рейс першого на українських землях пароплава «Бджілка» з Черкас до Катеринослава.

1820-ті рр. — зародження цукроваріння на українських землях.

1830–1870-ті рр. — промислова (індустріальна) революція на українських землях.

1865 р. — відкриття першої на українських землях залізниці Одеса–Балта.

Тема 6. Велика Британія

Пригадайте:

1. Які ідеали сповідували прихильники консерватизму, а які — лібералізму?
2. У якій країні розпочалася промислова (індустріальна) революція?

1. Парламентські реформи у Великій Британії. Чартизм

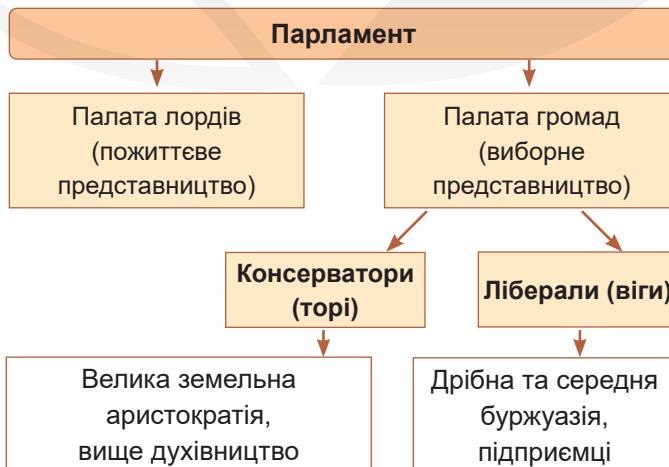
Правив Великою Британією монарх — король або королева. Його влада обмежувалася повноваженнями парламенту, уряду та незалежними судами. Британський парламент складався з палати лордів, місця в якій успадковувалися, і палати громад, до якої депутати обиралися. Міністрів до уряду призначала партія, яка перемогла на виборах до палати громад. Лідер цієї партії ставав прем'єр-міністром.

Цікаво знати

Назви «торі» та «вігі» закріпилися за представниками цих партій під час запеклих парламентських дискусій 1680–1781 рр. Це були лайливі прізвиська, якими, сперечаючись, обмінювалися опоненти. Представників «партії країни» називали вігами (від *шотл.* «*whigamore*» — селяк), а «партії двору» — торі (від *ірл.* «*tóraidhe*» — розбійник).

У Великій Британії діяли дві партії — **торі** та **вігі**. Партія торі представляла інтереси землевласницької аристократії (лендлордів) та англіканського духовництва, партія вігів — фінансистів та промисловців. Протягом 1783–1830 рр. уряд безперервно очолювали торі. Вони здійснили низку заходів, що сприяли поживавленню промисловості й торгівлі. Важливе значення для політичного життя країни мало зрівняння у політичних правах католиків з англіканцями. Проте цих змін було недостатньо, щоб розв'язати глибинну парламентську кризу.

Її суть полягала у тому, що закони, за якими голосували, не змінювалися ще з Середніх віків. Загального виборчого права в країні не було, існував високий майновий ценз. Унаслідок цього в 1830 р. з близько 24 млн населення Великої Британії право голосу мали лише 478 тис. осіб. Відповідно, при ухваленні законів інтереси більшості населення не враховувались.

Жінок до голосування не допускали, не могли обрати своїх представників і робітники та промисловці. Нові великі промислові міста — Манчестер, Бірмінгем, Лідс, Шеффілд тощо не мали своїх депутатів у парламенті. Натомість існували також так звані «гнилі містечка» (поселення, де залишилося 10–15 жителів), що мали своїх депутатів у парламенті. Депутати від цих «гнилих містечок» становили ледь не половину членів (254 з 513) палати громад.

У 1824–1825 рр. торі скасували заборону на створення робітниками тред-юніонів (професійних спілок) й ототожнення страйків із кримінальними злочинами. Однак робітникам заборонялося чинити тиск на підприємців за допомогою страйків із метою покращення умов праці. Торі вважали, що своєю політикою захищають країну від нестабільності. Однак виборців вона розчарувала, і на парламентських виборах 1830 р. перемогли вігі.

Прагнучи розширити коло своїх виборців, у 1832 р. вігі провели виборчу реформу, за якою:

- 56 «гнилих містечок» втрачали представництво в парламенті;
- засновувались 42 нових виборчих округи у промислових центрах;
- знижувався майновий ценз.

Завдяки цій реформі кількість виборців зростає з 450 тис. до 600 тис. Через високий майновий ценз багато людей так і не отримали права голосу.

У першій третині XIX ст. у Британії відбулося кілька **криз перевиробництва**. Тому підприємці скорочували випуск продукції, звільняли робітників. Проблема безробіття на той час стояла дуже гостро, а за законом 1834 р. безробітні мали потрапити до робітних будинків з їхніми нестерпними умовами життя.

Робітники вимагали від парламенту вирішити їхні питання. Країною проходили численні масові мітинги, підписувалися петиції, які подавалися до парламенту. Людей, залучених до цієї діяльності, називали **чартистами**. Спочатку їхні вимоги стосувалися скасування закону про робітні будинки, але згодом їхній перелік розширився — до нього було включено інші соціально-економічні та політичні питання. У 1838–1839 рр. вони були оформлені у петиції під назвою «Народна хартія», у якій вимагалось надання чоловікам загального виборчого права незалежно від їхнього майна.

Англійський письменник Чарльз Дікенс (1812–1870)
так загадував відвідини робітного будинку

Причини кризи перевиробництва

! **Чартизм** (від англ. — хартія) — перший масовий політично оформлений рух британських робітників у 30–50-х рр. XIX ст., що відбувався під гаслом боротьби за здійснення «Народної хартії».

📖 **Робота з джерелами**

Вимоги чартистів (витяги з «Народної хартії», схваленої на громадському мітингу в лютому 1837 р.)

Об'єднане королівство повинно бути поділене на 200 виборчих округів з можливо рівною кількістю мешканців у кожному...

24 червня кожного року повинні призначатися загальні вибори... (Участь у виборах беруть всі чоловіки з 21 року. — Авт.). Для кандидатів у палату громад не повинно бути ніяких майнових цензів...

Кожному члену палати громад повинно виплачуватися щорічно з державної скарбниці винагорода у розмірі 400 фунтів стерлінгів.

1. Якими були вимоги чартистів?
2. До яких змін у політичній системі Великої Британії могла привести реалізація вимог чартистів?

На підтримку петицій чартисти проводили багатотисячні зібрання, на які сходилися десятки тисяч людей і які нерідко закінчувалися сутичками з поліцією. Першу петицію чартистів 1839 р. — «Народну хартію» — парламент відкинув, так само, як і другу (1842 р.) та третю (1848 р.). Проте під тиском громадськості деякі закони на користь робітників все ж було ухвалено: запроваджено прибутковий податок, скасовано «хлібні закони», через які ціна на хліб у Англії була дуже високою, ухвалено закон, який встановлював 10-годинний робочий день для жінок та дітей.

2. Велика Британія — «майстерня світу». Зовнішня і колоніальна політика Великої Британії

У 1837 р. королевою Великої Британії стала **Вікторія** (1837–1901), правління якої увійшло в історію як «вікторіанська доба». Саме на цей період припало завершення формування парламентської двопартійної системи.

Також за правління Вікторії тривало формування Британської колоніальної імперії. Британія закріпила контроль над Канадою та іншими своїми володіннями в Північній Америці. Відбулася колонізація Австралії та Нової Зеландії, розпочалося захоплення Південної Африки. Було в основному завершено завоювання Індії. Британці здійснювали спроби підкорення Афганістану, намагалися встановити контроль над Китаєм, Японією та іншими країнами Сходу.

Британія перетворилася на могутню колоніальну імперію з величезним торговельним та військовим флотом. Її площа становила понад 11 млн км², а населення — понад 120 млн осіб. Імперія витягувала зі своїх колоній кошти та ресурси (наприклад, бавовну для своїх фабрик), які вкладала у розвиток власної промисловості. Це мало свої результати: у 1850-х рр. заводи Великої Британії переплавляли у 10 разів більше залізної руди, ніж, наприклад, німецькі. Її називали «майстернею світу». На її частку припадала третина світового промислового виробництва і половина промислових виробів. Проте для колоній це означало економічний застій, адже всі промислові товари не вироблялися на місці, а привозилися з метрополії.

Індія

До 1857 р. контроль на індійськими володіннями належав Ост-Індійській компанії. Але після повстання сипаїв (1857–1860) компанію було розформовано, а Індія стала одним із володінь британської корони. До 1900 р. в Індії налічувалось лише 150 тис. британців: купців, військових та чиновників, які проживали в найбільших містах — Делі, Лахорі, Бомбеї. Вони жили так, як звикли у себе на батьківщині, тоді як місцевим мешканцям відводилася роль прислуги. Лише сини найзнатніших індійських родів могли поїхати на навчання в Англію і перейняти притаманний колонізаторам спосіб життя.

Табл. «Експансія Великої Британії у XVIII-XIX ст.»

Франц Хав'єр Вінтерхальтен.
«Сім'я королеви Вікторії», 1846 р. У королеві Вікторії було дев'ятеро дітей та сорок два внуки. У результаті династичних шлюбів англійська монархія поріднилася з монархами Російської імперії, Данії, Пруссії, Греції, Іспанії, низки герцогств та князівств, тому Вікторію називали «бабусею Європи»

Едвард Дункан. «Затоплення китайських воєнних джонк», 1843 р. Британський паровий корабель «Немезида», який і завдав удару по джонках, можна побачити справа вдалині.

У 1839–1842 рр. відбулася перша британсько-китайська «опіумна війна».

Приводом до неї стали конфіскації китайською владою опіуму, який англійські купці нелегально завозили до Китаю. Здобувши перемогу у війні, Велика Британія примусила Китай підписати перший нерівноправний договір і відкрити свої порти для торгівлі з іноземцями.

- ▶ Зробіть припущення, завдяки чому британцям вдалося перемогти китайців в «опіумній війні».

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Коли і внаслідок чого утворилось Об'єднане королівство Великої Британії?
2. Охарактеризуйте політичний устрій Великої Британії у XIX ст.
3. Хто такі торі та вігі? Складіть порівняльну таблицю цих політичних сил.
4. Що таке «гнилі містечка»? Внаслідок яких подій це явище було ліквідоване?
5. Хто такі чартисти?
6. Який період в історії Великої Британії називають «вікторіанською добою»?
7. Завдяки чому Британію називали «майстернею світу»?
8. Перелічіть основні британські колонії. Якою була політика Британії щодо своїх колоній?
9. За допомогою додаткових джерел підготуйте презентацію або повідомлення на тему «Велика Британія за правління королеви Вікторії».

Тим часом в Україні

1834 р. — заснування університету Св. Володимира у Києві.

1837 р. — видання «Руською трійцею» літературного альманаху «Русалка Дністрова».

Тема 7. Утворення незалежних держав у Латинській Америці

Пригадайте:

Якою була доля Південної та Центральної Америки після того, як туди прибули європейці?

1. Латинська Америка наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Після того, як португальські та іспанські конкістадори завоювали територію Латинської Америки, її землі були проголошені володіннями цих держав. Станом на кінець XVIII ст. майже вся Латинська Америка, за винятком Бразилії і Французької Гвіани, була іспанськими колоніальними володіннями.

В іспанських колоніях соціальний статус людини визначався її походженням. Найвище місце у соціальній ієрархії посідали білі, народжені у Європі, менш престижно було бути **креолом** — білим, народженим у колонії. Потім йшли **метиси** — нащадки білих та індіанців, **мулати** (діти білих і чорношкірих), **самбо** — діти чорношкірих та індіанців. Вже за ними у соціальній ієрархії розташовувалось корінне населення — індіанці та темношкірі, що були нащадками завезених з Африки рабів.

Крістобаль Лозано. «Сім'я метисів», 1771–1776 рр.

📍 Карта «Латинська Америка наприкінці XVIII — на початку XIX ст.»

📖 Цікаво знати

Латинською Америкою називають регіон Південної і Центральної Америки, а також острови Карибського моря. Європейські колонізатори принесли сюди іспанську, португальську та французьку мови, які походять від латинської мови — це і дало назву регіону. Зараз майже вся Латинська Америка говорить іспанською, лише у Бразилії державна мова — португальська, а у Французькій Гвіані — території, яка досі належить Франції, офіційна мова французька.

Невідомий художник з Перу. Іспанка (2), чорношкірий (1) та мулат (3), кінець XVIII ст.

Майже половину населення іспанських колоній становили індіанці, а четверту частину — креоли. Більшість індіанців була селянами, які сплачували подушний податок, відробляли повинності, не мали права вільно змінювати місце проживання. Креоли утримували величезні плантації, на яких працювали **пеони** — селяни, які потрапили у боргове рабство. Із 16 млн населення іспанських колоній 2 млн були рабами.

? Яким був устрій суспільства у Латинській Америці? За яким принципом він був влаштований?

Це різноманітне населення колоній розмовляло однією мовою, було католицьким (більше того, Католицька церква намагалася добитися людяного ставлення до індіанців та темношкірих рабів), між окремими колоніями були налагоджені економічні зв'язки.

Іспанські закони забороняли колоніям вільно торгувати з іншими державами, крім того, мешканці колоній сплачували великі податки і до місцевого бюджету, і до метрополії. Проте ані креоли, ані решта населення колоній не мали права вирішувати свою долю — всіх високих чиновників призначали з Мадрида, і вони були виключно європейцями. Відпрацювавши свій термін, ці чиновники поверталися до Європи. Їх не цікавили потреби власне колоній, а лише та вигода, яку з них може мати метрополія. Тому креоли — заможні власники шахт і плантацій були незадоволені таким станом речей. Наприкінці XVIII — поч. XIX ст. все частіше вони почали замислюватись про здобуття самоуправління.

2. Війна за незалежність Гаїті

Події Французької революції кінця XVIII ст. зачепили і Латинську Америку. На той час Франція володіла колонією Сан-Домінго на острові Гаїті. Тут кілька тисяч сімей плантаторів володіли пів мільйоном рабів, які у нелюдських умовах працювали на плантаціях. **22 серпня 1791 р.** у Сан-Домінго розпочалося повстання чорношкірих рабів, до яких долучилися марони (білі раби) та білі дрібні фермери, робітники та ремісники. Повсталих очолив колишній раб **Франсуа Домінік Туссен** (бл. 1743–1803),

Франциско Клапера.
«Сім'я з Мексики», близько
1775 р. Зображена жінка
є індіанкою, чоловік —
мішаного походження

Картина Мігеля Кабрера,
що зображає іспанського
батька та матір-
метиску, 1763 р.
Дітей від таких шлюбів
(¼ індіанської крові)
називали «кастізо»

якого пізніше стали називати **Лувертьюром** (від фр. «*L'Ouverture*» — відкриття) за те, що він відкрив шлях до свободи.

Національний конвент Франції визнав його владу на Гаїті та оголосив про скасування рабства у французьких колоніях. Після цього Лувертьюр домігся того, що британські та іспанські війська покинули острів. У 1800 р. він оголосив себе довічним генерал-губернатором острова, а 1801 р. було оприлюднено Конституцію Гаїті, яка підтверджувала скасування рабства, проголошувала рівність усіх громадян перед законом, недоторканність приватної власності. Гаїті залишався під французьким протекторатом.

? Як ідеї Декларації прав людини та громадянина 1791 р. втілилися у Конституції Гаїті?

У 1802 р. перший консул Наполеон Бонапарт, прагнучи відновити контроль Франції над островом, направив туди війська, однак наразився на рішучий опір місцевих мешканців. Французи хитрістю заманили Лувертьюру і кинули його до в'язниці, де він і помер. Проте це не зупинило гаїтян, і **1804 р.** вони домоглися проголошення першої незалежної держави у Латинській Америці — Республіки Гаїті.

3. Здобуття незалежності країнами Латинської Америки (1810–1826 рр.)

Ідеї про політичну самостійність латиноамериканських колоній активно поширювалися в останній третині XVIII ст., таємні спільноти будували плани про досягнення незалежності. Події Війни за незалежність США (1775–1783), Французької революції кінця XVIII ст., революції на Гаїті (1791–1803) підсилювали ці настрої.

У ході наполеонівських війн Іспанія опинилася союзницею Франції, і таким чином у них виявилися втягнутими іспанські колонії. У Трафальгарській битві 1805 р. загинув майже весь іспанський флот, а через оголошену Наполеоном континентальну блокаду іспанські колонії не могли торгувати з британцями. У результаті колонії майже повністю втратили зв'язки з метрополією; креоли-плантатори, шукаючи нових ринків збуту, дедалі активніше почали вести контрабандну торгівлю з Британією.

У 1808 р. в Іспанії розпочалася війна проти влади Наполеона, що загострило ситуацію і в її колоніях. Було розкрито кілька антиіспанських змов. Влітку 1810 р. у центрах іспанських колоній: Буенос-Айресі, Каракасі, Кіто, Боготі спалахнули повстання, які стали початком збройної боротьби проти іспанців у всій Латинській Америці. Ці події вважають початком **Війни за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці**.

Невідомий автор. «Туссен Лувертьюр», XIX ст.

Робота з джерелами

У 1787 р. венесуелець Франциско де Міранда у пошуках союзників для майбутньої боротьби за незалежність відвідав Російську імперію.

У ході цієї поїздки він побував і на українських землях, залишивши про них такі записи:

«Країна надзвичайно гарна. Часто трапляються ліси і скрізь вистачає дерев і води, а обриси підвищень і рельєф місцевості дуже приємні; чимало тут і населення. Ще помітні укріплення в містах і селах та в полі для захисту від наскоків татар, які, безперечно, були жахливими сусідами — і я не розумію, чому люди мали бажання селитися в цьому краї...»

▶ Згадку про які факти з історії України можна знайти у цьому уривку?

Було проголошено незалежність Чилі (1810), Венесуели (1811), Парагваю (1812), про неї заявили й інші іспанські колонії — Нова Гранада та Нова Іспанія. Проте поразка Наполеона змінила співвідношення сил, і до 1815 р. іспанські війська змогли майже повністю подолати повстанців: самостійність зберегли Парагвай та Ла-Плата.

У 1816 р. війна продовжилася. Військо під проводом **Симона Болівара** (1783–1830) звільнило від іспанців Нову Гранаду (1819), Венесуелу (1821), Еквадор (1822). Тим часом війська **Хосе де Сан-Мартіна** вибили іспанців з Ла-Плати (1816), Чилі (1818) та частини Перу (1821) — останні іспанські війська у Перу були розбиті у 1826 р. Це ознаменувало кінець війни іспанських колоній за незалежність, у Латинській Америці під владою Іспанії залишилися тільки острови Куба та Пуерто-Рико.

Хуан Лепіані. «Хосе де Сан-Мартін проголошує незалежність Перу», 1904 р.

Симон Болівар

Одним із визначних лідерів війни латиноамериканських країн за незалежність був Симон Болівар. Він був креольського походження, а молоді роки провів у Європі. Повернувшись на батьківщину, він поклявся боротися за її звільнення від влади Іспанії. Болівар є національним героєм шести латиноамериканських країн, на його честь названо країну Болівію (здобула незалежність у 1825 р.), а у Венесуелі він отримав почесний титул «Визволитель».

Артуро Мічелена. «Портрет вершника Симона Болівара», 1898 р.

Хуан О'Горман. «Віттар незалежності», 1960–1961 рр. Фрагмент фрески. По центру в чорному зображено священника Мігеля Ідальго — одного з ідейних натхненників боротьби Мексики за незалежність

Успішній боротьбі іспанських колоній за незалежність сприяло те, що через «доктрину Монро», яка проголошувала Західну півкулю сферою впливу США, інші не ризикували допомогти Іспанії приборкати її колонії.

У 1810 р. війна за незалежність розпочалась і в Мексиці. Спочатку її очолив сільський священник **Мігель Ідальго** (1753–1811), а після його загибелі — Хосе Марія Морелос (1765–1815), теж священник. У 1813 р. було проголошено незалежність Мексики, але за два роки іспанці відновили тут свою владу. Війна між мексиканськими повстанцями та іспанцями тривала до 1821 р., а ще за два роки, у 1823 р., від Мексики відокремилися південні регіони, утворивши окрему державу, — Сполучені провінції Центральної Америки.

Єдина португальська колонія в Латинській Америці — **Бразилія** для своєї метрополії була цінним джерелом багатств — алмазів та золота. У 1808 р. із окупованої наполеонівськими силами Португалії сюди переїхав португальський королівський двір. Це сприяло економічному розвитку країни, а за переказами, португальському королю так сподобалося у Бразилії, що після поразки Наполеона він не поспішав повертатися до Європи. У 1815 р. Бразилія стала рівноправною частиною

 Остання рабовласницька держава

Карлос Жуліану. «Раби на діамантовій шахті у Бразилії», 1770 рр.

 Етторе Ксіменес. Монумент незалежності Бразилії

Португальського королівства, а її правителем-регентом став син португальського короля, **Педру**. У 1822 р. кортес (парламент) у Лісабоні наказав йому повернутися на батьківщину, плануючи знову перетворити Бразилію на колонію. Проте Педру відмовився це зробити і згодом оголосив про розрив відносин з Португалією під гаслом «Свобода або смерть!». 1 грудня 1822 р. регент був коронований імператором **Бразильської імперії** Педру I, а у 1824 р. Бразилія ухвалила свою Конституцію.

День Фіку

9 січня 1822 р. регент Бразилії Педру відмовився підкоритися рішенням Лісабонського кортесу, заявивши, що він залишається тут (португальською — «(Eu) fico»). День Фіку є однією із визначних дат в історії Бразилії.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Назвіть європейські держави, які станом на початок XIX ст. володіли колоніями у Латинській Америці.
2. За яким принципом формувалася суспільна ієрархія у Латинській Америці?
3. Коли розпочалося повстання на острові Гаїті? Яким був його результат?
4. Кому з тогочасних діячів національно-визвольного руху латиноамериканці надали почесний титул «Визволитель»?
5. Яка з нових незалежних держав Латинської Америки була конституційною монархією?
6. Розкрийте передумови боротьби жителів Латинської Америки за незалежність.
7. Як відбулося здобуття незалежності Бразилією?
8. Складіть у зошиті таблицю «Утворення незалежних держав у Латинській Америці». За потреби скористайтеся додатковими джерелами.

Дата створення	Назва держави

Тема 8. Російська імперія

Пригадайте:

1. Які українські землі входили до складу Російської імперії?
2. Що таке самодержавство?

1. Внутрішнє життя Російської імперії

У період 1815–1847 рр. Російська імперія стала найбільшою за площею державою світу, що простягалася на величезних територіях Східної Європи, Північної Азії та частині Північної Америки (Аляска). За політичним устроєм Російська імперія була самодержавною монархією. Російський

імператор вважався необмеженим правителем, відповідальним лише перед Богом. Конституції та парламентських установ у країні не існувало. Правителями імперії в цей період були **Олександр I** (1801–1825) і **Микола I** (1825–1855).

Внутрішнє життя Російської імперії першої пол. XIX ст.

- Багатонаціональний склад населення;
- На території імперії проживають представники всіх світових релігій;
- Національна політика спрямована на асиміляцію та росіянізацію;
- Державною релігією є лише православ'я.

- Феодальне за суттю суспільство з поділом на привілейовані (дворянство, купецтво, козацтво) і непривілейовані стани (селянство і міщанство);
- Висока дитяча смертність, нерозвиненість медицини, часті епідемії;
- 20 з 69 млн населення становили кріпосні селяни.

- Екстенсивний розвиток сільськогосподарства;
- Натуральне господарство;
- Нерозвиненість ринку найманої праці та товарів;
- Запізнілий промисловий переворот (перші підприємства — 30-40-ві рр. XIX ст.)
- Сировинна торгівля (зерно, льон, деревина, залізо).

- Виникнення національно-визвольних рухів, що жорстоко переслідувались та придушувались. Їх видатними представниками були Микола Костомаров, Тарас Шевченко, Ніколов Бараташвілі, Олександр Чавчавадзе, Грігол Орбеліані, Шимон Конарський, Адам Міцкевич, Валеріан Лукасинський та ін.

- Проекти скасування кріпацтва. Кріпацтво порівнюють з порохом під всією державою. З іншого боку, існують побоювання, що скасування кріпацтва призведе до суспільних заворушень.

- Поразка у Кримській війні (1853-1856) від коаліції Османської імперії, Франції та Англії яскраво продемонструвала технічну відсталість Російської імперії.

? За допомогою поданої схеми охарактеризуйте господарський розвиток Російської імперії.

? Коли у Російській імперії розпочалася промислова революція?

Франц Рубо. «Штурм аулу Салта, 1847 рік», 1898 р. З кінця XVIII ст. Російська імперія вела невпинні війни з народами Кавказу, прагнучи припинити їхні набіги на російські поселення, а також позбавити Османську імперію одного з союзників

На початку свого правління Олександр I підтримував проекти перетворення Росії на конституційну монархію, однак після розгрому Наполеона утвердився в думці, що саме самодержавство об'єднало народ для боротьби із французами, і він не бажає його скасування.

У 1803 р. Олександр видав «Указ про вільних землеробів», за яким кріпаки могли викупити свою свободу та при звільненні отримати від поміщика наділ землі. Це розпорядження мало символічне значення, оскільки вважалось важливим кроком на шляху до скасування кріпацтва, проте за весь час правління Олександра I менш ніж 50 тис. селян скористалось цією можливістю.

? Чи був «Указ про вільних землеробів» ефективним способом вирішення питання кріпацтва у Російській імперії? Свою думку обґрунтуйте.

Олександр I намагався провести військову реформу, згідно з якою вздовж західних рубежів імперії створювали спеціальні військові поселення, у яких солдати мали займатися сільським господарством. У 1817 р. такі поселення були створені і на території України — у Херсонській та Слобідсько-Українській, Катеринославській губерніях. З часом вони продемонстрували свою неефективність, оскільки солдатам не вдавалось однаково ефективно займатися роботою у полях і військовою підготовкою, тож 1857 р. військові поселення було скасовано.

Правління Миколи I розпочалося жорстоким придушенням виступу **декабристів**. У грудні 1825 р., у день коронації нового імператора опозиційно налаштоване дворянство — декабристи — сподівалося збройною демонстрацією спонукати його запровадити конституційний лад на зразок європейських держав. Проте Микола I наказав розстріляти тих, хто вийшов на Сенатську площу у Санкт-Петербурзі вимагати від нього реформ.

Цікаво знати

У 1830–1831 рр. імператор Микола I придушив Листопадове повстання, спрямоване проти російського панування у Царстві Польському та ліквідував його автономію. Микола I стверджував, що віднині він поводитиметься у Польщі, як у завойованій країні: під Варшавою було збудовано фортецю, гармати якої були спрямовані на місто. Багато поляків, рятуючись від переслідувань з боку російської влади, емігрували до Західної Європи. Листопадове повстання залишило глибокий слід в польській історичній пам'яті та стало прикладом для подальшої боротьби поляків за незалежність.

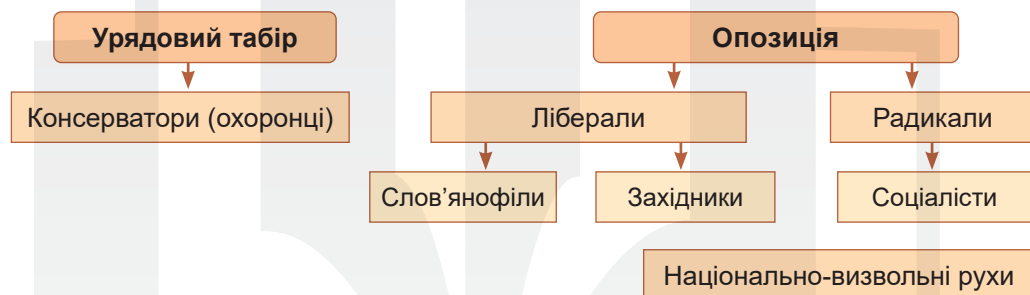

Марцин Зеленський. «Взяття варшавського арсеналу під час Листопадового повстання», 1831 р.

- ❗ **Політична реакція** — активний опір прогресу в суспільно-політичному житті з метою збереження та зміцнення старих порядків, які вже відійшли в минуле.
- ❗ **Декабристи** — учасники таємних організацій у Російській імперії (переважно офіцери російської армії), що готували державний переворот, спрямований проти самодержавства та кріпосного права. Підняли повстання в грудні (російською мовою — декабрь) 1825 р.

2. Суспільні рухи у Російській імперії

У 30–40-х рр. XIX ст. виникли різні суспільні рухи, що прагнули іншого шляху розвитку для імперії.

Урядовий табір представляли консерватори. Оскільки вони виступали за збереження самодержавного устрою Російської імперії в незмінному вигляді, їх називали «охоронцями». Ідеологічною базою прибічників урядового табору стала «теорія офіційної народності», яка полягала в тому, що Російська імперія базується на самодержавстві, тобто необмеженій владі імператора, православ'ї та народності — спільнотах людей, які визнають себе росіянами та підтримують перші два пункти.

В опозиції до урядового табору перебували ліберали, які виступали за реформування російської дійсності мирним способом. Ініціатором реформ, на їхню думку, мала стати державна влада. Наприкінці 30-х рр. XIX ст. серед лібералів сформувалися інші бачення шляху розвитку Російської імперії — слов'янофіли та західники. **Слов'янофіли** підкреслювали самотність шляху розвитку як російського, так і будь-якого іншого народу. Вони вважали, що Петро I, запроваджуючи досягнення європейської цивілізації, порушив природний шлях розвитку російських земель. Слов'янофіли вбачали можливість уникнення згубного західного шляху в селянській общині, православ'ї та морально-релігійних якостях російського народу. Політичним ідеалом слов'янофілів було самодержавство до правління Петра I (1682–1725), коли царі правили, спираючись на підтримку народу, час від часу скликаючи земські собори. Вони виступали за негайну ліквідацію кріпосного права.

Західники вважали, що європейська цивілізація єдина, і штучне відокремлення від неї будь-якого народу призведе до його занепаду. Західники звеличували роль Петра I в російській історії та схвалювали здійснені ним за європейськими зразками перетворення. Головною метою Російської імперії, на їхню думку, було приєднання до європейського Заходу. Політичним ідеалом західників була конституційна монархія західноєвропейського зразка з парламентом, гарантіями свободи слова, друку, недоторканності особи та гласності суду; також вони виступали за ліквідацію кріпосного права.

 До якого політичного напрямку — лібералів чи консерваторів — належали слов'янофіли? А «охоронці»?

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Назвіть головні риси внутрішнього життя Російської імперії першої половини XIX ст. **2.** Що таке кріпацтво? Поміркуйте, які наслідки для суспільного та економічного життя Російської імперії мало кріпацтво. **3.** Якими були характерні риси правління Олександра I? Як він намагався розв'язати проблему кріпацтва? **4.** Пригадайте, у яких значущих подіях європейської історії Олександр I брав участь. **5.** На початок правління якого імператора припав виступ декабристів? Чого вони вимагали? **6.** Охарактеризуйте внутрішню політику Миколи I. **7.** Як прихильники дійсної влади у Російській імперії уявляли собі її ідеальний устрій? На чому він базувався? **8.** Назвіть, до якого табору — західників, слов'янофілів чи охоронців — належить кожна з характеристик: спиралися на «теорію офіційної народності», прагнули, аби Російська імперія розвивалася у загальноєвропейському руслі, виступали за індивідуалізм та свободу особистості, мріяли про повернення до «допетрівських часів», уважали джерелами російської самобутності селянську общину та православ'я. **9.** Складіть порівняльну таблицю «Західники та слов'янофіли». За матеріалами роботи зробіть узагальнювальні висновки. **10.** Обговоріть у малих групах, чому і західники, і слов'янофіли окремо виділяли особу Петра I. Свідченням чого це може бути? **11.** Користуючись додатковими джерелами, підготуйте повідомлення або презентацію про видатних представників національно-визвольних рухів проти Російської імперії першої пол. XIX ст.

Тим часом в Україні

9 грудня 1825 р. — на підтримку виступу декабристів повстання підняв Чернігівський полк. Воно було жорстоко придушене владою.

1826–1827 р. — діяльність таємного політичного гуртка у Харківському університеті, що виступав проти кріпосництва та самодержавства.

Тема 9. Франція у період Реставрації Бурбонів. Революція 1830 р. Липнева монархія

Пригадайте:

1. Що таке політична реставрація?
2. Якими були рішення Віденського конгресу щодо Нідерландів? Чим, на вашу думку, вони були зумовлені?

1. Політичне й суспільне життя Франції у 1815–1830 рр.

Після завершення наполеонівських війн у Європі розпочалася доба політичної реакції (1815–1830). Ті, хто в попередні роки втратили власність і владу, тепер намагалися їх повернути. Однак ці спроби зустріли опір і призвели до нових революцій 1830–1848 рр.

Як ви пам'ятаєте, після зречення Наполеона до влади повернулася династія Бурбонів, монархи якої мали правити відповідно до конституції, котру 1814 р. надав народові Луї XVIII. Її ще називали «Хартія 1814 року». Цей документ проголошував католицизм державною релігією, вводив цензуру, а джерелом влади в країні ставав король. Унаслідок встановленого «Хартією...» вікового й майнового цензу право голосу в країні отримали близько 72 тис. осіб, а право бути обраними — 16–18 тис. осіб.

Король, його оточення та прихильники, яких ще називали «ультрароялісти» вкрай нетерпимо ставилися до тих, хто не поділяв їхніх поглядів. Коли престол посів Шарль д'Артуа під іменем **Шарль X** (1824–1830), у країні розгорнувся «білий терор» — масові страти колишніх революціонерів і прибічників Наполеона. Із державної служби було звільнено близько 100 тис. чиновників, з армії — десятки тисяч офіцерів, які зробили кар'єру в роки революції, Консульства та Першої імперії.

Цікаво знати

Шарль X став найстаршим королем Франції — він коронувався у віці 66 років. Колись був близьким другом страченої королеви Марії-Антуанетти, що пояснює його прихильність до «старих порядків» та абсолютизму.

У березні 1830 р. Палата депутатів висунула вимогу про відставку уряду ультрароялістів. У відповідь на це Шарль X розпустив її та призначив нові вибори. Однак у новообраній Палаті депутатів із 428 її членів прихильниками короля були лише 145 депутатів. Тому 25 липня 1830 р. Шарль X підписав чотири ордонанси (укази), якими фактично скасував «Хартію 1814 року» і здійснив державний переворот. Згідно із цими указами було розпущено новообрану Палату депутатів, запроваджено нові обмеження виборчого права, скасовано свободу друку й відновлено цензуру, призначено дату проведення нових виборів.

Барикада 28 липня 1830 р.
в Парижі. Гравюра за малюнком
Жака Свебака-Дефонтена

Ежен Делакруа.
«Свобода, що веде народ», 1830 р.
Ця картина була натхненна
подіями Липневої революції

Франц Хає'єр
Вінтхальтер.
«Портрет
Луї-Філіпа I», 1841 р.

 Зі спогадів свідка Липневої революції в Парижі

 «Париж 1-ої пол. XIX ст.»

Такі дії короля викликали обурення парижан, у місті стали лунати заклики до опору владі. 26 липня 1830 р. розпочалися перші сутички між протестувальниками та поліцією. Наступного дня вулиці Парижа вже були перегорожені барикадами.

28 липня 1830 р. повстали парижани заволоділи арсеналом, міською ратушею та собором Паризької Богоматері. Над ними замість білого прапора Бурбонів підняли революційний триколон. Коли на кінець дня на бік повстанців цілими підрозділами почали переходити урядові війська, стало зрозуміло, що в революції відбувся перелом.

29 липня 1830 р. було сформовано Національну гвардію, очолювану генералом Лафастом, яка ввечері захопила королівський палац Тюільрі. Було створено

Тимчасовий уряд. Липнева революція, яка тривала «три славні дні», перемогла.

Шарль X зрікся престолу, а новим королем став **Луї Філіп Орлеанський**, представник молодшої (Орлеанської) гілки Бурбонів. Його правління (1830–1848) отримало назву **Липнева монархія**.

Завдяки новій Конституції, яка називалась «Хартія 1830 року», збільшилась кількість виборців, проголошувався принцип народного суверенітету (зверхності) і скасовувалося божественне право короля на управління, гарантувалися права і свободи громадян. У результаті Липневої революції 1830 р. до влади у Франції прийшла так звана «фінансова аристократія» — банкіри, великі біржові спекулянти, власники шахт, копалень, земель тощо. Якщо до Липневої ре-

Луї Леопольд Буальї. «Політики в саду Тюільрі», 1832 р.

- ▶ Як ви розумієте слово «політики»? Чим зайнята група чоловіків на передньому плані?
- ▶ Як ця картина може допомогти охарактеризувати політичне життя тогочасного Парижа?

волюції вони захищали свої права і власність від зазіхань старого дворянства, то після неї вони протистояли середній, дрібній буржуазії та робітникам.

Незабаром з'ясувалося, що Липнева монархія не влаштовує більшість політичних сил Франції, кожна з яких мала свої переконання про правильний устрій країни. У 1832, 1834 і 1839 рр. радикали здійснили збройні повстання в Парижі з метою встановлення республіки, але були жорстоко придушені урядовими військами. Постійне застосування владою репресій та військової сили для придушення заколотів і повстань спричинило те, що в 40-х рр. XIX ст. Липнева монархія стала нагадувати режим реставрації Бурбонів.

У період Липневої монархії Франція знову повернулася до колоніальної експансії. У 1830 р. вона розпочала криваву війну за підкорення Алжиру, що тривала 30 років.

? Чому правління Луї Філіпа Орлеанського отримало назву Липнева монархія?

2. Бельгійська революція 1830 р.

Учасники Віденського конгресу 1814–1815 рр. прагнули створити своєрідний «бар'єр» навколо кордонів Франції. Тому рішенням конгресу католицьку Бельгію було приєднано до протестантської Голландії. Таким чином утворилося Об'єднане королівство Нідерландів на чолі з голландським королем Віллемом I. Він правив одноосібно і всіляко підтримував своїх земляків-голландців. Державною мовою було оголошено голландську, хоча переважна більшість бельгійців розмовляла фран-

Густав Вапперс. «Епізод з Бельгійської революції 1830 року», 1834 р.

цузькою та фламандською. До того ж інтереси бельгійських промисловців та голландських купців і землевласників були цілковито протилежними. Влада не йшла на поступки бельгійцям.

Цікаво знати

Повстання бельгійців почалося в брюссельському «Театрі Монетного двору». Того дня, 25 серпня 1830 року, в ньому ставили оперу «Німа з Портічі», яка прославляла бунт неаполітанців проти іспанського панування. Коли зазвучала арія «Священна любов до батьківщини», пролунали бурхливі овації і глядачі в радісному збудженні кинулися з театру на вулиці. Зовні їх уже чекав багатолюдний натовп. Об'єднавшись, люди рушили вулицями, де до них приєднувалися нові громадяни, посилюючи і без того грандіозну ходу.

25 серпня 1830 р., після того як у Бельгії стало відомо про перемогу Липневої революції у Франції, в Брюсселі вибухнуло повстання, яке швидко поширилося на інші бельгійські міста й провінції. У Брюсселі народне ополчення встановило контроль над містом. Вирішальні бої розгорнулися 25–28 вересня 1830 р. Спроба голландців за допомогою армії придушити повсталих провалилася. У ході вересневих боїв більша частина території Бельгії була звільнена від голландських військ.

У 1831 р. у Бельгії було ухвалено конституцію, за якою країна ставала конституційною монархією, та запрошено на престол Леопольда Саксен-Кобург-Готського, який став правити як Леопольд I.

Перша бельгійська поштова марка із зображенням короля Леопольда I, 1849 р.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Що таке політична реакція?
2. Представники яких політичних поглядів переважали в оточенні Луї XVIII?
3. Охарактеризуйте правління Шарля X. Як ви вважаєте, чим була виклалікана саме так його внутрішня політика?
4. Хто прийшов до влади у Франції внаслідок революції 1830 р.?
5. Які події отримали назву «три славні дні»?
6. Що, на вашу думку, стало причиною Липневої революції? Обговоріть у парах, чи можна було її уникнути.
7. Хто очолив режим Липневої монархії у Франції?
8. Війну за підкорення якої африканської країни розпочала Франція в 1830 р.?
9. Назвіть причини Бельгійської революції 1830 р.
10. Чим завершилася Бельгійська революція 1830 р.?

Тим часом в Україні

1830–1831 рр. — польське визвольне повстання у Правобережній Україні.

Тема 10. Австрійська імперія доби Клеменса фон Меттерніха

Пригадайте:

Якими були наслідки Віденського конгресу для Австрійської імперії та німецьких держав?

1. Доба Клеменса Меттерніха

За своїм державним устроєм Австрійська імперія була абсолютною монархією з необмеженою владою імператора. Тим не менш, за правління імператорів Франца I (1806–1835) та Фердинанда I (1835–1848) визначальну роль в імперії відігравав міністр закордонних справ і фактичний голова уряду в 1809–1821 рр. та канцлер у 1821–1848 рр. Клеменс Меттерніх (1773–1859).

Клеменс Меттерніх

Клеменс Меттерніх, вважають історики, був наляканий подіями Французької революції та завоюваннями Наполеона I. Він прагнув за будь-яку ціну не допустити таких подій в Австрії.

На Віденському конгресі 1814–1815 рр. він став творцем нової системи міжнародних відносин у Європі після повалення Наполеона I. Меттерніх увів у тогочасну європейську дипломатію поняття «політика рівноваги в Європі», «політика союзів», «політика європейської безпеки». Однак для підтримання рівноваги в Європі Меттерніх уважав за необхідне застосування «права сили» — втручання у справи інших держав із метою їхнього підпорядкування загальному порядку. Саме тому він став одним з організаторів Священного союзу.

У внутрішній політиці Меттерніх намагався зберегти панування над неавстрійськими народами імперії, нерідко вдаючись до сили, використовуючи армію для придушення національних виступів. Він уважав, що ліберальні ідеї загрожують цілісності імперії, виступав за збереження абсолютної монархії та старих порядків. Мав переконання, що будь-яка конституція є «легалізованою революцією». Меттерніх був ініціатором політики поліцейських репресій в Австрії і державах Німеччини, але подолати революційний рух в Австрійській імперії так і не зміг.

Австрійська імперія мала територію 576 тис. км². Її називали «клаптиковою» монархією, оскільки вона складалася з адміністративних одиниць (королівства, провінції тощо). До її складу входили Північна Італія, Богемія, Польща, Галичина, Буковина, Трансильванія, Угорщина та інші землі.

Населення також було дуже різноманітним. Австрійські німці в складі імперії становили трохи більше, ніж чверть населення. Деякі з підвладних їй народів раніше вже мали власні держави, тож тепер прагнули в ме-

жах імперії самостійно вирішувати внутрішні справи (автономія) або й здобути повну незалежність. Австрійська влада у своїй політиці в національному питанні дотримувалася принципу «поділяй і володарюй». Держава була влаштована так, що у межах однієї адміністративної одиниці співіснували два або й більше народів: поляки та українці в Галичині, українці та румуни на Буковині, угорці та різні слов'янські народи. Вони боролися за владу на місцях і таким чином не об'єднувалися проти австрійського панування. Так, для придушення польського повстання 1846 р. у Галичині австрійці залучали українців, а в Буковині чиновниками здебільшого були німці.

Австрійська імперія, 1848 р.

Національний склад Австрійської імперії станом на 1848 р.

Народ	Кількість, млн осіб
Слов'янські народи	18
Австрійські німці	7
Італійці	5
Угорці	5
Румуни	2
Разом	37

У 1815–1847 рр. Австрія залишалася аграрною країною, дві третини жителів якої працювали в сільському господарстві. Промислова революція розпочалася в Австрії в 30–40-х рр. XIX ст. в її найрозвиненіших провінціях — Нижній Австрії та Чехії. Характерною для Австрійської імперії була нерівномірність розвитку її частин: якщо одні провінції (Чехія, Ломбардо-Венеція, Нижня Австрія) виробляли основну частину промислової продукції, то інші (Галичина, Буковина, Далмація, Угорщина) відігравали роль сировинних додатків, ринків збуту готової продукції.

? Якою була політика Австрійської імперії щодо народів, які її населяли?

2. Початок національного відродження слов'янських народів Австрійської імперії

У період наполеонівських війн у Європі поширилися уявлення про те, що кожна нація має право на самовизначення. Унаслідок цих переконань народи Австрійської імперії стали все наполегливіше вимагати надання громадянських свобод і забезпечення національного

рівноправ'я. В історії словенців, хорватів, сербів, чехів, словаків, поляків, українців, що перебували під австрійською владою, кінець XVIII — перша половина XIX ст. стали періодом початку доби національного відродження.

Велику роль у цьому відігравали слов'янські просвітителі, яких називали будителями. Чимало зробили для національного відродження чехів Йозеф Добровський (1753–1829), автор праць з історії мови та культури чехів, і Йозеф Юнгман (1773–1847), який створив підручник чеської літератури та чесько-німецький словник. Видатними діячами словацького відродження були Ян Коллар (1793–1852), поет, автор збірок словацьких народних пісень, і Людовіт Штур (1815–1856), який розпочав створення словацької літературної мови.

Вагомими були здобутки «будителів» західних українців, що перебували під владою Габсбургів. Михайло Поп-Лучкай (1789–1843) створив першу на західноукраїнських землях «Граматику слов'яноноруську» та шеститомну «Історію карпатських русинів». Історик Денис Зубрицький (1777–1862) дослідив історію галицьких українців, корінного населення краю, в «Описі історії народу руського».

На національне відродження слов'ян, як і інших народів Австрійської імперії, впливали здобутки угорців (мадярів) у боротьбі за власну окремішність. Наприклад, латинську мову, яка у королівстві була офіційною ще з Середніх віків, було замінено на угорську. Однак угорці самі здійснювали мадяризацію слов'ян. Це ставало поштовхом для активізації національних прагнень слов'ян, зокрема закарпатських русинів, які перебували в складі Угорського королівства.

? Кого серед слов'янських народів Австрійської імперії називали «будителями»?

3. Німецькі держави у 1815–1847 рр.

Більшість німецьких політиків і суспільних діячів розраховували, що після перемоги над Наполеоном їх народ нарешті здобуде державну єдність. Однак ці сподівання не справдилися. Створений за рішеннями Віденського конгресу Німецький союз існував лише на папері, не мав спільного законодавства, уряду, збройних сил тощо. Кожна з держав-чле-

Юзеф Божек Клеменс.
“Портрет Людовіта
Штура”, 1873 р.

Франтішек Ткадлік.
Портрет “Йозефа
Добровського”,
1820 р.

Карта «Німеччина після Віденського конгресу (1815–1830)»

нів Німецького союзу мала свого монарха, уряд, армію, митні тарифи, грошову й судову системи. У більшості німецьких держав влада монархів була абсолютною, а їхні піддані не мали політичних і громадянських прав. До складу Німецького союзу також були включені частина земель Австрійської імперії та Пруссія. Вони мали визначальний вплив на політичне життя цього об'єднання, але при цьому вони були і головними суперниками.

У 1818 р. Пруссія почала укладати з іншими німецькими державами угоди про встановлення єдиного митного кордону. У 1834 р. 18 німецьких держав об'єдналися у Митний союз, учасники якого скасовували мито на товари, що перевозилися через їхні кордони. Провідну роль у союзі відіграла Пруссія. Створення союзу сприяло становленню в Німеччині єдиного національного ринку. Це стало однією з вагомих передумов подальшого об'єднання Німеччини, а також дуже ослабило позиції Австрії серед Німецького союзу.

Водночас німецькими землями ширилися ідеї про потребу об'єднання Німеччини, у якій невід'ємні права людини і громадянина будуть забезпечені конституцією. Першими їх висловили німецькі студенти ще на початку століття.

? Які дві держави суперничали за вплив над німецькими землями?

📖 Із промови німецького письменника
Йоганна Вірта (1831 р.)

4. Італія після Віденського конгресу

За результатами Віденського конгресу територію Італії було переділено на вісім королівств та герцогств, а північно-східна її частина — Ломбардо-Венеційське королівство — входила до складу Австрійської імперії.

Бартоломео Пінеллі (1771–1835).
«Італійські селянки,
що несуть воду»

Політична роздробленість Італії стала головною перешкодою для її економічного розвитку. Між італійськими державами існували митні кордони, у кожному королівстві й герцогстві діяли власні системи міри й ваги, грошові системи, закони. За рівнем економічного розвитку Італія суттєво поступалася Великій Британії, Франції та навіть Пруссії. Промислова

📍 Карта «Італія у 1829 р.»

революція розпочалася тут лише в 30–40-х рр. XIX ст. Слаборозвинена промисловість не могла забезпечити працею тих, хто не знаходив її на селі. Розвиток сільського господарства відбувався дуже повільно.

Влада в Ломбардо-Венеційському королівстві належала австрійцям, а італійців позбавили можливості обіймати будь-які важливі посади в адміністрації, судах та армії. На території королівства перебувала австрійська армія та діяла австрійська поліція. Імператор Австрії Франц I, характеризуючи свою політику, говорив: «Насамперед необхідно, щоб ломбардці забули про те, що вони італійці». Однак це мало протилежний результат: саме в тогочасній Ломбардії набагато активніше, ніж в інших регіонах півострова, розвивався національно-визвольний рух. Період із кінця XVIII ст. до 1870 р., у який відбувалася боротьба італійців за створення національної держави, називають **Рісорджименто**.

! **Карбонарії** (від *итал. carbonaro* — вугільник) — члени таємної політичної організації, що існувала на початку XIX ст. в Італії й боролася проти влади іноземців (спочатку французів, потім — австрійців) та за створення об'єднаної незалежної Італії.

У Центральній та Південній Італії активно діяли **карбонарії**, які після 1815 р. створили там розгалужену мережу таємних осередків. Своєю головною метою вони вважали боротьбу за національну незалежність Італії.

У 1820-х рр. карбонарії підняли повстання в Неаполі та у Сардинському королівстві (П'ємонті), які придушили австрійські війська. Після цього арешти карбонаріїв розпочалися в усій Італії. Тоді організація офіційно заявила про свою ліквідацію, однак таємно готувалася до подальшої боротьби. Під впливом Липневої революції 1830 р. у Франції в лютому 1831 р. вони підняли повстання в Пармі, Модені та Папській області. Спочатку повстанці перемагали, але внаслідок інтервенції австрійців зазнали поразки.

Ці невдачі змусили італійських патріотів шукати нових форм боротьби. У 1831 р. в Марселі колишній карбонарій **Джузеппе Мадзіні** (1805–1872) створив «Молоду Італію» — єдину загальноіталійську національно-революційну організацію. Він сформулював принцип «кожній нації — держава» і розгорнув боротьбу за створення об'єднаної італійської національної держави.

? Війська якої держави придушили повстання 1830-х рр. в італійських землях?

У різних місцях півострова з'явилися місцеві осередки «Молодої Італії», які мали готувати загальноіталійську революцію. Однак неодноразові

Із таємної інструкції для членів організації
«Молода Італія»

спроби підняти повстання в 1833–1834 рр. і на початку 40-х рр. XIX ст. виявилися невдалими.

Крім радикальних прихильників змін із «Молодої Італії», серед італійців були більш помірковані, але і їхнє ставлення до австрійців з часом стало негативним, оскільки Австрія надто грубо втручалася у внутрішні справи Італії.

Головні політичні течії 30-х рр. XIX ст. в Італії

Республіканська	Ліберальна
Джузеппе Мадзіні («Молода Італія»): об'єднання країни та проголошення республіки способом індивідуального терору	Камілло Бенсо Кавур (газета «Відродження»): об'єднання держави під владою Савойської династії різними способами

Джузеппе Ґарібальді

Із-поміж членів «Молодої Італії» вирізнявся один із майбутніх героїв італійського Рісорджименто Джузеппе Ґарібальді (1807–1882). У 1834 р. за участь в організованій Мадзіні революційній змові його було засуджено до смертної кари, і він емігрував спочатку до Франції, потім — до Південної Америки. Там Ґарібальді перебував до 1848 р. Дізнавшись про початок чергового італійського повстання проти австрійців, він повернувся до Італії. Це повстання теж зазнало поразки, проте наполеглива боротьба Ґарібальді на тлі загальної зневіри зробила його надзвичайно популярним серед італійців. Надалі він присвятив життя боротьбі за об'єднання Італії.

Невідомий автор.
«Зустріч Мадзіні
(справа) та
Ґарібальді у штабі
«Молодої Італії»,
1833», XIX ст.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Охарактеризуйте політику уряду Клеменса Меттерніха в Австрійській імперії. **2.** Чому Австрійську імперію називали «клаптиковою» монархією? **3.** Які провінції Австрійської імперії першими були охоплені промисловою революцією? **4.** Які народи у складі Австрійської імперії були найчисленнішими? Яку політику влада проводила щодо них? **5.** Чим уславилися Ян Коллар та Людовіт Штур? **6.** Як були облаштовані німецькі землі за рішенням Віденського конгресу? **7.** Які наслідки для німецьких земель мало існування Митного союзу? Яка держава виступила його засновником? **8.** Якими були наслідки Віденського конгресу для італійських земель? **9.** У якій із держав Італії карбонарії розпочали у 20-х рр. XIX ст. революцію? **10.** Хто заснував організацію «Молода Італія»? З якою метою?

Тим часом в Україні

1816 р. — заснування в Перемишлі Товариства галицьких греко-католицьких священників для поширювання просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії — першої української просвітницької організації у регіоні.

1821 р. — утворення в Тульчині таємного «Південного товариства».

1821–1822 р. — можливе існування таємного «Малоросійського товариства», метою якого було незалежнення Малоросії від Російської імперії.

1825–1830 р. — існування у Ніжинській гімназії вищих наук гуртка так званих професорів-вільнодумців, які серед іншого засуджували дійсний політичний лад у Російській імперії, пропагували демократичні ідеї.

1833 р. — створення у Львові гуртка «Руська Трійця».

Тема 11. «Весна народів» 1848–1849 рр.

Пригадайте:

Хто прийшов до влади у Франції в результаті Липневої революції 1830 р.?

1. Революція 1848 р. у Франції

У другій половині 40-х рр. XIX ст. у Європі населення стрімко зростало, і багато країн зіткнулися з браком продовольства. У 1847–1848 рр. картоплю, яка у багатьох регіонах була основним продуктом харчування, вразила хвороба, внаслідок якої пропало близько 90% врожаю. Через несприятливі погодні умови врожай пшениці теж був поганим. Як наслідок ціни на продовольство дуже виростили, а в деяких європейських регіонах розпочався голод.

Крім того, у 1846–1847 рр. світ охопила економічна криза, пов'язана з перевиробництвом. Стали закриватися фабрики та заводи, почали зростати ціни. Значно збільшилася кількість безробітних, життя яких ускладнювалося високими цінами на продукти харчування.

У Франції до цієї ситуації додалася ще й тривала політична криза. Правління короля Луї Філіпа не влаштувало ані лібералів, які вимагали реформи виборчого

Перший «реформістський бенкет» у Шато-Руже, 7 липня 1847. Ілюстрація з книги Еліаса Реньйо «Французька революція — історія восьми років (1840–1848 рр.)». Том 2», 1860 р.

законодавства, ані тих, хто бажав повернення попередньої династії — Бурбонів, ані тих, хто прагнув відновити французьку імперію, як за часів Наполеона.

Заможні прибічники виборчої реформи стали влаштовувати в Парижі спеціальні «реформістські бенкети», де обговорювали проєкти змін виборчої системи, а також критикували уряд. Ясна річ, це не викликало захоплення у чинній влади. Черговий бенкет, призначений на 22 лютого 1848 р., вона безпідставно заборонила, чим обурила парижан, які вважали, що їх було позбавлено права мирно збиратися. Це стало приводом до масового повстання у Парижі.

Під тиском повстанців і після переходу армії на бік народу 24 лютого 1848 р. Луї Філіп був змушений зректися престолу й втекти до Англії, а наступного дня, 25 лютого 1848 р., у Франції було проголошено **Другу республіку**. Події лютого 1848 р., що призвели до повалення Липневої монархії та встановлення республіки, називають Лютневою революцією.

Орас Верне. «Барикада на вулиці Софлот в Парижі 24 червня 1848 р.», 1848–1849 рр.

Анрі Фелікс Емануель Філіпото. «Ламартін перед ратушею Парижа відхиляє червоний прапор 25 лютого 1848 року», друга пол. XIX ст. Письменник Альфонс Ламартін заявив, що червоний прапор (який раніше використовували якобінці, а також на той час був символом соціалізму, який вважався вкрай радикальним рухом) символізує «кров і терор», тому прапором нової ліберальної республіканської Франції має бути триколон

У республіканській Франції було скасовано дворянські титули, запроваджено свободу друку, політичних зборів. 4 листопада 1848 р. було схвалено Конституцію Другої республіки, за якою законодавча влада надавалася парламенту — Національним зборам, а виконавча — президенту республіки, який керував діяльністю міністрів. Конституція закріплювала загальне виборче право для всіх чоловіків від 21 року.

У грудні 1848 р. відбулися перші вибори президента республіки. Перемогу на них здобув 40-річний **Луї Наполеон Бонапарт** (1808–1873) — племінник Наполеона I.

- ?** Назвіть принципіву, на вашу думку, відмінність між Францією часів Липневої монархії та періоду Другої республіки.
- ?** У 1848 р. було проголошено Другу республіку; вкажіть, коли існувала Перша республіка.

2. Революція 1848 р. в Німеччині

Події Лютневої революції у Франції мали великий вплив на німецькі землі. 1–5 березня 1848 р. у Бадені, Вюртемберзі, Саксонії та інших німецьких державах відбувалися зібрання здебільшого студентів та інтелектуалів, які вимагали демократичних свобод і скликання загальнонімецького парламенту для вирішення питання об'єднання країни.

Особливо бурхливо події розвивалися у столиці Пруссії Берліні. 18 березня 1848 р. армія почала розстрілювати демонстрантів. Однак Фрідріх Вільгельм IV висловив намір розпочати демократичні перетворення. Він оголосив про скликання парламенту. Щоправда, жодних важливих рішень цей парламент ухвалити не встиг. Події березня 1848 р. у Берліні отримали назву «**Березнева революція**».

18 травня 1848 р. у Франкфурті-на-Майні розпочав роботу перший загальнонімецький парламент. Він схвалив Імперську Конституцію, яка передбачала створення Німецької імперії. Однак великі німецькі держави — Австрія, Баварія, Саксонія — відхилили її. Пруський король, якому Франкфуртський парламент запропонував імператорський титул, відмовився від нього, не вважаючи, що простолоуд (парламент) може дарувати йому титул. Таким чином, найбільші політичні сили Німеччини не підтримали конституційний рух. У 1849 р. Франкфуртський парламент було силою розігнано.

Об'єднання Німеччини парламентським шляхом, через волевиявлення

Невідомий автор. «На берлінських барикадах, 19 березня 1848 р.», 1848–1850 рр.

народу, в роки революції 1848–1849 рр. зазнало поразки, проте Франкфуртський парламент вважається першим в історії загальнонімецьким законодавчим органом. Крім того, у ході революції на німецьких землях, було зруйновано рештки феодальних порядків. Отже, для німецьких земель події «весни народів» мали далекосяжні наслідки.

? З якою метою було скликано Франкфуртський парламент?

📖 Робота з джерелами

**Зі спогадів очевидця про події на вулицях Берліна
18 березня 1848 р.**

Неначе вихор промайнув містом й земля розверзлася під ногами. Люди розбирали бруківку, спустошували магазини зброї, вривалися до будинків, витягували звідти ломі і сокири... 12 барикад вирости на Кенігштрассе; брочки, омнібуси, мішки вовни, колоди, перевернуті водоколонки перетворилися на міцні, майстерно складені барикади. На дахах з'явилися люди. Вони з цеглинами в руках очікували солдатів. Під тиском натовпу зброярі віддали на вулиці усю свою зброю. Усі озброїлися вилами, мечами, списами, пістолетами, кілками; хлопчачки вривалися до будинків й піднімали на дахи великі кошики з камінням.

1. Які висновки про ситуацію в Берліні в цей день ви можете зробити на підставі свідчень їхнього очевидця?

3. Революція в Австрії

Революція в Парижі сколихнула і Відень. 13 березня 1848 р. в австрійській столиці відбулися народні виступи проти влади Меттерніха та з вимогами свобод. Імператор Фердинанд I під тиском віденців відправив канцлера у відставку, пообіцяв скликати парламент і схвалити конституцію.

Конституція Австрійської імперії, оприлюднена 25 квітня 1848 р., проголошувала свободу слова, друку, зборів і відповідальність уряду перед парламентом (рейхстагом). Вища виконавча влада залишалася в імператора. Це влаштовувало більшість революціонерів.

15–26 травня 1848 р. в столиці відбулися нові революційні виступи. Імператор з урядом утекли з Відня. Заворушення охопили слов'янські землі

Невідомий автор. «Національна гвардія на площі Ам Хоф у Відні у 1848 р.», 1849 р. Фердинанд I дозволив створення на території імперії так званих «національних гвардій», що мали бути «обороною конституційного монарха, запорукою конституції і законів».

у складі імперії — Чехію, Галичину, Буковину, Закарпаття, Словаччину, Воєводину, Хорватію.

Наприкінці листопада 1848 р. Фердинанд I зрікся престолу. Новим імператором став його 18-річний племінник Франц Йосиф I (1848–1916). Він розпустив парламент і призупинив дію конституції. Революція в Австрії завершилася поразкою.

? Пригадайте, хто такий Клеменс Меттерніх. Чому, на вашу думку, австрійці прагнули його відставки?

4. Революція в Угорщині

Угорська революція розпочалася 15 березня 1848 р. виступами, очолюваними поетом **Шандором Петефі**. Вони вимагали надання угорцям громадянських прав і свобод, створення власного самостійного уряду.

17 березня 1848 р. було сформовано перший національний угорський уряд. Одним із його перших заходів стала аграрна реформа, за якою скасовувалася панщина, а селяни ставали власниками третини оброблюваної землі. Проте угорський уряд відмовився розглядати питання про національні права неугорських народів — закарпатських русинів, сербів, хорватів та ін. Тому вони залишилися прибічниками австрійської влади.

Імператор Фердинанд скасував усі рішення угорського сейму й оголосив про перетворення Угорського королівства на провінцію імперії.

14 квітня 1849 р. угорський сейм проголосив незалежність Угорщини та позбавив династію Габсбургів права керувати країною. Правителем-президентом Угорщини було обрано **Лайоша Кошута** (1802–1894).

Австрійський імператор Франц-Йосиф звернувся до російського імператора Миколи I за допомогою у придушенні угорського повстання. Внаслідок російської військової інтервенції угорська армія 13 серпня 1849 р. капітулювала. Повсюди відбувалися страти. Так революція в Угорщині завершилася поразкою.

Погруддя Шандора Петефі в Києві. Сучасний вигляд

Йозеф Карой.
«Портрет Лайоша Кошута», 1842 р.

Наслідки бомбардування будинків на набережній Дунаю у Пешті 1849 р. Генці

- ❓ Чому на території Угорщини неугорські народи лишалися прибічниками австрійської влади?
- ❓ Кого у 1849 р. було обрано президентом Угорщини?

5. Революція в Італії

«Весна народів» прокотилася й італійськими землями. Повстання спалахнули в Палермо (Сицилія), Папській області, Тоскані, Сардинському королівстві, Мілані (Ломбардія), Венеції (Ломбардо-Венеція). Повстанці вимагали отримання конституції, створення парламентів, проведення загальних виборів, а також об'єднання Італії.

Патріотичне піднесення, яке охопило Італію, спонукало короля Сардинії (П'ємонту) Карла Альберта 24 березня 1848 р. оголосити війну Австрійській імперії. Завдяки цьому він збирався приєднати звільнену від австрійців Ломбардо-Венецію. Однак наприкінці липня австрійці завдали поразки сардинській армії та відновили свою владу над Північною Італією.

Бальдазарре Вераци.
«П'ять днів Мілана, 18–22 березня 1848 р.», бл. 1886 р.
Після п'яти днів дуже важких боїв повстанці, озброєні та захищені барикадами, зуміли звільнити місто від австрійських військ

Невідомий автор. «Повстання в Палермо», XIX ст. В Італії «весна народів» розпочалася 12 січня 1848 р. з повстання у Палермо (Сардинське королівство).

Король Сардинії Карл Альберт погодився надати конституцію.

Вона отримала назву Альбертинський статут і в італійських землях стала єдиним здобутком «весни народів», який зберігся після її придушення.

Згодом, у 1861 р., статут став першою конституцією вже об'єднаної Італії

У середині листопада 1848 р. спалахнуло народне повстання в Римі. 9 лютого 1849 р. Установчі збори позбавили папу світської влади та проголосили Римську республіку. У березні 1849 р. воєнні дії проти Австрії відновив сардинський король. Проте вже через десять днів його армію було розгромлено. Після цього Карл Альберт зрікся влади на користь свого сина. Новий король Сардинії — **Віктор Еммануїл II** (1820–1878) уклав угоду з австрійцями, відмовившись від претензій на Ломбардію та Венецію.

Австрійська армія взяла в облогу Венецію та Рим.

3 липня 1849 р. Установчі збори в Римі затвердили Конституцію Римської республіки, а ввечері того ж дня місто впало. Останнім осередком боротьби залишалася Венеція. 22 серпня 1849 р. захисники міста капітулювали. Із загибеллю Венеціанської республіки завершилася «весна народів» в Італії.

? Як революція 1848–1849 рр. відбувалася на італійських землях? Якими були її здобутки?

Джордж Томас Гаусман. «Гарібальді під час облоги Рима», бл. 1850 р. На картині зображено Джузеппе Гарібальді (у білому), який захищає Рим від французької облоги під час існування Римської республіки (1849). Саме Гарібальді запропонував римлянам проголосити республіку. Під тиском французьких військ Гарібальді із соратниками був змушений покинути Рим; до міста повернулася папська влада

Георг Декер. «Портрет фельдмаршала Йоганна Йозефа Венцеля, графа Радецького фон Радеца»

Зі спогадів діяча італійського «Рісорджименто» Феліче Орсіні про вплив звільнення Мілана на події в Італії

Цікаво знати

«Весна народів» зачепила майже всю Європу, за винятком Російської імперії, Швейцарії та Великої Британії. Не всюди вона завершилася поразкою. Так, у Данії, де панувала абсолютна монархія, король Фредерік VII, який не мав особливих політичних талентів, у березні 1848 р. легко погодився схвалити конституцію, за переказами, прокоментувавши це словами: «Тепер я зможу довше спати вранці».

- ▶ *Як ви розумієте слова короля? Що для монарха означало схвалення у країні конституції?*

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Революційні події у якій країні вважаються першопочатком «весни народів»? **2.** Коли та за яких обставин у Франції було встановлено Другу республіку? **3.** Якою мала бути форма державного устрою об'єднаної Німеччини за конституцією, розробленою Франкфуртським парламентом? **4.** Як розгорталися події «весни народів» в Угорщині? Поміркуйте, чому Російська імперія втрутилася до них. Якими, на вашу думку, були причини поразки революції в Угорщині? **5.** Назвіть народи, для яких революція 1848–1849 рр. була спробою об'єднання в єдині національні держави. Чи була ця спроба успішною? **6.** Обговоріть у малих групах, як ви розумієте термін «весна народів» та чому, на вашу думку, революція 1848–1849 рр. отримала таку назву. **7.** Розгляньте представлений у цій темі підручника ілюстративний матеріал. У яких країнах революціонери активно використовували прапори, які тепер ми знаємо як національні? Як це допомагає охарактеризувати «весну народів»? **8.** Складіть таблицю «Революції 1848–1849 рр. у Європі».

Країна	Основні події	Основні діячі	Результати революції	Особливості та наслідки

Об'єднайтеся у малі групи і порівняйте революції 1848–1849 рр. у Німеччині, Австрії, Угорщині та Італії за їхніми завданнями і результатами. Що було між ними спільного і відмінного? **9.** З курсу історії України ви вже знаєте про «весну народів» на українських землях. Порівняйте час розгортання, вимоги, з якими виступали революціонери, перебіг та наслідки, зробіть висновки про спільне та відмінне у революції 1848–1849 рр. на території України та інших європейських країн.

Тим часом в Україні

2 травня 1848 р. — створення Головної Руської ради (ГРР).

1848–1851 рр. — існування ГРР.

1848 р. — скасування в Австрії панщини, зокрема в Галичині, Буковині та Закарпатті.

1848 р. — повстання Лук'яна Кобилиці на Буковині.

1850 р. — створення на Закарпатті «Руського дистрикту».

Тема 12. Франція Наполеона III. Кримська війна

Пригадайте:

1. Унаслідок яких подій у Франції було проголошено Другу республіку?
2. Чим завершилася «весна народів» у Франції?

1. Франція Наполеона III

Одразу після приходу до влади у 1848 р. Луї Наполеон ухвалив кілька розпоряджень, які забезпечили йому прихильність різних верств населення. Вже у 1851 р. він став вимагати у парламенту скасування норми конституції, за якою після закінчення президентського терміну він міг знову запропонувати свою кандидатуру лише після чотирирічної перерви. Коли парламент відмовився, Луї Наполеон розпустив його та жорстоко придушив повстання прихильників республіки. Своїх противників він наказав заарештувати.

У 1852 р. після плебісциту Францію проголосили імперією, а Луї Наполеона — імператором під тронним іменем Наполеон III. Так у Франції закінчилась епоха Другої республіки і розпочався період **Другої імперії** (1852–1870).

Наполеон III використовував демократичні принципи для забезпечення власного недемократичного способу управління, який отримав назву **бонапартизм**. Він полягав у тому, що формально всі демократичні інституції — парламент, уряд, конституція — існували, проте жодних реальних функцій не виконували. Вибори теж були декоративними. До роботи в університетах не допускали надто вільнодумних професорів. У країні діяла цензура.

Наполеон III дотримувався ліберальних економічних поглядів і приділяв велику увагу соціально-економічному розвитку Франції. З'явилося багато банків, які вкладали кошти у промисловість та будівництво залізниць: у 1850 р. їхня загальна протяжність становила 3,5 тис. км, а 1870 р. — 20 тис. Франція стала другим після Англії центром фінансових операцій у світі. За роки Другої імперії покращилася організація зв'язку і засобів сполучення: пароплави сполучали країну з усім світом, було прокладено телеграфні лінії. У 1869 р. відкрили Суецький канал, що сполучав Середземне море та Перську затоку.

Франц Ксав'єр
Вінтерхальтер.
«Портрет
Наполеона III», 1855 р.

Суецький канал у 1860-х рр.

Розширювались і колоніальні володіння. Франція встановила контроль над Кохінхіною (південь сучасного В'єтнаму) та Камбоджею.

Світлина вулиці Ріволі (справа) та парку Тюільрі, 1855 р.

У 1850-х рр. архітектор Ежен Осман на замовлення Наполеона III радикально перебудував центральну частину Парижа, замінивши хаотичну забудову широкими прямими проспектами та однотипними будинками. Монументальні споруди в стилі ампір — будівлі Опері, вокзалів, адміністративних установ — створювали відчуття могутності та непорушності влади Наполеона III. Міське будівництво мало й інші причини: воно забезпечувало робочими місцями міську бідноту

? Яке значення для Європи мало спорудження Суецького каналу?

Цікаво знати

Наполеон III оголосив про винагороду, яка чекає на того, хто винайде дешевий заміник масла, дорогого для більшості робітників. Її здобув хімік Іполіт Меж-Мур'є, який у 1869 р. представив публіці олеомаргарин, який для простоти стали називати маргарином.

2. Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр.

У середині XIX ст. російський імператор Микола I вирішив скористатися занепадом Османської імперії, яку він називав «хворою людиною Європи», посиливши свій вплив на Близькому Сході та Балканському півострові, тим самим — підвищити міжнародний статус своєї держави.

Приводом до війни став конфлікт між католицькою та православною церквами щодо права опіки над християнськими святинями в Палестині. Миколу I вкрай образило те, що турецький султан передав право опікуватися ними католикам. У червні 1853 р. російська армія без оголошення війни окупувала залежні від Османської імперії князівства Молдавію та Валахію. У відповідь султан, заручившись підтримкою Великої Британії та Франції, оголосив війну Російській імперії.

Османські війська спершу воювали вкрай невдало й зазнавали поразок від російської армії, що викликало занепокоєння у Європі. На початку

Робота з джерелами

Британський політик Джон Рассел, прем'єр-міністр Великої Британії у 1846-1852 рр.

“Потрібно вирвати ікла у ведмедя... Поки не зруйновані його флот і морський арсенал на Чорному морі, не буде у безпеці Константинополь**, не буде миру у Європі”.*

* Російська імперія асоціювалась з ведмедем.

** Старовинна назва Стамбула, яка все ще використовувалась у Європі.

1. Які причини Східної (Кримської) війни викладено в цьому уривку?

березня 1854 р. Велика Британія та Франція оголосили війну Російській імперії. Згодом до них приєдналося Сардинське королівство. Австрія також погрожувала розпочати війну. Під міжнародним тиском Російська імперія вивела війська з Молдавії та Валахії.

Тим часом командування англо-французько-сардинської армії розробило план експедиції до Криму, щоб знищити Севастополь — головну морську базу Російської імперії на Чорному морі. У вересні 1854 р. десант союзників, який прибув на парових броньованих суднах, висадився на півострові. Російський дерев'яний флот не міг їм завадити.

Технічна відсталість російської армії зробила перемогу у війні неможливою. Десант союзників завдав кілька поразок росіянам у Криму і взяв в облогу Севастополь. Облога міста тривала майже рік, та зрештою російська армія була змушена відступити.

Падіння Севастополя визначало результат війни, що завершилася цілковитою поразкою для Російської імперії.

Паралельно з облогою Севастополя у 1854–1855 рр. бойові дії розгорталися на Кавказі, у Балтійському, Білому та Баренцевому морях, у Тихому океані.

Для Франції участь в одній коаліції з Великою Британією, а також кінцева військова перемога дозволили істотно зміцнити міжнародне становище, адже після краху Першої імперії Наполеона Бонапарта вона опинилася

Орас Верне. «Взяття висоти Малахова 8 вересня 1855 р.», 1858 р. Битва за Малахів курган завершила 11-місячну облогу Севастополя, коли французький солдат Ежен Лібо встановив французький прапор на вершині російського укріплення

 **Бомбардування
Соловецького
монастиря**

в міжнародній ізоляції і була змушена підкорятися країнам-переможцям, серед яких були Велика Британія та Російська імперія. Військові перемоги зміцнили довіру до імперії значної частини населення, вихованого на традиціях першості Франції у Європі.

Символом нової ролі Франції у світовій політиці стало проведення в Парижі міжнародного конгресу, який закріпив результати військової поразки Російської імперії у Східній (Кримській) війні. У його результаті 30 березня 1856 р. було підписано Паризький мир, за яким Російська імперія передавала Південну Бессарабію залежній від османського султана Молдавії, позбавлялася права одноосібної опіки над християнами Молдавії, Валахії та Сербії. Натомість війська Британії та Франції залишали Кримський півострів. Чорне море оголошувалося нейтральним, а Російська імперія більше не мала права утримувати тут свій військовий флот.

Наполеон III підтримав прагнення Сардинського королівства звільнити Північну Італію від влади Австрійської імперії. У такий спосіб він планував витіснити Австрію і встановити свій контроль над північноіталійськими землями. В 1859 р. французькі війська завдали поразки іншому учаснику антинаполеонівських війн — Австрійській імперії. Так, в обмін на допомогу в об'єднанні Італії, Франція здобула Ніццу і Савою та повернула собі статус одного з арбітрів європейської політики.

? Якими були причини поразки Російської імперії у Кримській війні?

i Військова медицина

У Кримську війну відбулися важливі зрушення у медицині. Британка Флоренс Найтінгейл (1820–1910) разом з 38 помічницями організувала в Криму медичний догляд за пораненими солдатами відповідно до тоді ще не поширених принципів санітарії (лазарет має бути обладнаний вентиляцією та каналізацією, регулярно прибиратися, медичний персонал має бути навчений). Завдяки її праці смертність серед поранених солдатів знизилася з 42 до 2,2 %. Власним коштом встановила в Криму монумент на згадку про солдатів, лікарів і медсестер, загиблих у Кримській війні.

Джері Барет. «Флоренс Найтінгейл (у центрі в сірому) приймає пораненого в Скутарі», 1857 р. Фрагмент.

↓ Закріплення знань, умінь та навичок

1. Хто прийшов до влади у Франції після революції 1848 р.? 2. Яке явище отримало назву «бонапартизм»? 3. Історики, даючи характеристику Наполеону III, назвали його лідером,

Микола Пирогов

який здобув одноосібну владу демократичними методами. Обговоріть у групах, чи погоджуєтесь ви з цим твердженням. **4.** Охарактеризуйте економічний розвиток Франції за правління Наполеона III. **5.** З якою метою Наполеон III втрутився до процесу об'єднання Італії? **6.** Що стало приводом до початку Кримської війни? **7.** Укладанням якого договору завершилася Кримська війна? **8.** Якими були здобутки Франції у результаті Кримської війни? **9. Групове обговорення.** Чи можна вважати час правління Наполеона III періодом розквіту Франції?

Тим часом в Україні

1855 р. — «Київська козаччина».

1856 р. — «Похід у Таврію за волею».

1861 р. — скасування кріпацтва на українських землях, підвладних Російській імперії.

Тема 13. Об'єднання Італії. Об'єднання Німеччини

Пригадайте:

1. Чому, на вашу думку, у 1848–1849 рр. не відбулося об'єднання Німеччини? Поясніть свою точку зору.
2. Як розгортався національно-визвольний рух в Італії в 1848–1849 рр.?

1. Об'єднання Італії

У першій половині XIX ст. серед борців за об'єднання Італії існувало два напрямки: або об'єднання силою (через народне повстання), або через політичну боротьбу, яку очолюватиме Сардинське королівство (за його центральною областю його часто називають П'ємонт).

«Весна народів» на італійських землях була спробою об'єднати Італію через народне повстання, і вона зазнала поразки. Тому Джузеппе Гарібальді та його прибічники вирішили укласти союз з політиками Сардинського королівства, насамперед, з його прем'єр-міністром графом **Камілло Бенсо ді Кавуром** (1810–1861).

У 1858 р. Камілло Кавур уклав таємний союз із Наполеоном III, за яким Франція в обмін на території Савої та Ніцци допоможе війську Сардинського королівства звільнити від австрійців Ломбардію та Венецію. У квітні 1859 р. Австрія, дізнавшись про цю угоду, першою оголосила війну Сардинському королівству та вторглася на його територію. Об'єднана французько-сардинська армія розгромила австрійців і зайняла північ Італії. Однак невдовзі

📍 Карта «Італія в період об'єднання»

Наполеон III підписав угоду з Австрією, за якою Сардинському королівству передавалася лише Ломбардія, а Венеція залишалася під австрійською владою. Французький імператор своїм втручанням прагнув лише ослабити Австрію, а не сприяти створенню сильної італійської держави біля власних кордонів.

? З якою метою Наполеон III взяв участь у війні між Сардинією та Австрією?

👤 Камілло Кавур

П'ємонтський аристократ Камілло Бенсо ді Кавур є одним із видатних державних діячів Італії XIX ст. Як політик він прагнув об'єднання Італії навколо Сардинського королівства; був прихильником прогресивних ідей, прагнув звільнити італійські землі як від влади австрійців, так і римських пап.

Будучи прем'єр-міністром Сардинського королівства (1852–1859), він зумів укласти союз з французьким імператором Наполеоном III, спрямований проти Австрії.

Для того, щоб Сардинське королівство змогло стати достойним центром об'єднання Італії, Кавур проводив ліберальні реформи, які сприяли економічному розвитку королівства. За роки прем'єрства Кавура тут почала розвиватись текстильна промисловість, металургія та машинобудівна галузь, було прокладено 900 км залізниць, велася активна міжнародна торгівля. На той час центральний регіон — П'ємонт — розвивався найшвидше з усіх італійських земель.

Саме Камілло Кавур наполіг на тому, щоб столицею об'єднаної Італії став Рим.

- ▶ *Висловіть припущення, якими могли бути причини у Кавура обрати саме Рим столицею Італії.*

Антоніо Чізері.
«Портрет
Камілло Кавура»,
друга пол. XIX ст.

У липні 1859 р. у Тоскані, Пармі й Модені у результаті народних повстань від влади було усунуто герцогів із Габсбурзької династії. На початку 1860 р. нові органи влади провели всенародні голосування, за результатами яких було оголошено про їхнє приєднання до Сардинського королівства.

У квітні 1860 р. на острові Сицилія спалахнуло народне повстання. Місцеві радикали звернулися по допомогу до Джузеппе Гарібальді, який разом з 1200 добровольцями вирушив їм на підтримку. За прикладом командира всі бійці «тисячі» були одягнені в червоні сорочки. Коли місто Палермо — столиця Сицилії — було звільнене, Гарібальді повернувся на півострів і з тріумфом

📖 Битва при Сольферіно та її наслідки

увійшов до Неаполя. У жовтні того ж року на підконтрольних Гарібальді територіях було проведено плебісцити, у яких народ висловився за приєднання до Сардинського королівства. Тоді ж сардинські війська захопили частину Папської області. Унаслідок цього на кінець 1860 р. майже вся Італія, крім Венеції та невеликої частини Папської області з Римом, увійшла до складу Сардинського королівства.

У лютому 1861 р. в Турині зібрався перший загальноіталійський парламент, а в березні він проголосив **Віктора Еммануїла** (1820–1878), короля Сардинії, першим королем об'єднаної Італії. Першим прем'єр-міністром Італійського королівства став Камілло Кавур. За державним устроєм новостворена держава була конституційною монархією з двопалатним парламентом.

Після початку австро-пруської війни італійські війська увійшли до Венеціанської області. За підписаним пізніше договором Австрія була змушена визнати входження Венеції до складу Італійського королівства.

Об'єднання Італії завершилося 20 вересня 1870 р., коли гарібальдійці увійшли до міста, яке стало столицею Італійського королівства.

? Які події остаточно завершили об'єднання Італії?

2. Об'єднання Німеччини

У 50–60-х рр. XIX ст. Німеччина переживала період стрімкого економічного зростання. Цьому сприяло існування Митного союзу, організованого Пруссією. Завершення промислової революції змінило структуру німецького суспільства. Вагоме місце в ній посіли підприємці, фінансисти та робітники. Підприємці й робітники Німеччини були зацікавлені в національному об'єднанні. Лише єдина держава могла надати їм умови для вільного пересування капіталів і товарів, пошуку кращої праці та умов життя.

Політичне об'єднання Німеччини пов'язане з пруського політика **Отто фон Бісмарка** (1815–1898).

Себастьяно Альбертіс. «Зустріч Джузеппе Гарібальді та Віктора Еммануїла біля Тіано», бл. 1870 р.

Невідомий автор. «Віктор Еммануїл у Венеції», 1866 р.

Отто фон Бісмарк

Отто фон Бісмарк був видатним політиком і дипломатом, наділеним тверезим розумом, величезною волею та енергією. За це він отримав прізвисько «залізний канцлер». Часто його називають найвидатнішим німецьким політиком XIX ст. За поглядами був консерватором, прибічником абсолютної влади пруських королів і прагнув, аби Пруссія посідала чільне місце серед німецьких держав. Про Бісмарка говорили, що він більший монархіст, ніж сам король.

На цій посаді за своє головне завдання Бісмарк визначив об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю», тобто силовим шляхом. Цього він і добився: покладаючись на силові засоби, об'єднав Німеччину та перетворив її на одну з наймогутніших держав Європи.

Отто фон Бісмарк.
Фотографія Карла
Гана, 1895 р.

Робота з джерелами

Перша промова Отто фон Бісмарка перед депутатами ландтагу (парламенту) Пруссії, 30 вересня 1862 р.

...не промовами й постановами більшості розв'язуються великі питання сучасності — це було головною помилкою 1848 і 1849 рр., а залізом та кров'ю...

1. Прибічником якого шляху об'єднання Німеччини був Бісмарк?

Пруссія здавна приділяла велику увагу армії. На початку XIX ст. тут було проведено реформи, які зробили пруську армію найсильнішою у Європі. Водночас пруський «залізний канцлер» Бісмарк уважно слідкував за ситуацією на континенті, обираючи сприятливий час для початку рішучих дій з об'єднання німецьких земель навколо Пруссії силовими методами. Складні відносини між основними гравцями європейської політики — Великою Британією, Францією та Австрією — він зумів використати на свою користь. Оскільки за статус об'єднувача німецьких земель суперником Пруссії була Австрія, для Бісмарка стало важливим усунути її вплив. Незабаром йому випав такий шанс.

Після смерті короля Данії Пруссія й Австрія висунули претензії на німецькі герцогства Шлезвіг і Гольштейн, які перебували в її складі. У 1864 р. після нетривалої війни з Данією Пруссія отримала Шлезвіг, а Австрія — Гольштейн.

У 1866 р. пруська армія окупувала належний Австрії Гольштейн. У відповідь Австрія оголосила війну Пруссії. Так розпочалася австро-прусська війна. Її вирішальна битва відбулася 3 липня **1866 р.** біля села **Садова** (німецька назва — Кьонігретц) поблизу Праги.

Перемогу у ній здобула пруська армія. Поразки зазнали також армії німецьких держав, що підтримали Австрію. За кілька місяців до початку

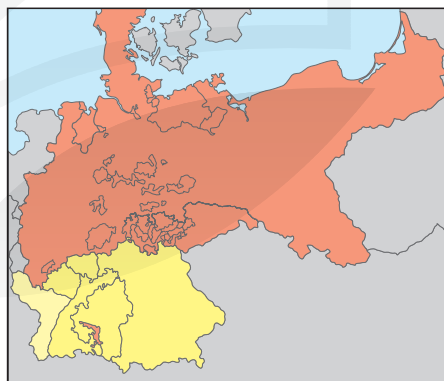
Вацлав Сохор. «Батарея мертвих», після 1866 р. Батарея — основний тактичний артилерійський підрозділ. У битві під Садовою втрати австрійців та їхніх союзників перевищували пруські у п'ять разів. За приблизно рівної чисельності (220 тис. пруссів проти 215 тис. австрійців) пруська армія здобула перемогу завдяки дисципліні та швидкозарядній зброї

війни Пруссії уклала з Італією договір про те, що у випадку війни з Австрією її війська теж нападуть на Австрію. Таким чином, в умовах, коли шлях на Відень для пруських військ був вільний, а на півдні відбулося вторгнення італійської армії, австрійський імператор був змушений просити миру. 23 серпня 1866 р. між Австрією та Пруссією було укладено мир, за яким:

- завдяки територіальним надбаням Пруссія перетворювалася на найбільшу німецьку державу із суцільною територією від Рейну до Німана;
- створювався **Північнонімецький союз**, до якого загалом увійшла 21 німецька держава.

Північнонімецький союз отримував спільні органи влади: рейхстаг (парламент) та уряд. Його очільником ставав пруський король. Уряд очолював канцлер, призначений пруським королем за згодою рейхстагу. Першим канцлером став Отто фон Бісмарк.

? Підтвердіть або спростуйте думку, що у XIX ст. Пруссія стала центром об'єднання Німеччини.

Наслідки Віденського миру 1866 р. Червоним на карті позначено Північнонімецький союз, жовтим — німецькі держави, які не увійшли до його складу, а блідо-жовтим — Ельзас-Лотарингію. Ці землі Німеччина здобуде у 1871 р. внаслідок французько-пруської війни

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Які існували два напрямки об'єднання Італії? Який з них у результаті виявився більш ефективним? 2. Як відбувався процес об'єднання Італії? 3. **Групове обговорення.** Джузеппе Ґарібальді у своїх «Мемуарах» писав: «Відтоді, як я переконався, що Італія має йти за Віктором Еммануїлом, щоб звільнитися від іноземного панування, я вважав своїм обов'язком підкоритися його наказам, чого б це мені не коштувало, примушуючи навіть мовчати мою республіканську совість». Яким, на вашу думку, був вплив позиції Ґарібальді на розгортання боротьби за об'єднання Італії? 4. Назвіть передумови об'єднання Німеччини. 5. У який спосіб Бісмарк планував об'єднати Німеччину? 6. Назвіть держави, що стали центрами об'єднання відповідно Італії та Німеччини. 7. Коли було проголошено існування об'єднаної Італії? Який державний устрій мала ця держава? 8. Як було утворено Північнонімецький союз? У чому полягає історичне значення створення цього об'єднання? 9. З яким суперником зіткнулися й Італія, й Німеччина на шляху до створення об'єднаних держав?

Тим часом в Україні

1861–1862 рр. — час видання у Петербурзі журналу «Основа».

Тема 14. Громадянська війна у США і Реконструкція Півдня

Пригадайте:

1. Коли утворилися США?
2. Яким був державний устрій США?

1. США в першій половині XIX ст.

На початку XIX ст. США були федерацією штатів, що простягалася вздовж Атлантичного узбережжя Північної Америки. У 1803–1867 рр. територія країни збільшилася з 2,1 до 9,3 тис. км². Швидке зростання території та дух вільного підприємництва, який панував у США, робили їх привабливими для переселенців: у 1820–1856 рр. до країни емігрувало понад 4,2 млн осіб.

Переважаюча більшість населення США в першій половині XIX ст. займалася сільським господарством: на Півночі переважали сімейні ферми, на Півдні — плантаторські господарства. У першому десятилітті XIX ст. на

Карта «Територіальна експансія США»

півночі США розпочалася промислова революція. У її результаті сформувалися нові верстви американського суспільства — промислова буржуазія та наймані робітники.

! **Федерація** — назва союзної держави, що складається з кількох державних утворень, кожне з яких, зберігаючи власні органи влади, підпорядковується загальним органам влади.

У 1803–1867 рр. американський уряд різними засобами здійснював територіальну експансію в Північній Америці. У результаті території США збільшилися у 3,5 раза.

Зростання території США, 1803–1867 рр.

Назва території	Якій державі належала	Рік приєднання до США
Луїзіана	Франція	1803
Західна Флорида	Іспанія	1813
Колонія Ред-Рівер	Велика Британія	1818
Східна Флорида	Іспанія	1819
Північний Мен	Велика Британія	1842
Техас	Мексика	1845
Орегон	Велика Британія	1846
Нова Мексика та Верхня Каліфорнія	Мексика	1848
Месілья	Мексика	1853
Аляска та Алеутські острови	Росія	1867

? Підготуйте короткі повідомлення про набуття США різних територіальних володінь на вибір.

22 грудня 1823 р. президент США Джеймс Монро, реагуючи на війну за незалежність країн Латинської Америки, виголосив заяву, що увійшла в історію як «**доктрина Монро**». Доктрина базувалася на таких засадах: світ поділяється на сфери впливу — Західна півкуля відводиться США, а Східна — європейським державам; США не стосуються конфлікти європейських держав та їхніх колоній, але і їхні спроби втручання у внутрішні справи держав Північної та Південної Америки розглядатимуться як акт агресії безпосередньо проти США. Надалі «доктрина Монро» використовувалась США як привід для втручання до справ країн Латинської Америки.

? Охарактеризуйте суть «доктрини Монро».

2. Корінні народи та проблема рабства у США

Характерною рисою американського життя XIX ст. стало заселення переселенцями Дикого Заходу. На його неосвоєних землях вони засновували нові господарства та ставали фермерами. Активне освоєння Заходу супроводжувалося появою тут поселень, які з часом виростали у великі міста. Захід ставав ринком збуту для промисловості північних штатів, а також джерелом сировини й продуктів харчування. Освоєнню країни сприяв розвиток транспорту. На початку XIX ст. з'явилося багато річкових пароплавів. Численні канали об'єднали річки між собою та з узбережжям Атлантичного океану. У 1830 р. відкрилася перша залізниця, а на кінець 50-х рр. XIX ст. США вийшли на перше місце у світі за її загальною протяжністю.

З рухом американських поселенців на захід корінне населення Америки — індіанців — різними шляхами позбавляли їхніх земель і, попри їхній опір, поступово витісняли на захід. У 1834 р. окремим законом всіх індіанців, що залишилися на схід від річки Міссісіпі, силою переселили до **резервацій** — територій, відведених для проживання індіанців, за межами яких їм заборонялося перебувати. Території для резервацій обиралися такі, які не можна було використовувати для фермерства.

Із XVII ст. до Північної Америки з Африки завозилися чорношкірі раби. У 1808 р. було запроваджено заборону на ввезення нових рабів до США, але їхня кількість все одно зростала: якщо у 1800 р. тут мешкав 1 млн осіб, то у 1860 р. їх було 4,4 млн. Примусову рабську працю використовували на плантаціях бавовни, цукрової тростини, рису й тютюну.

Чарльз «Барт» Бартоломеу.
«Його капелюх в кільці»,
Міннеаполіс Джорнал, 1912 р.
Карикатура висміює втручання
США до внутрішніх справ країн
Латинської Америки. Напис на
капелюсі: «Доктрина Монро»,
на карті — «Західна півкуля»

Айра Кроу. «Раби, що очікують
на продаж: Річмонд, Вірджинія»,
1861 р.

! **Аболіціонізм** (від лат. *abolitio* — скасування) — суспільний рух у США наприкінці XVIII — у XIX ст. за ліквідацію рабства чорношкірих.

 Становище
індіанців

Із кінця XVIII ст. у США поширився рух **аболіціоністів**, які вважали рабство аморальним і виступали за його скасування. У 1816 р. вони придбали землі на узбережжі Африки та заснували державу Ліберія. Аболіціоністи збиралися викупувати в плантаторів рабів, звільняти їх і перевозити сюди. Однак ця ідея не набула розвитку: рабовласники не бажали відмовлятися від дешевої робочої сили, а більшість чорношкірих, що народилися в Америці, не бажали залишати її. Аболіціоністи також вели роз'яснювальну роботу. Нерідко вони допомагали втечам рабів до вільних від рабовласництва штатів і Канади.

? Кого називали аболіціоністами?

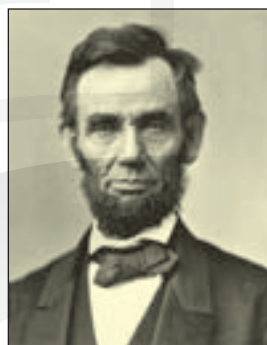
У 1828 р. утворилася Демократична партія, а у 1854 р. — Республіканська партія. Першим лідером республіканців був **Авраам Лінкольн** (1809–1865). **Республіканців підтримували фермери, підприємці та наймані робітники Півночі, а демократів — плантатори Півдня.**

Ставлення обох партій до рабства суттєво відрізнялося. Демократи вважали, що кожен штат має самостійно вирішувати, чи дозволяється на його території рабство. Республіканці не вимагали негайного скасування рабовласництва, однак виступали за його непоширення на щойно заселених землях на заході.

? Яким було становище корінних народів у США?

Авраам Лінкольн

Шістнадцятого президента США Авраама Лінкольна (1809–1865) у цій країні вважають національним героєм, перш за все тому, що у 1863 р. він підписав Прокламацію про звільнення рабів, яка поклала край рабству на території США. Іншим важливим його здобутком стало ухвалення у 1862 р. Гомстед-акта, який сприяв розвитку фермерства та заселенню американських Великих рівнин. Лінкольну належить формулювання основної мети демократії: «Уряд, створений народом, з народу і для народу», яке він виголосив 19 листопада 1863 р. у своїй знаменитій Геттисберзькій промові. Лінкольн народився у фермерській родині, і перш ніж стати політиком, випробував чимало різних професій. У 1854 р. Лінкольн став одним із засновників Республіканської партії США, а 1860 р. переміг на президентських виборах. Одразу після того він був змушений керувати країною в умовах громадянської війни, що тривала упродовж 1861–1865 рр. Лінкольн мав надзвичайне здоров'я та високий зріст — 193 см. Останнє завжди виділяло його з натовпу. Сучасники згадували і про особливу енергійність, що привертала до нього серця людей. 11 квітня 1865 р. Авраама Лінкольна було вбито, за найбільш поширеною версією, прихильником конфедератів.

Александр Гарденер.
Фотопортрет
Авраама Лінкольна,
8 листопада 1863 р.

3. Громадянська війна

У 50-х рр. XIX ст. розвиток США призвів до загострення відносин між північними та південними штатами. З поступом промислової революції Північ ставала дедалі більш урбанізованою та технічно розвинутою; місцеві мешканці цінували підприємливість, вміння заробляти гроші, прогресивність; тоді як Південь лишався аграрним, а цінності місцевого суспільства нагадували Європу «старого порядку». На Півдні вірили, що «чорношкірий не є рівним білій людині, а рабська покірність вищій расі — це його природний і нормальний стан», а північан уважали метушливими особами, яких цікавлять лише гроші. Самі північани бачили у населенні Півдня випещених аристократів, що живуть у надмірній розкоші.

У південних штатах використовували майже безкоштовну примусову працю рабів, і таким чином плантатор міг отримувати величезні прибутки за мінімальних витрат. Вони поставляли бавовну для європейських, особливо британських споживачів, й отримували звідти більшість машин та обладнання. Це руйнувало внутрішній ринок США, зачіпало інтереси підприємців Півночі, які прагнули самі збувати свою продукцію на Півдні. Уряд США увів великі тарифи на торгівлю з Європою, що викликало незадоволення південних штатів: крім прямих економічних збитків, втручання федерального уряду, що розташовувався на півночі, у Вашингтоні, дратувало південців, які прагнули жити за гаслом «живи як знаєш, не заважай іншим», і де існували сильні традиції самоуправління.

З приєднанням до США нових територій на заході конфлікт поглиблювався: плантатори Півдня скуповували тут кращі ділянки землі, що викликало обурення фермерів. Вони почали вимагати від влади заборонити поширення рабства і, відповідно, плантаторства у західних штатах.

У 1861 р. президентом США став лідер Республіканської партії Авраам Лінкольн. Республіканці були прибічниками обмеження рабства територією південних штатів, вважаючи, що із часом це призведе до краху плантаторських господарств. Плантатори Півдня вбачали в цих планах загрозу своєму існуванню, тому взяли курс на відокремлення від США й створення окремої держави, де буде узаконене рабство. Проте питання рабства було лише одним із переліку глибоких суперечностей між цінностями та способом життя і ведення господарства Півдня та Півночі.

У лютому 1861 р. 11 південних штатів створили Конфедерацію Американських Штатів й оголосили про вихід зі складу США. Своїм президентом вони обрали Джефферсона Девіса, який заявив, що на цих землях рабство існуватиме «вічно», а столицею було проголошено місто Річмонд у Вірджинії. Штати Конфедерації займали 40 % всієї території США, мали населення 9,1 млн осіб, з якого понад 3,6 млн становили чорношкірі.

! **Конфедерація** — союз окремих суверенних держав, об'єднаних спільними керівними органами, створений із певною метою, переважно зовнішньополітичною та воєнною.

12 квітня 1861 р. конфедерати захопили форт Самтер, який не визнав владу Конфедерації, попри те, що знаходився на території належного до неї штату. У відповідь на це Лінкольн оголосив про призов до армії США 75 тис. добровольців і запровадив морську блокаду Півдня. Ці події стали початком Громадянської війни у США (1861–1865).

На той час за кількістю населення та економічним потенціалом Північ мав перевагу над Півднем. До США входило 23 штати, у тому числі три рабовласницькі, його населення перевищувало 22 млн, тут розташовувалась майже вся промисловість та 70% залізниць. Проте після початку війни на бік конфедератів перейшло близько третини офіцерів і генералів армії США (федератів), які походили з Півдня.

! **Громадянська війна в США 1861–1865 рр.** — війна між 11 рабовласницькими штатами Півдня, які вийшли зі складу Союзної федерації (конфедератами), і федеральним урядом Сполучених Штатів (федератами).

На першому етапі війни, в 1861–1862 рр., конфедерати, армію яких очолював талановитий генерал **Роберт Лі** (1807–1870), зуміли досягти суттєвих воєнних успіхів і навіть створити загрозу столиці США — Вашингтону. Найбільшим досягненням півничан стало здобуття одного з найбільших портових міст Півдня — Нового Орлеана — у квітні 1862 р.

Тоді ж, у 1862 р., стало очевидним, що війна між Північчю та Півднем буде тривалою. Виявилось, що економіка Конфедерації не здатна витримувати тягар затяжної війни. Військові видатки призвели до інфляції, падіння рівня життя. У той час на Півночі економіка розвивалась завдяки військовим замовленням від держави. Північна армія була вдвічі численнішою за південну.

Щоб знайти нових прихильників, у травні 1862 р. конгрес США схвалив закон, названий Гомстед-акт, за яким будь-який американець, що не

Морт Кюнстлер. «Атака Пікетта», 1982 р. Картина зображає епізод битви при Геттісберзі. На думку багатьох істориків, невдача цієї атаки призвела до поразки конфедератів спочатку у битві, а згодом — у всій війні

воював проти Півночі, міг отримати землю з державного фонду і за умови, що оброблятиме її протягом п'яти років, стати її власником. Цей закон забезпечив підтримку федерального уряду в аграрних штатах Заходу.

22 вересня 1862 р. Авраам Лінкольн оголосив, що із 1863 р. рабство у повсталих південних штатах скасовувалося, а тамтешні колишні раби як вільні громадяни можуть вступати до федеральної армії. Оскільки раби були власністю своїх господарів, які за американськими законами вважалися недоторканими, Лінкольн був змушений використати повноваження головнокомандувача й підписати 1 січня 1863 р. Прокламацію про звільнення рабів.

Завдяки звільненню рабів і наданню їм дозволу вступати до війська на кінець війни у федеральній армії перебувало близько 200 тис. чорношкірих. Із цього часу громадянська війна стала боротьбою не лише за збереження єдності країни, а й проти рабства.

Здійснені заходи дозволили федератам у 1863–1865 рр. досягти перелому впродовж війни й узяти до своїх рук воєнну ініціативу.

1–3 липня 1863 р. в битві під Геттісбергом у Пенсильванії федеральна армія генерала Вілісса Гранта (1822–1885) завдала вирішальної поразки конфедератам і змусила їх відступити. Ця битва стала поворотним пунктом війни. У 1864–1865 рр. війська Гранта розгромили конфедератів у чотирьох одночасних операціях. У результаті цього генерал Роберт Лі був змушений **9 квітня 1865 р.** поблизу містечка Аппоматокс підписати акт про капітуляцію головної армії конфедератів.

Громадянська війна стала найкривавішим конфліктом в історії США і, як пишуть історики, «найважчим випробуванням для американської демократії». Конфедерати втратили в ній 258 тис. осіб, а армія Півночі — 360 тис. осіб. Північ продемонструвала свою економічну та політичну перевагу над південними штатами. Було зруйновано основи плантаційного господарства і, завдяки Гомстед-акту, остаточно визначено фермерський шлях розвитку американського сільського господарства. У результаті війни США зберегли свою цілісність як єдина держава.

? Назвіть головнокомандувачів військ Півночі та Півдня.

4. Реконструкція Півдня

Після завершення Громадянської війни, відповідно до законів, схвалених конгресом США, у південних штатах розпочалися перетворення — так звана Реконструкція Півдня. Це рішення було ухвалене без участі представників південних штатів.

Ендрю Рассел. Фотографія руїн Ричмонда, 1865 р.

! **Реконструкція Півдня** — період в історії США 1867–1877 рр., у ході якого в колишніх штатах Конфедерації було проведено системні перетворення, спрямовані на ліквідацію рабовласницького устрою.

За «Законом про воєнну реконструкцію» 1867 р. територію колишніх штатів Конфедерації було поділено на п'ять військових округів, очолюваних генералами федеральної армії. Під їхнім наглядом у кожному штаті на основі загального виборчого права (включно з чорношкірими) обиралися місцеві законодавчі збори, які розробляли нові демократичні конституції. Вони мали затвердити 14-ту поправку до Конституції, за якою право голосу надавалося всім чоловікам — жителям США віком від 21 року (за винятком індіанців) і 13-ту поправку про скасування рабства. Після цього «бунтівні штати Півдня» знову приймалися до Союзу, а військова адміністрація ліквідувалася. Цей процес тривав до 1876 р.

У період Реконструкції армія фактично займається охороною афроамериканців та нових органів місцевої влади від насильства з боку секретних організацій колишніх рабовласників. Найвідомішою з них став заснований у 1866 р. Ку-клукс-клан — таємна організація, метою якої було поширювати переконання у перевазі білої людини. Члени товариства, одягнені в білі балахони з каптурами, залякували афроамериканців. На вулицях південних штатів, особливо у час місцевих виборів, нерідко траплялися криваві збройні сутички між республіканцями і чорношкірими з однієї сторони та расистськими організаціями — з іншої.

Завданнями Реконструкції було залучення афроамериканців до політичного життя. Тепер вони могли брати участь у виборах. У цей період Реконструкції у південних штатах близько 1,5 тис. афроамериканців було обрано до місцевих органів влади.

Водночас політичних прав було тимчасово позбавлено посадовців та колишніх військових Конфедерації — всього, за різними підрахунками, від 10 до 15 тис. осіб.

Під час Реконструкції Півдня землі всіх плантаторів, які брали участь у війні, було примусово продано з аукціонів. У результаті на Півдні значно збільшилася кількість фермерських господарств.

На президентських виборах 1876 р. кандидати від демократів та республіканців набрали майже однаково кількість голосів. Щоб уникнути нової громадянської війни, на початку наступного 1877 р. ці дві політичні сили домовилися визнати перемогу кандидата-республіканця в обмін на виведення федеральних військ із

Альфред Вауд. «Перше голосування», журнал «Харперс віклі», 1 листопада 1867 р.

► Поясніть, як ви розумієте назву цієї ілюстрації.

Навчання шиттю у промисловій школі у Ричмонді. Подібні школи створювались для колишніх рабів, аби навчити їх заняттям, які дозволяють заробляти собі на життя. Вчителі для таких шкіл зазвичай приїжджали з Півночі. Автор зображення Джеймс Тейлор, 1866.

території Півдня. Компроміс демократів і республіканців **1877 р.** вважається датою завершення Реконструкції Півдня. У наступні роки тисячі афроамериканців, побоюючись за свої життя, покинули території південних штатів.

? Коли розпочалася Реконструкція Півдня?

↓ **Закріплення знань, умінь та навичок**

1. За що боролися аболіціоністи? **2.** Коли було оголошено про скасування рабства? **3.** Хто став першим лідером Республіканської партії? **4.** Назвіть останнє велике територіальне надбання США, здійснене в 1867 р. **5.** Що таке «доктрина Монро»? **6.** Скільки штатів у лютому 1861 р. утворили Конфедерацію? **7.** Як відрізнявся соціально-економічний устрій південних та північних штатів США? **8.** За яких обставин у США розпочалася Громадянська війна 1861–1865 рр.? Назвіть її причини. **9.** Коли та за яких обставин у США було скасовано рабство? **10.** Якими були наслідки Громадянської війни для США? **11.** Висловіть власні припущення: з якою метою було розпочато Реконструкцію Півдня? Свою думку обґрунтуйте. **12. Групове обговорення.** Чи на момент завершення Реконструкція Півдня виконала свої завдання?

🇺🇦 **Тим часом в Україні**

1863 р. — Валуєвський циркуляр.

1865 р. — відкриття перших на території України залізниць: Львів — Перемишль та Одеса — Балта.

1868 р. — заснування у Львові товариства «Просвіта».

1875 р. — створення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

Практичне заняття №2. «Вплив промислової (індустріальної) революції на побут європейців»

**Урок-узагальнення за розділом II
«Європа та Америка в добу революцій
і національного об'єднання (1815–1870 рр.)»**

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ в останній третині XIX — на початку XX ст. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ

Тема 15. Основні тенденції соціально- економічного та політичного розвитку країн Західної Європи та Америки в останній третині XIX — поч. XX ст.

Пригадайте:

1. Коли і де розпочалась промислова (індустріальна) революція?
2. Що таке індустріалізація?

1. Економічний розвиток

Процес індустріалізації, який розпочався у 50-х рр. у Західній Європі XIX ст., у його другій половині набирав обертів. Крім цього, для економічного розвитку Західної Європи та США були характерні й такі тенденції:

- технічний прогрес чимдалі прискорився: у другій половині XIX ст. розпочалася електрифікація промисловості, комунікацій та побуту, а для винайденого наприкінці XIX ст. двигуна внутрішнього згорання новим джерелом енергії стали нафтопродукти;
- у 1870–80-х рр. відбулася зміна економічних лідерів: за темпами економічного розвитку США та Німеччина стали випереджати Велику Британію та Францію;
- вільну конкуренцію окремих виробників замінила конкуренція монополій, яка згодом переросла у глобальне суперництво між країнами через політику державного протекціонізму;
- банки почали активно вкладати ресурси у промисловість у всьому світі. Це сприяло глобалізації економіки;
- порівняно з попередніми часами збільшилася роль держави у суспільстві та економіці.

Карта «Країни Європи у другій половині XIX – на початку XX ст.»

Цікаво знати

Вважається, що перший автомобіль в Україні з'явився в 1891 р. Його власником був видавець і редактор газети «Одеський листок» Василь Васильович Навроцький.

Цікаво знати

Навіть коли автомобіль Карла Бенца був готовий до серійного виробництва, його винахідник ще мав сумніви. Край ваганням поклала його дружина Берта Бенц, яка у серпні 1888 р. проїхала на автомобілі 106 км до іншого міста, аби разом із дітьми відвідати свою матір. Дорогою вона кілька разів купувала бензин в аптеках, який там продавався як засіб для чищення, і лагодила гальмо й приводні паси у лимаря (ремісник, що виготовляє дрібні речі зі шкіри). На підйомах автомобіль доводилося штовхати. Берта Бенц є першою людиною, що здійснила автомобільну поїздку на велику відстань.

Фотографія Берти Бенц з дітьми за кермом Benz Patent-Motorwagen «Бенц Патент-Моторваген» — першого у світі автомобіля, бл. 1900 р.

Друга половина XIX — початок XX ст. характеризувалися подальшим розвитком індустріального суспільства у Великій Британії, Франції, Німеччині, США. За цей період промислове виробництво зросло тут майже втричі. Особливо швидко розвивалася важка промисловість. Обсяги виплавленої сталі, чавуну, видобутого вугілля, кількість вироблених машин та обладнання вважалися показниками могутності країни.

 Індустріалізація — створення великої машинної індустрії, що виготовляє машини й обладнання та є базовою для подальшого розвитку промисловості.

 Індустрія (синонім — промисловість) — спосіб організації виробництва, за якого у ньому використовують робочу силу, машини та механізми, в окремих випадках — хімічні речовини.

Метою кожного виробника є завоювання всього ринку збуту продукції, щоб отримувати якомога більші прибутки. У цьому прагненні виробники **конкурують** між собою. У другій половині XIX ст. власники виробництв стали створювати виробничі об'єднання — **монополії**. Залежно від рівня об'єднання монополії поділяють на синдикати, трести, картелі та концерни. Найраніше процес монополізації розпочався в США.

Винаходи другої пол. XIX — поч. XX ст.

Процес будівництва Ейфелевої вежі, липень 1889 р. Символом науково-технічного поступу Франції в економічному розвитку стало відкриття в березні 1889 р. в Парижі Всесвітньої виставки, присвяченої століттю Французької революції. Знаменита Ейфелева вежа, побудована за проєктом інженера Гюстава Ейфеля із металевих конструкцій, слугувала входом до виставки. Вона була увінчана національним прапором та підсвічена 90 тис. газових світильників

- !** **Монополія** — встановлення підприємцем або групою підприємців контролю над однією чи кількома галузями виробництва з метою збільшення прибутків і ліквідації конкуренції.
- !** **Синдикат** — монополістичне об'єднання, характерною рисою якого є існування єдиної системи збуту виробленої продукції. Отже, члени синдикату самостійні у питаннях виробництва, але не можуть окремо продавати вироблене.
- !** **Трест** — монополістичне об'єднання, у межах якого всі учасники повністю втрачають самостійність у питаннях виробництва та збуту. Керує трестом головна компанія або правління. Найчастіше трести утворюються в однорідних галузях промислового виробництва.
- !** **Картель** — монополістичне об'єднання, учасники якого укладають між собою договір про регулювання обсягів виробництва, умов збуту і найму робочої сили з метою отримання монопольного прибутку. Члени картелю зберігають виробничу та комерційну самостійність.

! **Частка країн світу в промисловому виробництві на 1900 р.**

2. Соціальний розвиток

Бурхливий розвиток промисловості не міг не впливати на самих людей. Індустріалізація породила і новий тип суспільства — **індустріальне суспільство**. Оформився **середній клас**, до якого належали люди незнатного походження, які жили із своєї праці, але не працювали руками — лише інтелектуально. Це обмеження було дуже важливим: наприклад, інженер міг заробляти набагато більше, ніж чиновник або клерк, але через те, що він «працює руками», він не міг уважати себе представником середнього класу.

У межах середнього класу існувало помітне майнове розшарування: сім'ї дрібних чиновників, лікарів та вчителів жили досить скромно, тоді як банкіри та великі підприємці часто жили у розкоші, небаченій навіть серед аристократів.

Порівняно з минулими часами у європейському та американському суспільствах чітко оформився новий соціальний прошарок — наймані робітники. У другій пол. XIX ст. разом із розвитком промисловості зростала кількість робітників: у 1870-ті рр. у світі їх налічувалось приблизно 20 млн, а 1914 р. — вже 90 млн. Найбільше робітників було у Великій Британії та США (близько 2/3 населення), Німеччині (половина населення), у Франції, Австро-Угорщині та Італії (1/3 населення). Цей клас суспільства був неоднорідним — серед них була і так звана «робітнича аристократія», що складалася з висококваліфікованих технічних спеціалістів з високими доходами. Чимало

Середній клас у другій половині XIX ст.

Британські клерки (офісні працівники) за роботою, бл. 1890 р.

Льюїс Хайнс. «Робітники склозаводу в Індіані», 1908 р. На світліні можна побачити і дітей — тривалий час діти працювали на заводах і фабриках нарівні з дорослими

Із роздумів французького філософа Жульєна Офре де Ламетрі про середній клас

з них прагнули у побуті не відрізнятись від середнього класу, належність до якого була більш престижною. Але майже половина робітників була некваліфікованою. Їхнього заробітку заледве вистачало для прохарчування, але навіть придбати одяг для таких сімей вже було проблематично, а діти з раннього віку йшли працювати. Хоча закони зобов'язували дітей і після 6-годинної зміни на заводі йти до школи, більшість з них просто засинали на уроках. У періоди економічних криз життя некваліфікованих робітників значно погіршувалося.

Виокремлення нових соціальних прошарків вплинуло і на політичне життя. Так, зі збільшенням робітничого прошарку, робітники усвідомили свої прагнення: справедливі умови праці та її оплати, а існуючі політичні прагнення не відображали їх. Ідеї про соціальну справедливість тоді було прийнято називати соціалістичними. Це призвело до появи окремих робітничих організацій — профспілок, а з часом — і до появи легальних робітничих партій, більшість з яких мали у своїй назві слово «соціалістичний». Тривалий час такі партії були поза законом, оскільки робітники не мали виборчих прав, а ідеї соціалізму асоціювалися з революцією, якої у тогочасному суспільстві боялися.

3. Рухи за жіночі права

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Поясніть значення терміну «монополія». Чому у XIX ст. почали виникати монополії? Як це вплинуло на світову економіку? 2. Коротко охарактеризуйте тенденції світової економіки в останній третині XIX — поч. XX ст. 3. Який процес отримав назву «вивезення капіталу»? Вкажіть причини його виникнення. 4. Складіть порівняльну таблицю видів монополій, поширених в останній третині XIX — поч. XX ст. 5. Порівняйте соціально-економічний розвиток першої та другої половини XIX ст. Які зміни ви помітили? 6. Які соціальні групи чітко окреслилися у другій половині XIX ст.? Охарактеризуйте кожну з них. 7. Як виникнення нових соціальних груп вплинуло на політичне життя європейських країн? 8. **Робота у парях.** Користуючись додатковими джерелами, дізнайтеся про життя робітників у різних європейських країнах XIX ст. Поділіться здобутою інформацією з партнером. Які висновки ви можете зробити? 9. Якими були причини виникнення руху суффражисток? Чого вони вимагали? 10. Створіть ментальну мапу на тему: «Соціально-економічний розвиток Західної Європи та Америки в останній третині XIX — поч. XX ст.».

Тема 16. Французько-пруська війна та її наслідки. Третя Республіка у Франції

Пригадайте:

1. Коли відбулося об'єднання Німеччини?
2. Хто такий Наполеон III?

1. Французько-пруська війна (1870–1871 рр.)

Утворення у 1867 р. Північнонімецького союзу викликало незадоволення у французького імператора Наполеона III. Він небезпідставно остерігався того, що ця держава перешкоджатиме поширенню французького впливу в Європі.

Далеко не всі німецькі землі входили до складу Північнонімецького союзу. Це стосується південнонімецьких держав, які в австро-пруській війні (1866) виступили на боці Австрії. Крім того, на західному березі Рейну розкинувся промислово розвинений регіон Ельзас-Лотарингія, за який суперничали Франція та Німеччина, і який на той момент належав Франції.

І Франція, і Німеччина прагнули війни, яка б, як вони вірили, мала визначити найсильнішого на європейському континенті.

У 1868 р. в Іспанії внаслідок революції королева Ізабель II втратила престол. Його запропонували родичеві пруського короля, що викликало незадоволення у Франції, бо в такому випадку вона опинилася б затиснутою між двома союзними державами. Не бажаючи конфлікту, пруський король умовив свого родича відмовитися від претензій на іспанський трон.

У 1870 р. у німецькому містечку Баден-Емс французький посол зустрівся з пруським королем. Він вимагав підтвердження, що пруська династія Гогенцоллернів відмовляється від претензій на іспанський престол не лише зараз, а й у майбутньому. Король Вільгельм I не став давати гарантій на майбутнє і відмовився від повторної зустрічі з послом. Інформацію про це було надіслано канцлеру Отто фон Бісмарку, який відредагував текст звіту так, ніби французький посол висунув надмірні вимоги, а пруський король відмовився вести переговори.

13 липня 1870 р. це послання, яке увійшло в історію як **Емська депеша**, було опубліковане. Воно обурило і французів, і пруссів.

19 липня 1870 р. Франція оголосила війну Пруссії. Наполеон III вважав, що він зможе легко розбити її війська, але це не відповідало реальному стану речей. Французька армія поступалася пруській у чисельності та технічному оснащенні. Щоб швидко перекинути війська до французького кордону, пруське командування ефективно використала свою розгалужену систему залізниць.

20 серпня 1870 р. прусаци оточили в районі фортеці Мец 80-тисячну французьку армію. Їй на допомогу рушило 100-тисячне військо під командуванням маршала Мак-Магона та імператора Наполеона III. **1 вересня** під містечком **Седан** відбулася битва, у результаті якої французи зазнали нищівної поразки.

2 вересня 1870 р. Наполеон III підписав акт про капітуляцію французької армії, за яким він разом із 82 тисячами солдатів та офіцерів здався у полон пруссам, а Франція втрачала на користь Пруссії Ельзас та Лотарингію. Для французів битва при Седані стала національним приниженням, її називали не інакше, як «седанська катастрофа».

? Між військами яких країн відбулася битва при Седані 1 вересня 1870 р.?

Але на цьому війна не завершилась: 4 вересня 1870 року в Парижі було оголошено про створення **Третьої республіки**. Так Друга імперія припинила своє існування.

Новий уряд, проголошений після повалення імперії, закликав французів до подальшої війни. Проте це народне непрофесійне військо не могло протистояти пруській армії.

У середині вересня пруська армія взяла Париж в облогу. Його обороняли Національна гвардія та місцеві жителі. У грудні в місті почався голод. За словами очевидців, на вулицях зникли собаки та кішки — їх з'їли, як і тварин із міського зоопарку. У січні 1871 р. на одного жителя видавалося 300 г хліба на день. На дрова було порізано всі дерева паризьких бульварів. Економічне життя мільйонного міста зупинилося.

Прусьські солдати теж ослабли від браку їжі, серед них ширилася епідемія туберкульозу.

Продуктова картка періоду облоги Парижа, що належала генералу Адольфу де Шаналю, 1870 р.

? Цікаво знати

Під час облоги для зв'язку із зовнішнім світом парижани використовували голубину пошту та повітряні кулі. Одна з таких куль випадково встановила рекорд з дальності перельотів. Потрапивши у бурю, вона пролетіла більш як 1000 км і благополучно приземлилася посеред норвезького лісу.

? Уривок ресторанного меню періоду облоги Парижа

З 25 січня 1870 р. пруська армія розпочала обстріл Парижа з важкої артилерії. У результаті обстрілу загинуло 400 осіб. Всього під час облоги Парижа загинуло 30 тис. людей.

Париж ще перебував в облозі, коли **18 січня 1871 р.** у Дзеркальній залі королівського палацу у Версалі пруського короля Вільгельма I було проголошено німецьким імператором. Німецькі держави, які раніше не входили до Північнонімецького союзу, були включені до єдиної Німецької імперії.

Антон фон Вернер.
«Проголошення Німецької імперії»,
1877 р.

! **Контрибуція** — грошова сума, яку накладає держава-переможець на переможену державу або на населення захопленої території.

28 січня 1871 р. між Францією та об'єднаною Німеччиною було підписано перемир'я. А остаточно війна завершилася 10 травня 1871 р. підписанням Франкфуртського миру, за яким Франція втрачала Ельзас та більшу частину Лотарингії, мала визнати Вільгельма I імператором, а також зобов'язувалася сплатити контрибуцію в розмірі 5 млрд франків.

? Біля якого міста імператор Франції Наполеон III був змушений капітулювати разом з армією?

i Цікаво знати

За час війни загинуло 88 тис. цивільних французів та 138 830 військових і 384 тис. полонених, при тому, що станом на початок війни французька армія налічувала 500 тис. Пруські війська втратили майже 45 тис. Великі втрати французьких військ історики пояснюють перевагою пруссів у артилерії. Їхні гармати вистрілювали 6–10 снарядів за хвилину, а французькі — лише 2. Крім того, пруські гармати були далекобійнішими і могли вести обстріли, не остерігаючись відповіді з боку французів.

i Паризька комуна

Ернест Мейссоньє. «Облога Парижа (1870–1871)», 1884 р. Ця картина алегорично зображає місто Париж як жінку, оточену трупами і пораненими. У лівому верхньому куті зображено пруського орла, що сидить на руці примари голоду

2. Становлення Третньої республіки. Політичні кризи

У ході французько-пруської війни, у 1870 р. у Франції було повалено імперію та проголошено Третю республіку. Керівники Третньої республіки вважали себе продовжувачами справи Французької революції кінця XVIII ст. Від неї Третя республіка успадкувала державний триколірний прапор, національний гімн «Марсельезу», національне свято 14 липня — день взяття Бастилії.

У цей період Франція була парламентською республікою. У країні існувало близько ста політичних партій різноманітного політичного спрямування.

За ідеологією партії належали до кількох основних таборів: республіканці, монархісти, а наприкінці XIX ст. до них долучилися соціалісти.

Під час свого перебування при владі республіканці оголосили амністію учасникам Паризької комуни, ухвалили закони про свободу друку та зборів (за часів Наполеона III у країні панувала сувора цензура, а політичні зібрання опозиційних сил були заборонені), закон про освіту дітей від 6 до 13 років, дозволили діяльність профспілок та організацію страйків. Вони виступали за усунення Церкви з усіх сфер життя країни. Їх підтримували міщани, проте сільське населення, яке становило значну частину виборців, було релігійним. Цим монархісти користувалися для того, щоб здобути прихильників.

Жодна зі згаданих партій не могла здобути вирішальну перемогу на виборах. Тому вони укладали між собою коаліційні угоди і за домовленістю створювали уряди. У країні частими були політичні кризи, які зазвичай закінчувались відставками урядів та достроковими парламентськими виборами.

Система управління країною не була досконалою. Чиновники здебільшого дбали про своє благо, а вже потім — про виконання розпоряджень центральної влади. Панувала корупція. У той же час країна переживала економічне зростання, а рівень добробуту населення поліпшувався.

? Поясніть, що таке реваншизм.

Луї Рено, один із братів-засновників підприємства «Рено», у своєму першому автомобілі, 1903 р.

Всесвітня
виставка 1900 р.

Жорж Клемансо

Найбільші політичні скандали Третньої республіки

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Якими були причини французько-прусської війни? Що було приводом до її початку? 2. Які території Франція втратила унаслідок французько-прусської війни? 3. Поміркуйте, яку роль у подальшій історії Франції мала «седанська катастрофа». 4. Що таке Паризька комуна? 5. Коли у Франції було проголошено Третю республіку? 6. **Обговоріть у парах.** Як змінилося політичне життя Франції в роки Третьої республіки порівняно з часами Другої імперії? 7. Перелічіть основні політичні сили Третьої республіки у 1870-х рр. — поч. ХХ ст. 8. Назвіть найбільші політичні скандали, що вибухнули у Франції в останній чверті ХІХ ст. 9. Охарактеризуйте справу Дрейфуса. Чому, на вашу думку, її фінал був саме таким? 10. Об'єднайтеся у малі групи. Складіть перелік можливих причин поразки Франції у війні 1870–1871 рр.

Тема 17. Німецька імперія

Пригадайте:

1. Коли та за яких умов було проголошено Німецьку імперію?
2. Хто такий Отто фон Бісмарк?

1. Канцлерство Отто фон Бісмарка

Після проголошення Німецької імперії було вироблено її конституцію, за якою імперія була союзом з 22 монархій. Кожна з них мала свою конституцію та парламент (рейхстаг). Імператором — **кайзером** — був прусський король. Першим німецьким імператором (кайзером) став король Пруссії Вільгельм І. Кайзер затверджував закони, командував армією, оголошував війну. Імперія мала загальний парламент та уряд, який очолював канцлер. Першим канцлером Німецької імперії став Отто фон Бісмарк. Щодо парламенту, то його повноваження були вкрай обмеженими, кайзер у будь-який момент міг його розпустити.

У Німецькій імперії склалися вигідні умови для розвитку **економіки**:

- завершилася промислова революція;
- утворився, завдяки політичному об'єднанню, єдиний загальнонімецький ринок;
- приєднання багатих на корисні копалини Ельзасу та Лотарингії;
- притік золота завдяки п'ятимільярдній контрибуції, сплаченій Францією на користь Німеччини.

Фото вулиць Берліна, бл. 1890 р.

А загалом економічний розвиток Німецької імперії в 1871–1914 рр. мав такі особливості:

- Розвитку важкої промисловості сприяли державні замовлення, субсидії та пільги, будівництво заводів за державний рахунок.
- Промисловість будувалася на новітній промисловій базі.
- Основне виробництво було сконцентроване у кількох районах Рейнської області, Рурі, Берліні, Сілезії.

З кожним роком німецькі якісні та дешеві товари завойовували світовий ринок.

Фактично протягом 20 років Німецькою імперією керував **канцлер Отто фон Бісмарк**, який мав цілковиту довіру імператора.

Прагнучи зміцнити імператорську владу, Бісмарк оголосив про ліквідацію автономних прав окремих монархій та Католицької церкви. Свою політику протидії впливу Церкви він називав «боротьба за культуру» («**культуркампф**»). Бісмарк остерігався, що католицизм може стати підґрунтям для спротиву центральній владі.

У 1873 р. Бісмарк домігся схвалення закону, згідно з яким духовництво позбавлялося впливу на шкільну освіту, священникам заборонялося вести політичну агітацію, а також запроваджувалася державна реєстрація народжень, смертей та шлюбів — раніше цим відала виключно Церква.

За наступного противника Бісмарк обрав соціалістів. У 1878 р. за його ініціативи парламент схвалив «Виключний закон проти соціалістів», який фактично забороняв діяльність соціалістичних організацій і робітничих газет. Попри дію цього закону, до парламенту люди все одно обирали депутатів-соціалістів, які обіцяли захищати права робітників.

Водночас канцлер добився проведення низки **соціальних реформ**. Німецький парламент ухвалив закони, яких на той час не було у жодній іншій країні:

Адольф Менцель. «Вальцювання металу», 1875 р. Зображений завод, де виготовляли рейки, діяв у промислово розвинутому регіоні Сілезії, у місті, яке тоді називалося Кьонінсгюте. Зараз це територія Польщі, а місто називається Хожув. Воно й досі залишається промисловим центром

Вільгельм Шольц. Карикатура із журналу «Кладдерадач», що зображає протистояння між Отто фон Бісмарком та Папою Римським, спровоковане політикою культуркампфу, 1875 р.

Роберт Колер. «Страйк», 1886 р. У центрі картини група робітників, а на сходах цегляного будинку — власник фабрики. Страйки — відмова робітників працювати, поки не будуть задоволені їхні вимоги, — були одним із поширених способів протесту серед робітників

- ▶ Порівняйте зовнішній вигляд власника та робітників. Як вони вбрані? Які емоції вони виражають?
- ▶ Обговоріть у малих групах. Висловіть свої припущення, за потреби скориставшись додатковими джерелами, щодо того, яким було життя робітників у XIX ст.

- про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві та від хвороб;
 - про надання пенсії за віком (від 70 років) та в разі втрати працездатності;
 - про 11-годинний робочий день і про заборону дитячої праці до 13 років.
- У 1890 р. через народне невдоволення кайзер попросив Бісмарка піти у відставку та скасувати виключний закон проти соціалістів. Віднині соціалістичні партії нарівні з усіма могли брати участь у парламентських виборах.

? Кого в Німецькій імперії називали кайзером?

? Як називався парламент Німецької імперії?

2. «Світова політика» Німеччини

У 1888 р. імператором Німеччини став Вільгельм II (1859–1941). Він уважав, що його держава повинна стати достойним суперником Британської імперії. За рівнем економічного розвитку Німецька імперія майже не поступалася Британії, проте для суперництва на рівних їй бракувало колоніальних володінь на зразок тих, що мали європейські «великі держави» — Велика Британія та Франція. Офіційно цю зміну в політиці пов'язують із виступом у парламенті канцлера Бернгарда фон Бюлова, який заявив,

що німці «вимагають свого місця під сонцем», маючи на увазі перш за все колоніальні володіння. Так у зовнішній політиці Німецької імперії розпочався період «**світової політики**».

Потяг на Багдадській залізниці, бл. 1900 р. У 1903 р. німці розпочали будівництво залізниці Берлін — Багдад. Вони сподівалися, що ця залізниця з'єднає столицю з портом у Перській затоці. Завдяки залізниці Німецька імперія отримала б доступ до нафтових родовищ Іраку, Басри — порту у Перській затоці в обхід Суецького каналу. Будівництво цієї залізниці є прикладом експансії європейських держав. Ця залізниця полегшувала проникнення колонізаторів на Близький Схід

Ідеологічним підґрунтям нової «світової політики» стала доктрина **пангерманізму**, яка стверджувала, що німці переважають над усіма народами і мають панувати над ними. Пангерманісти закликали створити могутню армію та флот і готуватися до війни за переділ світу.

До планів німецької експансії входило загарбання англійських і французьких колоній, прикордонних районів Франції, також розроблялася стратегія захоплення володінь Російської імперії. Вона передбачала завоювання Балтійського регіону, України, Північного Кавказу, пошуку шляхів на Близький Схід.

Багато впливових урядовців підтримали ці ідеї, у результаті чого мілітаризм, тобто нарощування військової могутності, став новою урядовою доктриною. У 1913 р. військові витрати становили вже половину німецького бюджету, а флот за розмірами був другим після британського.

? Поясніть значення терміну «пангерманізм».

↓ **Закріплення знань, умінь та навичок**

1. Яким був внутрішній устрій Німецької імперії?
2. Охарактеризуйте основні напрямки політики Отто фон Бісмарка.
3. Поміркуйте, яким могло бути головне завдання внутрішньої політики Отто фон Бісмарка.
4. Що таке «культуркампф»? З якою метою його було впроваджено?
5. Перелічіть основні риси економічного розвитку Німеччини 1870-х рр.
6. Яку партію було заборонено у Німеччині до 1890 р.?
7. Доведіть або спростуйте твердження, що внутрішня політика Бісмарка була спрямована на централізацію влади у країні.
8. Обговоріть у малих групах, як економічний розвиток Німеччини міг бути пов'язаний з розвитком соціалістичного руху.
9. Яке явище отримало назву «світова політика»?
10. Які наслідки мав перехід Німеччини до «світової політики»?
11. Обговоріть у класі, чому Німеччина вирішила перейти до «світової політики».

Тема 18. Британська імперія

Пригадайте:

1. Коли британський престол посіла королева Вікторія?
2. Охарактеризуйте британські колоніальні володіння станом на середину XIX ст.

1. Велика Британія в останній третині XIX — на початку XX ст.

Наприкінці XIX — поч. XX ст. Велика Британія була однією з наймогутніших і найбагатших країн світу. Лондон став головним торговельним і фінансовим центром світу, фунт стерлінгів — основною світовою валютою. Її називали «володаркою морів» — їй належало близько 40 % світового торговельного флоту. Зберігаючи домінування на морі, вона не боялася збройного вторгнення на свою територію.

Вільям Вайлі.

«Відкриття Тауерського мосту», 1894 р. Тауерський міст через річку Темзу в Лондоні був зроблений розвідним, щоб дозволити кораблям проходити вгору по річці. На картині частини мосту підняті. Вони підіймалися завдяки паровим двигунам. Цей міст є однією з ознак як вікторіанської Англії, так і пам'яткою сучасного Лондона

З іншого боку, англійська економіка розвивалася не так швидко, як раніше — за деякими показниками її випередили Німеччина та США. На початку XX ст. ці країни мали новіші технології та краще обладнане виробництво, ніж Британія.

У зовнішній політиці Велика Британія дотримувалась принципу «блискучої ізоляції». Це означало, що Велика Британія утримувалася від укладення тривких союзів з іншими державами. Вона обирала собі за тимчасових союзників ті країни, які б допомагали їй протистояти загрози панування в Європі однієї сили.

Іншим напрямком стало постійне розширення колоніальних володінь. У 1875 р. британський уряд купив у Єгипту контрольний пакет акцій побудованого французами Суецького каналу. Це відкрило англійському флоту найкоротший шлях з Англії до Індії та інших колоній.

? З якою метою британці викупили Суецький канал?

2. Британський колоніалізм

Тривалий час британці розширювали свої колоніальні володіння в Азії завдяки приватній Ост-Індійській компанії, яка мала власні поселення, дипломатів та навіть військо. У Семилітній війні (1756–1763) воно вперше спільно воювало з британськими королівськими військами, а після того вже неодноразово допомагало Британії здобувати нові володіння та придушувати повстання колонізованих народів.

У 1858 р. управління Індією було передане від Ост-Індської компанії британському уряду, а у 1876 р. королева Вікторія прийняла титул Імператриці Індії. З цього часу англійські колоніальні володіння почали офіційно іменуватися **Британською імперією**.

Карта «Світ на початку XX ст.»

Цікаво знати

Європейські колонізатори вірили, що приходячи на землі інших народів, вони приносять їм «світло цивілізації» через запровадження освітніх та медичних закладів європейського зразка, будівництво залізниць, портів, громадських споруд. Проте водночас економіка підкорених народів руйнувалася. З Індії англійці вивозили сировину, діяли тільки найпростіші підприємства для первинної переробки ресурсів, а традиційні ремесла занепали, бо дешеві фабричні товари з Англії заповнили індійський ринок. Це призвело до безробіття та голоду в Індії.

Станом на початок XX ст. території сучасних Індії, Пакистану, Непалу, Бутану, Бангладешу, М'ямни та Шрі-Ланки були британськими колоніями, їх називали «британська Індія».

Крім колоніальних загарбань, Англія брала активну участь у розподілі сфер впливу в Китаї, Ірані, Таїланді (Сіамі), Туреччині, активно боролася за ринки Латинської Америки.

Колоніалізм — політичне, економічне та культурне панування розвинених держав над слаборозвиненими.

Колоніальна імперія — велика держава (метрополія) із залежними територіями (колоніями), яких вона використовує для викачування ресурсів і збуту своїх промислових товарів.

Наприкінці XIX ст. між європейськими державами загострилася боротьба за африканські колонії. На півдні Африки португальці контролювали землі на східному та західному узбережжях. У 1891 р. британський підприємець та прем'єр-міністр Капської колонії (територія сучасної Південноафриканської республіки) Сесіл Родс змусив місцеві племена передати Британії свої землі, аби не допустити, щоб португальські

Карта світу, що демонструє територіальне зростання Британської імперії з 1786 (маленька карта) по 1886 рік. Британські володіння позначені червоним. Карта прикрашена ідеалізованими зображеннями представників колонізованих британцями народів та самих колоністів. Додаток до газети «The Graphic» за 24 липня 1886 р.

колоніальні володіння — Ангола та Мозамбик — «зустрілися». На честь Родса новоздобуті володіння було названо Південна та Північна Родезія. У ХХ ст. тут виникли держави Замбія та Зімбабве.

У 1899 р. британці розпочали війну проти двох невеликих південно-африканських республік — Трансваалю та Оранжевої. Їх населяли **бури** (від *нідерл. boer* — селянин) — колоністи з Нідерландів. Коли там було знайдено багаті поклади золота й алмазів, британці вирішили заволодіти цими багатствами.

Цікаво знати

Командир одного із загонів бурів, українець Юрій Будяк, врятував від розстрілу молодого англійського журналіста, який виявився Вінстоном Черчиллем — майбутнім прем'єр-міністром Великої Британії.

Загін бурів під час Другої англо-бурської війни, 1899 р.

Е.С. Джонсон. «Різдво в Індії», 1881 р. На гравюрі представлено типові риси життя англіїців в Індії, зокрема індійських слуг, які виконують різноманітні роботи для комфорту своїх господарів

- Яким було життя англіїців у колоніях, зокрема в Індії? Поміркуйте, як до них могло ставитися місцеве населення.

Війна проти бурів тривала два з половиною роки. У 1902 р. республіки Трансвааль та Оранжева стали частинами Британської імперії. Згодом, у 1910 р., британські колоніальні володіння у Південній Африці були об'єднані у Південно-Африканський союз, який отримав статус **домініону**.

! **Домініон** — самоврядна частина Британської імперії зі своїми парламентом і урядом. Домініонами були Канада (першою отримала свій статус у 1867 р.), Австралія (1900 р.), Нова Зеландія (1907 р.), Ньюфаундленд (1907 р.), Південно-Африканський Союз (1910 р.) та Ірландська Вільна держава (1921 р.).

У 1763 р. англіїці захопили французьку колонію Канаду, і з того часу сюди стали масово іммігрувати англіїські переселенці. У результаті тут виникло два народи: англо-канадці та франко-канадці. У 1867 р. об'єднана Канада набула статусу домініону. Вона отримувала доходи від продажу деревини та зерна. Наприкінці XIX — поч. XX ст. близько 170 тис. українців емігрувало до Канади, де вони оселялися на цілинних землях, щоб займатися там землеробством.

Пам'ятник першим українським емігрантам до Канади у селі Небилів Івано-Франківської області, встановлений до 100-річчя їхнього переселення

Британська колонізація Австралії розпочалася в останній третині XVIII ст. Першим заснованим британським поселенням став Сідней. Перша британська колонія називалась Новий Південний Вельс.

До 1868 р. до Австралії засиляли на каторгу злочинців.

У 1851 р. в Австралії було знайдено поклади золота, що викликало так звану «золоту лихоманку». За рахунок охочих швидко розбагатіти населення австралійських поселень швидко зростало. Так, за десять років населення зросло з 400 тис. до 1,2 млн осіб. До кінця XIX ст. британські колонії в Австралії (сучасні австралійські штати) одна за одною здобували широкі права самоуправління: британський уряд керував лише зовнішньою політикою.

У 1840 р. Британія оголосила своїми володіннями Нову Зеландію. Перед тим між її представниками та вождями племен місцевого населення було укладено договір Вайтангі, за яким Велика Британія отримала від них виключне право на придбання тамтешніх земель в обмін на гарантію збереження прав місцевих племен. Проте все одно британці намагалися отримати якомога більше земель, що стало причиною до початку Новозеландських земельних війн між колоністами та маорі. Через ці війни, а також хвороби й алкоголізм чисельність місцевого населення почала скорочуватись.

Едвін Стоклер. «Австралійські золотошукачі», 1855 р. Старателі промивали річковий пісок, щоб знайти у ньому крупинки золота

Вільям Осворт. «Сім'я шотландських переселенців до Нової Зеландії», 1844 р.

Цікаво знати

Микола Миклухо-Маклай (1846–1888) — дослідник українського походження, який більшу частину свого життя присвятив дослідженню природи Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії.

Наприкінці XIX — поч. XX ст. до влади у Новій Зеландії прийшли ліберали, які провели чимало реформ, спрямованих на примирення місцевого населення та колоністів, вирішення земельного питання, соціального забезпечення, надання виборчих прав жінкам.

 Хто такі бури? Де вони мешкали?

 Перелічіть найбільші колонії Великої Британії кін. XIX — поч. XX ст.

Фото Йосії Мартіна. Сім'я маорі, 1880-ті рр. На той час корінне населення Нової Зеландії перейняло деякі звички колоністів. Так, на фото дехто вбраний у європейський одяг, а позаду можна побачити будинок з європейськими архітектурними елементами

3. Ірландське питання

З XVII ст. Лондон намагався підкорити собі Ірландію, перетворивши її на ще одну колонію. Проте ірландці не втратили свою самобутність, мову, культуру. Крім того, вони були католиками, тоді як більшість англійців — протестантами (англіканцями).

Наприкінці XIX ст. в Ірландії розгорнувся масовий рух за здобуття самоуправління (гомруль, від англ. *home rule* — «місцеве управління»). У британському парламенті депутати-ірландці намагалися привернути увагу для цього питання.

У той же час ірландські селяни-орендарі створили Земельну лігу, яка боролася за право орендарів купувати землю, на якій вони працювали і яка на той час належала англійським лендлордам.

Проте до кінця XIX ст. ірландцям не вдалося досягнути помітних результатів. Внаслідок цього на початку XX ст. прихильники радикальних рішень утворили партію «Шинн Фейн» (з ірландської — «Ми самі»). Вона виступала за самостійну ірландську державу під гаслом «Ірландія для ірландців».

У 1912 р. до британського уряду вже втретє було внесено законопроект (білл) про гомруль. Його обговорення викликало посилення напруженості між прихильниками самостійності та об'єднання Ірландії з Англією. Обидві сторони активно озброювались, і країна опинилася перед загрозою громадянської війни. 17 вересня 1914 р., після початку Першої світової війни, король надав згаданому законопроекту статус закону, який набуде чинності після її завершення. Проте його дія не поширювалася на шість населених протестантами північних графств Ірландії, що породило так звану «Ольстерську проблему» (Ольстер — назва північного регіону Ірландії). У 1921 р. Ірландія отримала статус домініону.

? Охарактеризуйте суть «ірландського питання».

4. Реформи Девіда Ллойд-Джорджа

Піднесення робітничого руху в Англії викликало занепокоєння у її політичній еліті, але водночас й інтерес — як це можна використати для здобуття влади. Цим скористалася ліберальна партія. Один із її лідерів — **Девід Ллойд-Джордж** (1863–1945) здобув прихильність народу, виступаючи проти «багатієв-дармоїдів» та обіцяючи покінчити з «принизливим жебрацтвом» робітників.

У 1906–1911 рр. за ініціативи Ллойд-Джорджа британський парламент ухвалив низку законів, що заклали підмурівок соціального законодавства. Отже, було запроваджено:

- безкоштовну початкову освіту;
- безкоштовне харчування у шкільних їдальнях дітей з малозабезпечених сімей;
- у нічні зміни заборонено працю жінок, скорочено години праці чоловіків;
- постраждалі на виробництві отримали право на безкоштовне лікування та допомогу через інвалідність;
- вихід на оплачувану пенсію у 70-річному віці; ці пенсії народ називав «пенсіями для покійників», оскільки до такого віку мало хто доживав;
- 8-годинний робочий день для гірників.

Ці виплати формувалися із внесків робітників і підприємців, субсидій держави.

Великий резонанс викликав представлений Ллойдом-Джорджем проєкт бюджету на 1909 р., згідно з яким 1% бюджетних коштів мали витратитися на проведення соціальних реформ. Витрати передбачалося покрити різким збільшенням податків на земельні володіння, спадщину, а також підвищенням акцизів на тютюн, алкогольні напої та поштові марки.

Така політика Ллойда-Джорджа заклала підвалини так званої «держави загального добробуту» — держави, політика якої спрямована на забезпечення належного рівня життя своїх громадян.

? Представником якої політичної сили був Девід Ллойд-Джордж?

↓ Закріплення знань, умінь та навичок

1. Якими були особливості економічного розвитку Великої Британії у другій половині XIX ст.? 2. Назвіть девіз зовнішньої політики Великої Британії кінця XIX — на початку XX ст. 3. Чому наприкінці XIX ст. Велика Британія почала втрачати провідні позиції в економіці? 4. Охарактеризуйте колоніальну політику Англії наприкінці XIX — на початку XX ст. 5. Підготуйте доповідь або презентацію про колонії Британської імперії. У ході виступу дайте відповідь

Девід Ллойд-Джордж
у 1911 р.

на питання: яким було ставлення британців до місцевого населення. Як відбувалося управління цими колоніями? **6.** Яким було становище Ірландії в Британській Імперії? **7.** Поясніть значення терміна «гомруль». Хто прагнув його отримати? **8.** Які події породили «Ольстерську проблему»? **9.** Які реформи було проведено у Великій Британії за ініціативи Ллойд-Джорджа? **10.** Яким, на вашу думку, було історичне значення діяльності Девіда Ллойд-Джорджа? **11. Обговоріть у парах.** Чому законопроект про бюджет 1909 р. історики називають «революційним»? У чому була його суть? **12.** Що стало приводом для обмеження прав палати лордів на поч. XX ст.?

Тема 19. США

Пригадайте:

1. Якими були наслідки Громадянської війни у США?
2. Що таке монополії? Які види монополій ви знаєте?

1. Режим сегрегації в південних штатах

Після укладення Компромісу 1877 р. у південних штатах США до влади прийшли демократи. Цю політичну силу підтримували колишні плантатори, які не хотіли допускати до управління чорношкірих американців. У 1898 р. вони внесли до конституцій південних штатів такі зміни, які б обмежували можливість чорношкірого населення голосувати на виборах.

У результаті цих нововведень, наприклад, уже в 1900 р. з більш як 600 тис. чорношкірих Луїзіани право голосу отримали 5 320 осіб, а в 1910 р. — 730. При цьому афроамериканці становили 47% населення штату.

У 1890 р. в Луїзіані були схвалені так звані «Закони Джима Кроу», за якими на залізниці небіле населення мало подорожувати окремими вагонами. Згодом сегрегація поширилася на весь публічний простір: навчальні заклади, заклади харчування, готелі, лікарні, транспорт, навіть громадські вбиральні.

Карикатура Джона Маккатчена. Цілий вагон має підпис «для білого народу», зім'ятий — «для Джима Кроу» (так називали чорношкірих американців), 1904 р.

! **Сегрегація** (від *лат. segregatio* — відділення) — різновид дискримінації, який полягає у відокремленні певних суспільних груп за расовими, ґендерними, релігійними чи іншими ознаками, а також у подальшому обмеженні їхніх прав.

Расова сегрегація проіснувала у США до 1965 р., коли було ухвалено Закон про громадянські права, що забороняв дискримінацію.

? Назвіть прояви сегрегації у південних штатах США.

2. Економічний розвиток США. Антимонопольне законодавство

Наприкінці XIX ст. економіка США переживала піднесення. Завдяки однойменній книзі Марка Твена та Чарльза Ворнера період 1870–1880-х рр. увійшов в історію як «позолочений вік». Він завершився економічною кризою 1893 р., за ним розпочалася «ера прогресивізму», що тривала у 1890-х — 1920-х рр. У цю еру відбулися важливі зміни у суспільно-політичному житті країни, які оздоровили економіку та впорядковували систему місцевого управління. На початку XX ст. США вийшли на перше місце у світі за обсягом промислової продукції, технічним оснащенням і продуктивністю праці.

Шлях до економічного розвитку відкрив ухвалений у 1862 р. Гомстед-акт, що дозволяв за невелику плату всім охочим займати землі Середнього Заходу, щоб займатися там фермерством. Фермери потребували промислових товарів, наприклад сільськогосподарської техніки, — так з'явилися замовлення для американських заводів і фабрик. Робочих рук на них бракувало, але обладнання було новим, а заробітна плата — високою, тому наприкінці XIX ст. до США стали масово приїздити робітники-емігранти. У 1871–1913 рр. населення США збільшилося з 39,8 млн до 96,5 млн осіб, і більш ніж половина цього приросту становили іммігранти.

Головними роботодавцями для іммігрантів, та і для самих американців стали великі підприємства, оснащені за останнім словом тогочасної техніки. Розвиток промисловості та потреба у фінансуванні великих проєктів, як-от будівництво залізниць, сприяли розвитку банків.

Великі американські підприємства об'єднувались у монополії, які могли контролювати виробництво того чи іншого товару. Наприклад, створена Джоном Рокфеллером компанія «Стандард Ойл» у 1880-х рр. контролювала 90% всього виробництва нафтопродуктів у США.

Один із перших хмарочосів, названий на честь архітектора Елліса Вейнрайта, був збудований у 1890–1891 рр. Завдяки винайденню сталевих каркасів, ліфтів та поширенню електричного освітлення у 1890-х рр. у великих містах США почали зводити багатопверхові будівлі, які стали називати хмарочосами

*Август Шерман.
«Діти з Лапландії»,
бл. 1905–1914 рр.*

Іммігранти з Європи у черзі на острові Еліс, бл. 1900 р. Щоб отримати дозвіл на проживання в Америці, вони мали пройти перевірку документів та стану здоров'я, яка відбувалася на острові Еліс поблизу Нью-Йорка і могла тривати годинами. У 1900–1914 рр. щодня через острів проходило близько 1900 осіб

Август Шерман.
«Русинська жінка»,
бл. 1905–1914 рр.
Август Шерман
був одним із
високопосадовців
офісу реєстрації
іммігрантів на
о. Еліс

Монополізація економіки шкодила бізнесу США. Багаті підприємці мали змогу підкуповувати політиків, у американських органах влади розквітла корупція. Партії, що приходили до влади, намагалися призначити на важливі посади вигідних їм людей, незважаючи на те, що вони могли не мати жодного уявлення про свою роботу, зате мали зв'язки серед підприємців. Такий стан речей шкодив розвитку малого та середнього бізнесу — вони не мали змоги розвиватися, тож американці, не маючи вибору, були змушені купувати товари за завищеними цінами, які встановлювали монополісти.

Наприкінці XIX — поч. XX ст. великий вплив на суспільну думку мали журналісти. Журналістські розслідування та статті про шкоду, яку завдають державі монополії, обурили населення. Суспільний тиск змусив політиків розпочати реформи. Тому в 1890 р. американський конгрес схвалив «антитрестівський закон», який запропонував сенатор Вільям Шерман. **Закон Шермана** передбачав кримінальну відповідальність підприємців за створення монополій. Першим закон Шермана було застосовано у 1911 р. до корпорації «Стандард Ойл», яку розділили на низку менших компаній, що існують і нині, а закон Шермана залишається чинним дотепер.

 З якою метою схвалили закони Шермана?

Нафтопереробний завод
«Стандард Ойл», 1897 р.

3. «Справедливий курс» Теодора Рузвельта та «Нова демократія» Вудро Вільсона

У 1901 р. новим президентом США став **Теодор Рузвельт** (1858–1919). Він уважав, що держава повинна регулювати вільний ринок, аби монополії не завдавали шкоди решті виробників та продавців, а також врегулювати відносини між робітниками та роботодавцями, щоб усунути загрозу соціальних вибухів. У посланні до конгресу 1902 р. Рузвельт заявив про готовність уряду бути арбітром між робітниками та підприємцями, проводити «справедливий курс» у робітничому питанні. Того ж року під час багатомісячного страйку шахтарів Пенсильванії він став першим президентом, який був посередником між страйкарями та власниками шахт. У результаті вимоги шахтарів були частково задоволені.

Теодор Рузвельт
у 1904 р.

Цікаво знати

У 1902 р. стало відомо, що на полюванні Рузвельт пошкодував ведмедя, це стало приводом для появи численних карикатур (у ті часи не йшлося про захист тварин, а полювання вважалося престижним заняттям). Власник магазину іграшок у Нью-Йорку почав виготовляти плюшевих ведмедиків, схожих на тих, що зображали на карикатурах. Цю іграшку назвали Ведмедик Тедді (скорочено від Теодор), а президент дозволив використовувати своє ім'я. Так у США і всьому світі й досі виготовляють плюшевих ведмедиків Тедді.

Також Рузвельт уважав, що великі підприємства є дуже важливими для американської економіки, але рішуче виступив проти «поганих тестів», які обмежували розвиток бізнесу і завищували ціни. За його ініціативи було розпочато судові процеси проти найбільших монополій — «Стандард Ойл» та «Американ Тобакко». Це дало привід називати Рузвельта «великим руйнівником трестів» («The Great Trust-Buster»).

У 1906 р. за ініціативи Рузвельта було ухвалено закони про державний контроль якості ліків та харчових продуктів. Таким чином масовий споживачі були захищені від фальсифікованих ліків та їжі.

Перелічіть основні здобутки президентства Теодора Рузвельта.

Наступником Рузвельта став республіканець **Вільям Тафт** (1857–1930), що був президентом США у 1909–1913 рр. Він активно продовжував розпочату Рузвельтом антитрестову політику.

У 1913–1920 рр. президентом був **Вудро Вільсон** (1856–1924). Його політика отримала назву «нова демократія». За його ініціативи до Конституції США було внесено поправку, згідно з якою сенатори до Конгресу обиралися через народне голосування, а не законодавчими зборами штатів.

Вудро Вільсон у
1911 р.

Він провів податкову реформу, впровадивши прибутковий податок: 1% з доходів понад 3 тис. доларів на рік та підняв податки на предмети розкоші, зате зменшив їх на предмети першої необхідності та сировину.

За президентства Вільсона було впроваджено елементи соціального законодавства: обмежено використання дитячої праці, встановлено восьмигодинний робочий день в окремих галузях, на державних підприємствах були впроваджені компенсації за каліцтва.

Вільсон запропонував нові закони, що захищали б вільну конкуренцію та перешкождали б утворенню монополій. У 1913 р. було ухвалено закон про Федеральну резервну систему. Існуючи і зараз, вона забезпечує стабільність фінансової системи США.

Загалом політика Вудро Вільсона розвивала закладене його попередниками, а його нововведення стали першими кроками для формування соціальної політики США.

? Охарактеризуйте основні напрямки політики Теодора Рузвельта.

4. Зовнішня політика США

Ухвалена у 1823 р. доктрина Монро передбачала, що США вважають за своє право втручатися до внутрішніх справ країн у Західній півкулі. Яскравим прикладом застосування цієї доктрини стала іспано-американська війна 1898 р. Того року Іспанія намагалася придушити повстання на своїй колонії — Кубі. Для евакуації власних громадян американці направили на острів крейсер «Мен», який у порту Гавани вибухнув з невідомих причин. Це стало приводом для початку війни США проти Іспанії, у якій американці здобули перемогу. За мирним договором Куба проголошувалася незалежною, США отримували від Іспанії острів Пуерто-Рико в Карибському морі, а також Філіппіни та острів Гуам у Тихому океані.

! **Експансіонізм** — державна політика, спрямована на поширення та зміцнення панування над іншими країнами та регіонами.

Президент Рузвельт додав до доктрини Монро уточнення, в якому йшлося, що США можуть втручатися у внутрішні справи країн Латинської Америки, корумпованість урядів цих країн робить таке необхідним. Ця політика отримала назву політики «великого кийка»; малося на увазі прислів'я «Говори м'яко і неси великий кийок; ти далеко підеш».

Втіленням політики «великого кийка» стало активне втручання США до внутрішніх справ інших країн Західної півкулі. У 1902 р. було ухвалено закон, відомий як поправка Платта, згідно з яким Кубі заборонялося брати великі кредити від інших держав та передавати їм частину своєї території в оренду, натомість Куба мала піти на цілу низку поступок перед США,

наприклад, надати частину своїх територій для будівництва американських військових баз.

США планували збудувати канал між Атлантичним та Тихим океанами, що мав пролягати територіями Нікарагуа або Колумбії. Паралельно проєкт такого каналу Колумбії запропонували французи, тоді як американський проєкт колумбійці відхилили. Тоді США підтримали панамських сепаратистів (Панама на той час була частиною Колумбії), які оголосили про створення незалежної республіки Панама. У 1904 р. Панама передала США права на володіння землями, де мав пролягати канал, будівництво якого французи вже встигли розпочати. Прокладання **Панамського каналу** тривало до 1920 р.

Вільям Ален Роджерс. Карикатура, що зображає Рузвельта з «великим кийком» та в'язанкою військових кораблів, який розгулює Карибським морем, 1904 р.

- Які прояви політики Теодора Рузвельта зображено на карикатурі?

Дипломатія долара

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Якими були особливості економічного розвитку США в останній чверті XIX — на початку XX ст.? 2. Поясніть значення терміна «сегрегація». Коли і де у США було запроваджено режим сегрегації? У чому він проявлявся? 3. Що передбачав закон Шермана? Коли його схвалили? 4. Чому монополії були визнані шкідливими для американської економіки? 5. Охарактеризуйте внутрішню політику президента Рузвельта. 6. Які дві зовнішньополітичні лінії мали місце в зовнішній політиці США? 7. У чому полягає суть «доктрини Монро»? 8. Яку назву отримала зовнішня політика президента Рузвельта? Наведіть приклади її втілення. 9. Які території отримали США після війни з Іспанією? 10. Установіть відповідність між термінами і поняттями та їхніми визначеннями:

А експансіонізм	1 самоврядна частина Британської імперії
Б колоніалізм	2 термін, яким позначають право на самоуправління, котре прагнули здобути ірландці
В гомруль	3 політичне, економічне та культурне панування розвинених країн над більш слабкими
Г домініон	4 державна політика, спрямована на поширення та зміцнення панування над іншими країнами та регіонами

Тема 20. Російська імперія

Пригадайте:

Коли відбулася Кримська війна? Яким був її результат?

1. Початок «великих реформ»: скасування кріпацтва

У результаті Кримської війни (1853–1856) Російська імперія уклала мирний договір, який припинив її експансію на Балкани і Закавказзя. Ця війна продемонструвала технічну відсталість імперії, що не змогла протистояти своїм європейським суперникам.

Одним із найбільш нагальних питань у Російській імперії було скасування **кріпацтва**. Така можливість обговорювалась ще принаймні з першої третини XIX ст., а згодом виникли і суперечки, як краще це зробити: багато поміщиків прагнули такої реформи, за якої формально вільні селяни залишалися б обмеженими у своїх правах.

13 лютого 1861 р. російський цар Олександр II (1818–1881) затвердив «Маніфест 19 лютого 1861», що скасовував кріпосне право та «Положення про селян, які виходять із кріпосної залежності», котре визначало, як саме мала відбуватись процедура звільнення селян. Зміст перетворень був таким:

- **селяни** отримували особисту **свободу** та право **вільно розпоряджатися** майном й обирати заняття, обирати місцеву владу;
- за **поміщиками** залишалися їхні **землі**, але вони повинні були надати селянам наділи для обробітку;
- селяни могли **викупувати** свої ділянки у поміщиків, до моменту викупу вони вважалися **тимчасово зобов'язаними**; більшу частину вартості землі поміщику виплачувала держава, решту — селяни;
- виплачена державою поміщикам сума стягувалася з селянина протягом 49 років з 6 % річних;
- до моменту викупу землі селяни сплачували поміщику **оброк**, відпрацьовували **панщину**;
- запроваджувався інститут **мирових посередників**, які мали допомагати в укладенні договорів між селянами та поміщиками.

Скасування кріпацтва стало причиною майнового розшарування на селі: з'являлися заможні селяни, які використовували найману робочу силу, та бідняки, які не могли прогодуватися із своїх наділів і були змушені шукати додаткових джерел заробітку.

Борис Кустодієв.
«Оголошення маніфесту
(Звільнення селян)», 1907 р.

- Яку історичну подію зобразив художник?

Селяни отримали свободу, але не отримали землі. Крім того, що на них лишалося зобов'язання «викупних платежів», через переобміри (так звані «відрізки») ділянок селяни користувалися меншою кількістю землі, ніж до 1861 р.

? Який документ проголошував звільнення селян з кріпосної залежності?

2. Земська, судова, міська та військова реформи

У 1864 р. розпочалася **судова реформа**. До неї суд був становим: селяни мали свій суд, міщани — свій, а судові засідання відбувалися за зачиненими дверима. Крім того, підсудні не мали адвокатів.

Після проведення судової реформи суд став всестановим. Судові засідання стали відкритими (гласними): на розглядах справ могли бути представники преси і публіка. Вводився змагальний процес: обвинувачення підтримував прокурор, захист — адвокат (присяжний повірений). У кримінальних справах у суді стали брати участь присяжні, а судді стали призначатися пожиттєво, а тому вони не були залежними від місцевих чиновників.

Запроваджувались мирові суди — вони розглядали цивільні справи та дрібні кримінальні злочини. Також створювалися й інші судові інстанції, які мали впорядкувати судочинство в імперії.

За рік до початку судової реформи — у 1863 р. було частково скасовано тілесні покарання: вони зберігалися для селян, каторжан, штрафних солдатів.

У 1864 р. розпочалася **земська реформа**: у губерніях та повітах, на які вони поділялися, було створено органи місцевого самоврядування — земські зібрання, що ухвалювали рішення, та земські управи, які їх виконували. Земства займалися місцевими господарчими питаннями. Кошти на це надходили із **земського податку**, яким обкладалося все населення. Чиновники на місцях на свій розсуд могли призупинити будь-яке рішення земства. Найбільше земства доклалися до розбудови початкової освіти та медицини. Завдяки їм у селах з'явилися шпиталі.

На зразок земських установ у 1870 р. було організовано і міське самоврядування. Виборні міські думи опікувалися міським благоустроєм, охороною здоров'я та освітою.

У 1874 р. було розпочато **військову реформу**. Вводилася загальна військова повинність — її мали відбувати всі чоловіки 21-річного віку, придатні до військової служби. У піхоті строк служби встановлювався

Євгеній Буковецький.
«В суді», 1895 р.

- Кого, на вашу думку, художник зобразив на цій картині?

Григорій М'ясоєдов.
«Земство обідає», 1872 р.
Фрагмент.

До земських зібрань входили представники різних станів — як дворян, так і селян, оскільки ці посади були виборними. Тут зображено селян — земських депутатів, чий обід складається з підсоленого окрайця хліба. У верхньому лівому кутку можна побачити лакея, який витирає посуд після обіду депутатів-дворян.

► Якими художник зобразив російських селян?

Перша шахта і перша коксова піч на території Юзівського металургійного заводу (Юзівка-Донецьк)

**Розвиток про-
мисловості на
Наддніпрянщині**

тривалістю 6 років із подальшим зарахуванням у запас на 9 років. У флоті служба тривала 7 років і 3 роки в запасі.

Економічний прогрес підштовхнув розвиток інституцій суду та місцевого самоврядування. Лібералізація призвела до розвою суспільно-політичних рухів. Одним із впливових став рух народників, який перебував під впливом соціалістичних ідей, популярних на той час у Європі. У 1881 р. терористи-народники вбили імператора Олександра II. Його наступник, **Олександр III** (1845–1894), проводив політику реакції, все більше перетворюючи Російську імперію на «тюрму народів» та повертаючи до життя гасла, сформульовані ще за Миколи I, — «самодержавство, православ'я та народність».

? Пошукове завдання: користуючись додатковими джерелами, ознайомтеся з іншими реформами царя Олександра II. Чи змінили вони Російську імперію?

3. Колоніальна та зовнішня політика Російської імперії

Після поразки у Кримській війні Російська імперія змінила напрямок своєї експансії, націлившись на Середню Азію. Внаслідок її загарбницької політики у другій половині XIX ст. до складу імперії увійшла територія Середньої Азії — від Каспійського моря до гір Тянь-Шаню та від Аральського моря до кордону з Афганістаном. На загарбаних землях встановлювалось імперське військово-адміністративне управління.

Василь Верещагін. «Вивозять поранених з поля бою», бл. 1888 р. Художник у 1867 р. побував у Туркестані — так називали регіон у Центральній Азії, який на той момент був щойно загарбаний Російською імперією

Російська експансія в Азії наштовхнулася на таку ж саму експансію Великої Британії. Вони розмежували свої зони впливу: Афганістан залишався «нічийним», Велика Британія отримала південь Ірану та Тибет, а Російська імперія — Середню Азію на північ від Афганістану.

Скориставшись поразками Австрії та Франції, Російська імперія змогла позбутися обмежень, які були накладені Паризьким миром (1856). Це дало їй можливість відновити військовий флот на Чорному морі та продовжити боротьбу з Османською імперією за Балкани та Закавказзя.

Щоб послабити противника, вона надавала підтримку національно-визвольним рухам балканських народів. Скориставшись черговим повстанням болгарів проти османів, Російська імперія розв'язала нову російсько-турецьку війну (1877–1878), внаслідок якої Османська імперія визнала незалежність Румунії, Сербії, Чорногорії та надала автономію Болгарії.

За Уралом прокладання залізниць стало одним із засобів експансії на Далекому Сході та в Середній Азії. У 1891 р. почалося будівництво стратегічної Транссибірської залізниці. Це дало змогу Російській імперії проникнути у Туву, Зовнішню Монголію, Маньчжурію.

У 1894–1895 рр. розгорілась японсько-китайська війна, у якій Китай зазнав поразки. Російська імперія втрутилася у мирні переговори і домоглася права на будівництво Китайсько-Східної залізниці від Чити до Владивостока через Маньчжурію і права оренди на 25 років Ляодунського півострова з портом Порт-Артур, що був єдиним російським портом на Далекому Сході,

Прокладання Транссибірської магістралі. Фотографія Івана Томашкевича, 1898 р. У будівництві взяло участь 20 тис. робітників, які здебільшого працювали вручну, з мінімумом технічних засобів. Прокладання залізниці тривало впродовж 1891–1916 рр. і йшло зі швидкістю 600 км на рік

який узимку не замерзав. Так Японія втратила змогу заволодіти тим, що завоювала у Китаї. Це стало передумовою до російсько-японської війни 1904–1905 рр., в якій Російська імперія зазнала поразки. За умовами укладеного після цієї війни Портсмутського миру Російська імперія визнала Корею сферою впливу Японії, поступалася Японії Південним Сахаліном і правом на Ляодунський півострів з Порт-Артуром.

У 1912 р. Російська імперія, скориставшись революційними подіями у Китаї, домоглася відторгнення Зовнішньої Монголії (сучасна Монголія) від Китаю та фактично перетворила її на свою колонію.

? Назвіть основні напрямки експансії Російської імперії. Чи можна назвати цю експансію колоніальною?

4. Революція 1905–1907 рр.

Початком революції вважається страйк робітників Путилівського заводу в Петербурзі, що розпочався 3 січня 1905 р. Тодішня організація робітників міста — «Збори російських фабрично-заводських робітників» (керівник — священник Гапон) на пропозицію свого лідера вирішила звернутися з петицією до царя. Під нею підписалося 150 тис. осіб.

У неділю **9 січня 1905 р.** святково одягнені мешканці Петербурга на чолі з Гапоном рушили до царського палацу, щоб передати йому свою петицію. Проте делегацію було розстріляно: жертвами стали понад 1 тис. вбитих і 5 тис. поранених, а цей трагічний день увійшов в історію як «**кривава неділя**».

Такі події в Петербурзі вразили населення імперії і призвели до нових робітничих страйків, що прокотилася у січні–лютому 1905 р. Улітку того ж року страйкарі додали політичне гасло: «Геть самодержавство!». Всього у протестах взяло участь до пів мільйона осіб.

Проти існуючого ладу були майже всі верстви населення: буржуазія прагнула брати участь у політиці, інтелігенція хотіла демократії та конституції за європейським зразком, робітники — соціального захисту (жодного робітничого законодавства, яке б регулювало умови праці не існувало, тривалість робочого дня, попри існування обмеження на 11,5 годин, ніхто не дотримувався), а селяни мріяли отримати у власне розпорядження землю та скасування нав'язаних викупних платежів. Крім того, всі категорії населення прагнули отримати політичні права.

Розвиток революції і її масштаби змусили тодішнього імператора Миколу II підписати «Маніфест 17 жовтня», у якому обіцялося провести реформи, скликати парламент — Державну думу та проголошувалося демократичні свободи: слова, друку, створення політичних партій, профспілок тощо.

Маніфест 17 жовтня не вирішував питання, що турбували робітників і селян. Це стало причиною збройних повстань у грудні 1905 р. у Москві та на Донбасі, які було придушено. Після цього революційний запал почав

слабшати, а царський уряд перейшов у наступ, узявши напрям на політичну реакцію: обмежив свободу слова, провів масові арешти.

На початку 1906 р. було ухвалено закони, які визначали, як відбуватимуться вибори до парламенту. За ними право голосу одержали 25 млн громадян. Вибори лишалися багатоступеневими, а саме виборче право базувалося на становому принципі.

Перша Державна дума зібралась у квітні 1906 р. і проіснувала до 9 липня 1906 р., а друга — з 20 лютого по 3 червня 1907 р. Обидві Думи цар розпустив, оскільки вони пропонували вирішити питання (аграрне та національне) у такий спосіб, який не влаштував царя. Розпуск Другої думи 3 червня 1907 р. і подальша зміна виборчого законодавства вважається датою завершення революції, а сама ця подія — датою державного перевороту, оскільки було змінено систему влади. Фактично відновлювалася абсолютна монархія (самодержавство).

Ілля Рєпін. «Маніфест 17 жовтня 1905 року», 1907 р.

- Яку історичну подію зображено на картині? Який настрій передає ця картина? Чому?

Фрагмент діорами Єфима Дешалита «Героїчна Пресня. 1905 рік». 16-17 грудня 1905 р. у районі Москви Пресня відбувалися жорстокі вуличні бої повсталих з військовими частинами, а 19 грудня повстання вже було повністю придушене

- Порівняйте це зображення з полотном Іллі Рєпіна «Маніфест...». Як вони характеризують перебіг революції 1905–1907 рр.?

Проте цього разу монархія вже не мала міцної опори в суспільстві й трималася на насиллі.

? Назвіть причини революції 1905–1907 рр.

5. Столипінські реформи

Царський уряд розумів, що самими лише репресіями запобігти революції неможливо. Голова уряду **Петро Столипін** (1862–1911) запропонував провести реформи, щоб створити опору царської влади серед селян.

Реформи Столипіна розпочалися у 1906 р. Низкою законодавчих актів він дозволив закріплювати у приватну власність ділянки «общинної» землі. Тепер у селян була власна земля, якою вони могли розпоряджатися на свій розсуд. Також державний Селянський поземельний банк почав викупувати у поміщиків землю і в кредит перепродавав селянам. На території України у 1906–1910 рр. так було продано більш як пів мільйона гектарів землі.

Ще одним складником реформи стало переселення на вільні землі Сибіру. Так, за Урал переселилося майже 3 млн осіб (з них — 1,2 млн з України). Щоправда, 500 тис. із них згодом повернулися назад.

У 1911 р. Петра Столипіна вбили. Формально запроваджені ним перетворення не були скасовані до 1917 р.

? Яку мету ставив перед собою Столипін, розпочинаючи свої реформи?

Петро Столипін
у 1911 р.

↓ Закріплення знань, умінь та навичок

1. Якими були наслідки скасування кріпацтва у Російській імперії?
2. Укажіть дати століпінських реформ.
3. У чому була суть земської реформи? Як це вплинуло на життя населення Російської імперії?
4. Перелічіть основні зміни у судочинстві, які відбулися завдяки судовій реформі.
5. **Обговоріть у парах.** Чому, на вашу думку, реформи Олександра II отримали назву «великі реформи»?
6. Що зумовило переорієнтацію зовнішньої політики Російської імперії на Схід? Коли це відбулося?
7. Охарактеризуйте перебіг революції 1905–1907 рр.
8. Які питання, що турбували народ, не згадувалися у «Маніфесті 17 жовтня»? Як це вплинуло на перебіг революції 1905–1907 рр.?
9. **Обговоріть у класі.** Чи можна вважати революцію 1905–1907 рр. демократичною?
10. У чому полягала суть реформ Столипіна?
11. Напишіть есе на тему: «Чи можна вважати, що реформи 1860–1870-х рр. розв'язали аграрне питання?».

Тема 21. Австро-Угорщина — дуалістична монархія. Утворення нових незалежних держав на Балканах

Пригадайте:

1. Яким був перебіг революції 1848–1849 рр. у Австрійській монархії?
2. Які народи населяли Австрійську імперію?

1. Виникнення Австро-Угорщини

Для Австрійської імперії 50–60-ті рр. XIX ст. стали складним часом. У 1859 р. внаслідок війни із Сардинським королівством та Францією вона втратила більшість своїх володінь в Італії, що підірвало її міжнародний авторитет. У 1866 р. Австрія зазнала поразки у війні з Пруссією. Так закінчилося їхнє суперництво за можливість бути центром об'єднання німецьких земель: Австрія опинилася поза німецькими справами.

Скориставшись тим, що внаслідок поразки Австрії в австро-пруській війні імператор Франц-Йосиф I (1830–1916) розглядав проєкти перебудови імперії, угорці змогли домогтися від нього затвердження саме їхнього проєкту, який передбачав самостійність Угорщини в складі імперії.

Так, у **1867 р.** за австро-угорським компромісом Австрійська імперія була перетворена на **Австро-Угорську монархію**. Франц-Йосиф I коронувався як король Угорського королівства: тепер він був і австрійським імператором, і угорським королем.

Угорське королівство в межах Австро-Угорщини отримувало повну самостійність у внутрішніх справах, а питаннями зовнішньої політики, війська та фінансів займався загальноімперський уряд.

Важливу роль у внутрішньому житті відігравала армія, яка завдяки імперським амбіціям спадкоємця престолу ерцгерцога Франца Фердинанда стала привілейованою частиною суспільства й поглинала більшу частину державних видатків.

Франц Ксавер Вінтергальтер.

«Єлизавета Австрійська», 1865 р.

Єлизавета Баварська (1854–1898) — дружина Франца-Йосифа I була популярною серед підданих і стала відома під своїм зменшувальним прізвиськом Сісі. За переказами, вона розчулила свого чоловіка і схилила його до компромісу з угорцями

Територіально Австро-Угорщина була поділена на дві частини: Цислейтанію, де головувала Австрія (буквально «по цю сторону ріки Лейти»), та Транслейтанію («по іншу сторону ріки Лейти»), де головувала Угорщина. Боснію та Герцеговину Австро-Угорщина окупувала у 1878 р.

У 1896 р. в Будапешті вперше на європейському континенті з'явився електрифікований метрополітен. Вагони на зразок зображеного на фотографії працювали на електричній тязі

Різні регіони Австро-Угорщини мали неоднаковий економічний розвиток. Так, у Чехії зосередилось більш ніж 50% промислових підприємств, що виробляли половину продукції всієї імперії. Наприклад, чеський металургійний концерн «Шкода» в Чехії був одним із найбільших підприємств європейської військової промисловості. Мешканці великих міст — Відня, Будапешта, Праги, Львова — могли користуватися благами та передовими винаходами, зате периферія імперії була представлена аграрними, економічно не розвинутими регіонами.

В Австро-Угорщині налічувалося до мільйона чиновників: на кожні десять селян припадало по одному чиновнику. Державу населяло багато різних народів, причому проживали вони здебільшого компактно: в межах певної території. У таких районах закони дозволяли здобувати початкову освіту місцевою мовою, нею ж мало здійснюватись і місцеве самоврядування.

Із 1880-х рр. чехи почали активно боротися за право використовувати свою мову в державних справах. Вони домоглися дозволу на ведення судочинства та адміністрування чеською мовою і того, щоб навчання у Празькому університеті відбувалося двома мовами — чеською та німецькою. Нарешті, 1897 р. було видано закон, за яким чиновники у Чехії обов'язково мали знати чеську мову.

Угорщина на підконтрольних їй землях проводила іншу політику, ніж австрійці стосовно чехів. Тут освіта була доступна виключно угорською мовою. Угорці намагалися мадяризувати (одна із історичних назв угорців — мадяри) слов'янське населення Транслейтанії: хорватів, словаків, сербів та русинів (українців).

На початку ХХ ст. національне питання в Австро-Угорщині загострилося. Народи, що мешкали на її території, прагнули дедалі більшої самостійності. Чехи, хорвати, поляки, українці, словенці, словаки прагнули тих прав, які мали угорці. З часом усе частіше лунали ідеї про виокремлення національних держав. Взаємні претензії народів Австро-Угорщини на території проживання, історичне минуле, мовні питання перетворювали національні рухи в Австро-Угорщині на загальне політичне протистояння.

? Як політика австрійців щодо чехів відрізнялася від політики угорців щодо слов'янських народів Угорського королівства?

Людек Марольд. «Вічний торг у Празі», 1888 р. На картині зображено один із празьких ринків

Анджей Грабовський.
«Прийом цісаря Франца-Йосифа I на Львівському вокзалі в 1880 р.», 1881 р.
Герб на задньому плані прикрашений біло-червоними та жовто-блакитними стягами. Також є чорно-жовті полотна — кольору імператорського дому

► Що означає підбір зображених на картині стягів?

2. Утворення нових незалежних держав на Балканах

Як ви уже знаєте з попередніх тем, за умовами Паризького миру (1856) Російській імперії було заборонено тримати військовий флот на Чорному морі. Це зупинило на певний час її експансію на Балкани та Закавказзя. Повернула вона собі це право уже в 1870-х рр. й одразу ж повернулася до своїх попередніх планів.

У черговій **російсько-турецькій війні** (1877–1878) Російська імперія завдала поразки Османській, внаслідок чого остання була змушена визнати незалежність Румунії, Сербії, Чорногорії та надати автономію Болгарії. Це було записано у преліминарному (попередньому) Сан-Стефанському мирному договорі. Проте Велика Британія та Австро-Угорщина почали тиснути на уряд Російської імперії, щоб змінити умови миру.

Того ж 1878 р. на **Берлінському конгресі** було змінено умови миру між Російською та Османською імперіями: Болгарію поділили на три частини, і тільки Північна Болгарія здобула свою державність. Зменшувалися території Чорногорії та Сербії, а Боснію та Герцеговину окупувала Австро-Угорщина. Велика Британія отримала острови Крит та Кіпр, який став плацдармом для її експансії в Єгипет. Зменшувалися володіння Російської імперії у Закавказзі. У такий спосіб Велика Британія та Австро-Угорщина прагнули мінімізувати поширення впливу Російської імперії на Балкани.

Уряд Російської імперії розраховував, що Чорногорія, Сербія та Болгарія підпадуть під її вплив. Проте ініціативу перехопили Австро-Угорщина та Німеччина: правителями Болгарії та Румунії стали представники німецьких династій, всі вони, крім Сербії та Чорногорії, потрапили у сферу політичного й економічного впливу Австро-Угорщини та Німеччини.

У 1912 р. Сербія та Болгарія уклали таємний договір про спільні військові дії проти Османської імперії. Того ж року на території Албанії

Балканський півострів до Першої Балканської війни

Балканський півострів після Константинопольського миру

вибухнуло повстання, яке було жорстоко придушене османськими військами. Це стало приводом до Першої Балканської війни, у якій Османська імперія зазнала поразки. Після закінчення війни колишні союзники розсварилися, і виник новий союз — Греція та Сербія проти Болгарії. Так у 1913 р. розпочалася Друга Балканська війна, у якій Болгарія зазнала поразки від Греції, Сербії, Чорногорії та Румунії. Війна завершилася укладенням Константинопольського миру (1913).

У результаті Балканських війн Османська імперія, позбувшись усіх своїх європейських володінь, втратила своє значення як європейська держава.

Результати Балканських війн не задовольняли самі балканські держави — існуючі кордони не влаштували жодну з них: вони не відповідали межам розселення народів, а уряди цих держав були не проти прихопити шматочок територій сусіда. Не влаштували вони і Російську імперію, Німеччину та Австро-Угорщину, тому що кожна з них все ще сподівалася підкорити ці землі своєму впливу. Атмосфера ворожнечі стала приводом до нових дипломатичних інтриг, що перетворило Балкани на «порохову бочку» Європи, готову вибухнути будь-якої миті.

Болгарські солдати перед початком бою під Адріанополем, 1912 р.

Сербські солдати разом із бездротовою телеграфною станцією у Кратово, 1913 р.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Як відбулося утворення Австро-Угорщини? Коли це відбулося?
2. Яким був владний устрій Австро-Угорщини?
3. Назвіть особливості економічного розвитку Австро-Угорщини.
4. Проведіть дискусію. Австро-Угорщину називають «клаптиковою імперією». Як ви розумієте це твердження?
5. Якою була урядова політика щодо різних народів, які населяли Австро-Угорщину?
6. Які події стали причиною для виникнення незалежних Чорногорії, Сербії та Болгарії?
7. Охарактеризуйте політику Австро-Угорщини на Балканах.
8. Які територіальні зміни сталися на Балканському півострові після Балканських війн?
9. Чому Балканські війни не вирішили проблеми у регіоні?
10. Яку роль відігравали так звані «великі держави» під час конфлікту на Балканах? Чому Балкани називали «пороховою бочкою» Європи?

Тема 22. Спроби модернізації Османської імперії. Іранська революція

Пригадайте:

1. Коли відбувся Берлінський конгрес? Якими були його наслідки для Османської імперії?
2. Чому Балкани називали «пороховою бочкою» Європи?

Карта «Османська імперія та Персія наприкінці XIX ст. — на початку XX ст.»

Назвіть території, які Османська імперія втратила протягом XIX ст.

1. Спроби реформування Османської імперії у першій половині XIX ст.

Османська імперія була створена і трималася завдяки військовій силі. Її окремі частини не мали економічних чи культурних зв'язків між собою, а населяли ці величезні простори люди різних віросповідань: мусульмани, християни, юдеї тощо. Крім того, це були різні народи та навіть племена: турки, араби, греки, вірмени, євреї, болгары, румуни, греки, албанці та багато інших.

Наприкінці XVIII ст. військова могутність імперії зменшилась, вона більше не вела активних завоювань, а станом на поч. XIX ст. імперія почала занепадати.

Воєнні поразки штовхали до необхідності проведення реформ. Султан Селім III (1789–1807) спробував сформувати нове військо за європейським зразком, проте це викликало агресивний спротив традиційного османського суспільства — **яничар**. Вони вбили султана. Нові поразки і повстання греків 1821 р. знову продемонстрували потребу у змінах.

Тим часом правитель Єгипту **Мухаммед Алі**, який формально корився османському султану, у своїх володіннях за допомогою французів провів реформи за європейським зразком і так створив 100-тисячне регулярне військо. Ця армія допомогла султану **Махмуду II** (1784–1839) придушити повстання у Греції. Натхнений таким прикладом, султан знову взявся реформувати армію, користуючись порадами єгиптян. Цього разу,

Такі казани разом з ложками були символом яничар — з них вони їли свій суп — чорбу. Коли яничари перевертали казан догори дном, це означало повстання. Перевернутий казан символізував відмову їсти султанову їжу.

пам'ятаючи про долю свого попередника, він, розпочинаючи перетворення, підготувався до можливого заколоту яничар. Він не помилявся, і коли яничари виступили проти нього, вірні султану війська швидко їх перемогли: було вбито тисячі яничар у столиці та у провінціях. Після цього було оголошено про ліквідацію яничарського війська.

Махмуд II продовжив реформи: було проведено реорганізацію державного апарату, запроваджено систему міністерств і новий адміністративний поділ. Однією з важливих реформ стало встановлення приватного права на землю.

? Чому султан Махмуд II рішуче розправився з яничарами?

2. Епоха Танзимат (1839–1876 рр.)

У 1839 р. новим султаном став 16-річний **Абдул-Меджид I** (1823–1861). Він продовжив реформи, розпочаті його батьком та дідом. Його перетворення увійшли в історію під назвою **Танзимат** («Впорядкування»).

Запроваджені у цей час перетворення також здійснювались за європейським зразком. Було змінено законодавство, проведена грошова реформа, створювалась мережа світських навчальних закладів; почалось будівництво залізниць, телеграфних ліній, промислових підприємств. Іноземцям було дозволено вкладати гроші, будувати, володіти землею.

Головним перетворенням стало проголошення у 1856 р. всіх підданих (мусульман і немусульман, представників усіх народів, які населяли Османську імперію) рівними перед законом. Абдул-Меджид скасував закон, за яким султан міг розпоряджатися життям та майном своїх підданих. Систему, коли майбутні службовці та військо набиралися із християнського населення Балкан (девширме), було замінено загальним призовом.

Однак програш у Кримській війні й фінансова скрута в країні зламали султана, а через ухвалені раніше закони він утратив довіру підданих: мусульмани, особливо релігійна еліта — улеми — були незадоволені тим, що «невірні» тепер вважалися рівними з ними. Крім того, до реформ Абдул-Меджида I

 Палац Долмабахче

Луїджі Рубіо. «Портрет Абдул-Меджида I», бл. 1848 р.
 Абдул-Меджид змінив традиційний головний убір (тюрбан) на феску — червоний ковпак з китицею, запровадив при дворі європейську моду, вільно володів французькою та був першим султаном, який офіційно одружився.

- Чому султан Абдул-Меджид I змінив традиційний спосіб життя?

улеми судили мусульман згідно з релігійними законами — шаріатом. Тепер же світське законодавство, запроваджене султаном, було одним для всієї держави, що, звісно ж, не могло не викликати спротиву. У віддалених регіонах імперії реформи майже не впроваджувалися.

У 1861 р. Абдул-Меджид I помер від туберкульозу.

? Висловіть свою думку, чому період Танзимат отримав таку назву.

3. Період Зулум (1878–1908 рр.) та правління молодотурків (1908–1918 рр.)

Прихильники поглиблення реформ — «нові османи» примусили султана **Абдул-Гаміда II** (1876–1908) схвалити конституцію, яка обмежувала владу султана, закріплювала створення двопалатного парламенту, проголошувала права і свободи громадян. Проте насправді сам султан був проти таких обмежень, та й у суспільстві було багато прихильників старих порядків. Скориставшись поразкою у війні з Російською імперією (1877–1878), Абдул-Гамід II усунув від влади «нових османів», розпустив парламент, відмовився від принципу рівності мусульман і немусульман. Його правління почали називати Зулум («пригноблення»).

Абдул-Гамід II

Засідання парламенту Османської імперії, 1908 р. Вперше двопалатний парламент проголошувався Конституцією 1876 р., проте у 1878 р. Абдул-Гамід II його розпустив. Прийшовши до влади, молодотурки відновили роботу парламенту

Політична законсервованість та відсталість Османської імперії були причиною економічної слабкості. У 1879 р. Османська імперія оголосила про банкрутство: вона більше не могла виплачувати борги європейцям, тому європейці встановили контроль над османською скарбницею.

Фотографія 1911 р. Генерал Енвер-паша (1881–1922) у 1908 р. розпочав виступ молодотурків проти влади Абдул-Гаміда II

За правління Абдул-Гаміда II імперія втратила території Болгарії, Сербії та Чорногорії, ще раніше здобула незалежність Румунія. Володіння у Північній Африці опинилися під контролем Франції та Англії, які постійно втручалися до внутрішніх справ Османської імперії. Вона мала всі шанси цілковито перетворитися на напівколонію під контролем «великих держав».

Проте, на відміну від інших азійських держав, Османська імперія мала боєздатну, з міцними патріотичними традиціями армію. Саме курсанти Стамбульського військово-медичного училища у **1889 р.** створили таємне політичне товариство під назвою «Єднання і прогрес», що започаткувало **молодотурецький рух**, який об'єднав військових, молоду інтелігенцію і політичну еміграцію. Вони швидко згуртували навколо себе тисячі прихильників.

Молодотурки прагнули відновити Конституцію 1876 р. і реформувати імперію за європейським зразком. У **1908 р.** молодотурки повстали проти султана. Їм вдалося захопити владу і сформувати новий уряд.

Молодотурки залишалися при владі до 1918 р. За час свого правління вони так і не виконали обіцянок провести модернізацію країни і звільнити її від політичної та економічної залежності європейських держав.

? Хто такі молодотурки?

4. Іранська революція

У 1905 р. в Ірані розпочалася революція — одна з перших в Азії на початку XX ст. Разом з молодотурецькою в Османській імперії та Сінхайською у Китаї (1911–1913) вона формує історичне явище під назвою «**Пробудження Азії**».

На поч. XX ст. в Ірані правила Каджарська династія, яка не мала реальної підтримки в народі, а трималася завдяки інтригам. До багатой на нафту країни прийшли представники європейських держав, перш за все Російської та Британської імперій.

Листівка з видом Стамбула, бл. 1895 р.

Османські жінки п'ють каву в саду, 1890 р. Попри спроби європеїзації, у тому числі впровадження європейської моди серед чоловіків, жінки в Османській імперії все ще мали носити одяг, який повністю їх закриває, і приховувати обличчя

Революція розпочалася наприкінці 1905 р. масовими демонстраціями в столиці — Тегерані, а також у Ширазі, Мешхеді та інших містах. Люди вимагали реформ, зокрема скликання **меджлісу** (парламенту) і схвалення конституції. 5 серпня 1906 р. наляканий шах видав указ про запровадження конституційного режиму.

7 жовтня 1906 р. відкрився перший іранський меджліс. Він ухвалив першу частину іранської конституції. Влада шаха обмежувалася, парламент закріпив за собою право затверджувати всі закони, бюджет та угоди з іншими державами. Через рік шах затвердив доповнення до конституції, де проголошувалися рівність громадян перед законом, недоторканність особи та власності, свобода слова, друку, запроваджувався принцип поділу влади.

Прагнучи не допустити розгортання революції, у 1907 р. Російська та Британська імперії уклали угоду про поділ сфер впливу в Ірані.

У червні 1908 р. шах, спираючись на російські війська, розігнав меджліс. Проте це не стало кінцем революції — її центр перемістився на північ країни. У 1908–1909 рр. вибухнуло повстання в Іранському Азербайджані (Тебрізьке повстання) та інших регіонах Ірану.

У липні 1909 р. збройні загони повстанців вступили до Тегерана. Шаха було скинуто й оголошено про відновлення конституції. Новий шах знову скликав меджліс. За роки революції фінансова система країни, як і вся економіка, занепала. Щоб виправити ситуацію, шах запросив американських фінансових радників. Проте ті робили все для того, аби посилити в Ірані позиції США. Їхня діяльність викликала протести в іранців.

У 1911 р. Російська імперія ввела свої війська в Іран. Їхніми силами було придушено Іранську революцію: розігнано меджліс, а Іран мав визнати англо-російську угоду 1907 р. Проте конституцію в країні все ж було збережено.

- Які події започаткували «Пробудження Азії»?
- Які зміни відбулися в Ірані у період 1905–1911 рр.?

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Яким був стан Османської імперії у першій пол. XIX ст.?
2. Чому султан Махмуд II ліквідував яничарське військо?
3. Який період в історії Османської імперії отримав назву Танзимат? Коротко охарактеризуйте його.
4. З якою метою османські султани XIX ст. робили спроби реформування Османської імперії?
5. Хто був противником реформування Османської імперії? Чому?

Група фідайів — так називали озброєні загони найбільших прихильників революції.
Фотографія 1908 р.

6. Обговоріть у класі. Висловіть свої припущення, чому Абдул-Меджид I видав закон, за яким усе населення Османської імперії було рівним перед законом. Яке значення для життя країни мало це розпорядження? Як воно пов'язане з іншими перетвореннями, що здійснював цей султан? 7. Поясніть, чому, на вашу думку, період Зулюм отримав таку назву. 8. Коли в Османській імперії було вперше запроваджено Конституцію? 9. Як стверджують історики, у розвитку Османської імперії можна простежити два напрямки — прагнення зберегти традиції та необхідність проводити реформи. Обговоріть у малих групах, які наслідки це мало для Османської імперії. 10. Заповніть таблицю у хронологічному порядку. Якою, на вашу думку, мала б стати Османська імперія, якби перелічені реформи були повністю втілені у життя?

Султан	Проведені ним реформи

Тема 23. Доба Мейдзі в японській історії

Пригадайте:

Коли і за яких умов відбулося зіткнення Російської та Японської імперій?

1. «Відкриття» для світу Японії

Станом на поч. XIX ст. Японія була законсервованою, ізолюваною від решти світу країною. Її верховним владикою був імператор, проте реальна влада у країні належала військовому правителю — сьогуну, якому підкорялися місцеві князі — даймьо.

Японське суспільство було становим: вищим станом були воїни — самураї, які служили своїм даймьо. Їх статус був настільки високим, що самурай міг убити простолюдина, якщо йому здалося, що той не виказав до нього належної поваги.

Найчисленнішим станом були селяни. Вони були прикріплені до землі, якою володіли даймьо, сьогун, імператор чи буддійські монастирі. Селяни сплачували податки та відробляли повинності. Ремісники були об'єднані у цехи й теж сплачували податки. Країна була бідна на ресурси та родючі землі, і її населення жило дуже скромно.

З середини XVII ст. Японія була **закритою країною**: японці не мали права покидати її межі й жоден іноземний корабель не мав права причалити до її берегів, окрім нідерландських суден, яким дозволялося торгувати у єдиному порту — Нагасакі. З розвитком судноплавства іноземні кораблі дедалі частіше опинялися в японських водах, особливо американські китобійні судна, котрих японці затримували. Щоб прояснити ситуацію,

уряд США у 1853 р. відрядив до Японії **ескадру Метью Перрі**. Прибувши на місце, він передав японцям лист президента США, у якому пропонувалося встановити дипломатичні відносини між двома країнами. Японці попросили рік на роздуми. Наступного разу Перрі повернувся зі ще більшим флотом, погрожуючи вторгненням, якщо договір не буде укладено. Так, 1854 р. було підписано американсько-японську угоду, за якою американцям дозволялося торгувати у двох японських портах, а також відкрити там консульство. Незабаром подібні угоди з Японією підписали Російська імперія, Англія, Франція та Нідерланди. Ці угоди були **нерівноправними** — японці з них мали значно менше вигоди, ніж європейці.

? Поясніть, як ви розумієте поняття «нерівноправний договір».

2. Реформи 1870–80-х рр. Особливості економічного розвитку

У 1867 р. після смерті попередника новим імператором став 15-річний **Муцухіто** (1852–1912). Проникнення європейців та американців до Японії підірвало авторитет влади сьогуна, який спирався на князів-землевласників. Це призвело до громадянської війни між прихильниками сьогуна та імператора.

У 1868 р. війська імператора, які мали європейську зброю, завдали поразки військам сьогуна. Щоб підкреслити те, що віднині єдиною владою у країні є імператор, Муцухіто разом з усім двором переїхав з традиційної імператорської столиці — Кіото до колишньої резиденції сьогуна — Едо, яку за його наказом було перейменовано у Токіо («західна столиця»).

За давнім звичаєм для правління Муцухіто створили гасло: «Просвітлене правління» — Мейдзі. Тому період його правління називають **добою Мейдзі (1867–1912)**, або Реставрацією Мейдзі, маючи на увазі відновлення імператорської влади.

У перший рік правління імператора Муцухіто було проголошено «П'ятистатейну присягу», яка визначала подальші принципи його правління. У ній йшлося про те, що влада рахуватиметься з громадською думкою, рішення про державні справи ухвалюватимуться колегіально, а також, що японці планують запозичити досвід інших країн, аби використати його для розбудови власної.

Так і трапилося: японці відправили до країн Європи та США велике посольство (посольство Івакури) яке, крім іншого, збирало інформацію про політичний, економічний та соціальний розвиток. За результатами роботи посольства уряд дійшов висновку, що Японії негайно потрібно **модернізуватися**, аби не перетворитись на європейську колонію. Це стало

Записи одного з учасників посольства Івакури, Іто Хіробумі, 1870-ті рр.

причиною для реформ 1870–1880-х рр., що відбувалися під гаслом «японський дух, західні технології».

У цей період провели такі реформи:

- **Адміністративна реформа** — щоб ліквідувати загрозу розпаду країни, було змінено її адміністративний устрій, і замість наділів даймьо утворили **префектури**, керовані державними чиновниками.
- **Реформа державного управління** — було запроваджено поділ на гілки влади, з'явилися парламент та уряд.
- **Військова** — було ліквідовано військовий стан самураїв; армія комплектувалась на основі загального призову.
- **Соціальна** — все населення було поділене на три категорії: титулована і нетитулована знать та простий народ; до останньої належали селяни, ремісники, купці та колишні недоторкані.
- **Земельно-податкова** — було визнано приватну власність на землю; селяни отримали у власність ті ділянки землі, які вони обробляли. Замість натурального податку вводився єдиний поземельний у розмірі 3 % від вартості землі.
- **Освітня** — запроваджено обов'язкову початкову освіту зі спільним навчанням хлопців та дівчат.

Світлина Гінзи — одного з районів Токіо, бл. 1904 р.

Ілюстрація з підручника для поліцейських з бойових мистецтв, 1888 р. Поліцію було створено у рамках військової реформи

Шібусава Ейїчі (1840–1941), бл. 1900 р. Він брав участь у фінансових реформах, а також заснував близько 500 підприємств, які згодом безкоштовно передав новим власникам. Так він намагався сприяти промислому розвитку Японії, вірячи, що лише економічно розвинена країна зможе бути успішною

Реформи 70–80-х рр. сприяли формуванню індустріального суспільства й політичному розвитку.

Японський уряд заохочував розвиток промисловості, надаючи перевагу фірмам, які працювали на потреби армії та флоту. Оскільки у населення здебільшого не було коштів, щоб засновувати великі підприємства, тому держава будувала фабрики і заводи, які потім за пільговими умовами передавала в оренду або продавала приватним особам.

У Японії виникли і свої монопольні об'єднання — дзайбацу. У період Мейдзі їх було чотири: Міцуйі та Міцубісі виконували замовлення для японської армії та флоту відповідно, Сумітомо контролювало видобуток і виплавку міді у Японії, а Ясуда діяло у сфері фінансів.

Іто Хіробумі (1841–1909) — перший прем'єр-міністр Японії, один із головних творців модернізаційних перетворень

Причини та особливості швидкого економічного розвитку Японії (табл.)

Імператор Муцухіто на відкритті першої у Японії залізниці Токіо–Йокогама, збудованої за японський коштів європейськими інженерами, 1872 р. Паротяги доставили з Європи, а будівлю вокзалу спроектували у США. Імператор та його почт ще у традиційному японському вбранні

Сучасний вигляд школи Кайті, префектура Наґано — найстарішої початкової школи Японії. Одним із проявів модернізації був початок кам'яного будівництва — раніше майже всі споруди були дерев'яними

3. Конституція 1889 р.

У 1889 р. було ухвалено конституцію Японії. Вона створювалася за зразком конституції Німецької імперії. Згідно з конституцією, верховним правителем Японської імперії був імператор, особа якого вважалася священною та недоторканою. Він мав широкі повноваження: керував

зовнішньою політикою, міг сам видавати закони, скликати парламент, призначати чиновників, перед ним звітував уряд.

Згідно з конституцією, парламент складався з двох палат — палати перів і палати представників (депутатів). До верхньої палати призначалися члени імператорської родини та аристократи, депутати нижньої палати були виборними. Виборче право отримав незначний відсоток населення, і це були виключно чоловіки. Парламент затверджував бюджет, але його права в цьому питанні обмежувалися.

Конституція 1889 р. офіційно проголосила демократичні свободи та громадянські права, рівність усіх громадян країни.

У 1880-х рр. виникли політичні партії (ліберальна партія та партія реформ), але вони більше нагадували політичні клуби, які підтримували різні групи землевласників і промисловців, ніж тогочасні європейські партії.

? Висловіть власні припущення, чому в останній третині XIX ст. у Японії не існувало політичних партій.

4. Зовнішня політика

Під час правління Муцухіто Японія почала вести активну зовнішню політику. Прагнучи стати однією зі світових «великих держав», Японія хотіла мати власні колонії, які також давали б їй потрібні для подальшого розвитку ресурси.

У 1872 р. Японія проголосила своїми володіннями острови Рюкю, які доти одночасно визнавали зверхність Японії та Китаю, а 1879 р. перетворила їх на одну із префектур, попри протести Великої Британії та США. Також проводилося освоєння північного острова Хоккайдо, де мешкали племена айнів.

У 1871 р. до європейських держав та США було відправлено посольство Івакура, яке мало розірвати укладені раніше нерівноправні угоди, але воно

Едуардо Кіоссон.
«Портрет імператора Муцухіто», 1888 р.
Створено за фотографією Марукі Рійо

Японська армія на марші під час японсько-китайської війни, 1894 р.

↓ Карта «Японія, Корея та Китай у 1900 р..»

закінчилося невдачею. Проте невдовзі, вже у 1876 р., Японія вже сама накінула нерівноправний договір Кореї.

Коли на початку 90-х рр. у Кореї вибухнуло повстання і китайські війська виступили на його придушення, Японія спрямувала свої армійські частини на південь півострова. Конфлікт на Корейському півострові вилився в японсько-китайську війну 1894–1895 рр., яка закінчилася поразкою Китаю і підписанням мирного договору, за яким Китай визнав незалежність Кореї, передав Японії Тайвань і Пескадорські острови, відкрив для Японії торговельні порти, надав право будівництва підприємств і зобов'язався виплатити величезну контрибуцію.

Втручання Російської імперії та європейських держав призвело до того, що Японія не отримала передбачений договором півострів Ляодун. Крім того, Російська імперія угодою з Китаєм почала будівництво Китайсько-Східної залізниці (КСЗ), що мала проходити через Маньчжурію (територію, якою прагнула заволодіти Японія) аж до Порт-Артура — російської бази на півострові Ляодун. Це вилилося в російсько-японську війну 1904–1905 рр., в якій Російська імперія зазнала поразки.

За умовами Портсмутського миру Російська імперія визнала Корею сферою впливу Японії, поступалася Японії Південним Сахаліном і правом на Ляодунський півострів з Порт-Артуром, але для Японії ці надбання все ще були недостатніми. Але вже у 1910 р. Японія домоглася того, що Корея цілком перейшла під її управління.

↓ Закріплення знань, умінь та навичок

1. Коли відбулося «відкриття» Японії для Заходу? У зв'язку з якими подіями?
2. Назвіть ім'я імператора, що посів японський престол у 1867 р.
3. Перелічіть основні японські реформи 1870–1880-х рр. З якою метою вони проводилися?
4. Як ви розумієте поняття «вестернізація»? Чому Японія прагнула вестернізуватися?
5. Порівняйте японське суспільство у період сьогунату та в період Мейдзі. Яку різницю ви помітили?
6. Як змінилося японське військо в результаті реформ 1870–1880-х рр.?
7. **Обговоріть у класі.** Чому серед інших у Японії було проведено освітню реформу?
8. Перелічіть основні риси економічного розвитку Японії у період Мейдзі.
9. Яким був державний устрій Японії згідно з конституцією 1889 р.?
10. Охарактеризуйте зовнішню політику Японії періоду Мейдзі.
11. Заповніть таблицю «Реформи 1870–80-х рр. в Японії».

Реформи	Зміст	Результат

12. Обговоріть у малих групах. Події 1867–1868 рр. отримали різну назву й оцінку в істориків. Одні називають їх переворотом, другі — революцією, треті — реставрацією. Якої думки дотримуетесь ви? Обґрунтуйте.

Тема 24. Імперія Цін (Китай)

Пригадайте:

Якими були історичні стосунки Китаю та Європи?

1. Китай у XIX ст.

У XIX ст. Китай (або ж імперія Цін) був великою за територією державою. Його володіння поширювалися на Індокитай, Монголію, Тибет, частину Середньої Азії та Корею.

Династія Цін, яка правила Китаєм, за походженням була не китайською: Цін походили з народу маньчжурів. Вони мали відмінні від китайських звичаї, а їхня знать кровно не змішувалася з китайською.

Династія Цін проводила політику самоізоляції: для іноземців був відкритий лише один порт — Гуанчжоу (Кантон). Європейці прагнули «відкрити» Китай для себе, змусити його до торгівлі на максимально вигідних для європейців умовах. Це стало причиною військових конфліктів між Великою Британією та Китаєм — так званих опіумних війн, в яких Китай зазнав поразки. У результаті Першої (1840–1842 рр.) та Другої (1856–1860 рр.) опіумних війн йому було нав'язано нерівноправні договори, за якими кілька китайських портів були відкриті для іноземної торгівлі, а Велика Британія отримала у володіння територію сучасного Гонконгу. Ці події вважаються початком європейської колонізації Китаю.

Щоб зібрати кошти для контрибуції, накладеної після поразки у Першій опіумній війні, китайський уряд збільшив податки. Це стало

↓ Карта «Китай у XIX ст.»

Купецька сім'я з Гуанчжоу, бл. 1860–1862 рр. Вважається, що технологія фотографування потрапила до Китаю під час опіумних війн

📖 Опіумні війни

Фучжоу, провінція Фуцзянь, 1875 р.

приводом до повстання тайпінів (1850–1864), яке охопило велику територію країни. Спільно із європейськими військами китайська влада придушила це повстання, оскільки повсталі відмовилися продовжувати з європейцями нерівноправні договори.

Під час боротьби з тайпінами Великій Британії та Франції вдалося примусити правлячу династію Китаю укласти нові договори, за якими британці та французи отримали можливість торгувати в усіх великих портах Китаю, а також ставали недоторканими на всій території країни.

 Пригадайте результати японсько-китайської війни 1894 р.

Цікаво знати

Очільник повстання 1850 р. Хунь Сюцюань прагнув створити Тайпінтяньго — Небесну державу великого спокою, що й дало назву повстанню тайпінів.

У 1890-ті рр., крім Великої Британії та Франції, до участі в колонізації Китаю долучилися Російська та Німецька імперії. Вони отримали від Китаю землі, на яких організовували військові бази. Вони укладали з Китаєм угоди про концесії (право видобутку корисних копалин на території іншої держави) та будівництво залізниць.

У 1890-ті рр. навколо імператора Гуансюя об'єдналися люди, які прагнули реформувати й осучаснити Китай. Їхнім лідером став Кан Ювей. У період від 11 червня до 20 вересня 1898 р. («сто днів» реформ) Гуансюй видав понад 60 указів, які передбачали модернізацію Китаю. 21 вересня 1898 р. відбувся державний переворот — Гуансюй був позбавлений трону на користь імператриці Цісі, деяких реформаторів стратили, а Кан Ювею вдалося перебраться до Гонконгу.

Водночас у Китаї наростав народний протест проти проникнення до країни іноземців, який вилився у повстання під керівництвом членів товариства Іхетуань (1899–1900 рр.). Його підтримувала імператриця Цісі, що бачила в іноземцях загрозу своїй владі. У відповідь вісім держав — Велика Британія, США, Російська, Японська, Німецька імперії, Франція, Італія та Австро-Угорщина — направили свої війська до Китаю. Тоді імператриця вдала, що не причетна до повстання і сама наказала знищити іхетуанів.

Після придушення повстання Китай був змушений підписати нові нерівноправні угоди. Він мав сплатити велику контрибуцію, у посольський квартал Пекіна вводилися іноземні війська, а за вбивство європейця, японця чи американця передбачалася смертна кара.

Цікаво знати

Іхетуані вважали, що бойовий дух китайців сильніший за європейську техніку. Вони надавали перевагу старовинній традиційній зброї та прийомам рукопашного бою. За це європейці назвали їх «боксерами». Метою іхетуанів було знищення всіх іноземців у Китаї. Повстання іхетуанів стало останньою спробою зберегти в Китаї старі порядки.

Сунь Ятсен у 1911 р. Сунь Ятсен сформулював «три народні принципи», згідно з якими потрібно було реформувати Китай: націоналізм — повалення маньчжурської династії; народовладдя — встановлення республіки; народний добробут — рівні права володіння землею

? Якою була мета «ста днів» реформ?

2. Сінхайська революція

Серед китайців було чимало тих, хто прагнув скинути маньчжурську династію, яка дискредитувала себе поразками у зовнішній політиці та через засилля у Китаї іноземців.

Одним із них був **Сунь Ятсен** (1866–1925), який отримав європейську освіту і вважав, що Китаю потрібні зміни, а зробити це доведеться шляхом повстання та революції.

У 1907 р. вони здійснили кілька спроб підняти повстання проти маньчжурської династії, але невдало, доки 24 вересня 1911 р. в Ухані серед солдатів розпочався стихійний бунт. Повсталі оголосили про створення республіки. Услід за Уханем повстання спалахнули і в інших містах. Їхні учасники оголошували про свою незалежність від Пекіна.

Оскільки повстання в Ухані розпочалося в рік, який за місячним календарем називався сінхай, то звідси й пішла назва цих та подальших подій — Сінхайська революція.

У пошуках порятунку маньчжурська влада звернулася до Юань Шикая (1859–1916) з проханням перебрати командування всіма збройними силами. Той погодився і незабаром став головою імператорської ради та прем'єр-міністром, повновладним диктатором Північного Китаю. Але вже 2 грудня революційні війська увійшли до Нанкіна.

Дізнавшись про початок революції, Сунь Ятсен 24 грудня повернувся з-за кордону до Китаю. Це ще більше надихнуло революціонерів. 29 грудня конференція делегатів революційних провінцій, які зібралися в Нанкіні, проголосила утворення Китайської Республіки, а Сунь Ятсен був обраний її тимчасовим президентом.

12 лютого 1912 р. Юань Шикай змусив матір 6-річного імператора

Т. Міяно. «Битва за ворота Нанкіна», 1911 р. Битва за Нанкін між революціонерами (червоний прапор) та урядовими військами (жовтий прапор) під час Сінхайської революції

Юань Шикай (у центрі) під час складення президентської присяги 10 березня 1912 р.

Пу І від його імені підписати акт про зречення від престолу. Через день після цього Сунь Ятсен відмовився від президентства на користь Юань Шикая.

У березні 1912 р. в Нанкіні було схвалено Конституцію Китайської Республіки та вирішено перенести столицю до Пекіна. Так внаслідок революції у Китаї було повалено владу маньчжурської династії Цін. Нова влада прагнула йти шляхом реформ.

? Яких змін для Китаю прагнув Сунь Ятсен?

Утворення Гоміндану

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Яку зовнішню політику проводила маньчжурська династія у першій пол. XIX ст.?
2. Якими були стосунки Китаю з європейськими державами у XIX ст.?
3. Які наслідки це мало для Китаю?
4. Як китаїці ставилися до правління маньчжурської династії Цін?
5. Поясніть, як ви розумієте поняття «нерівноправний договір».
6. У чому полягала колонізація Китаю «великими державами»? За потреби скористайтеся додатковими джерелами інформації.
7. За що боролися іхетуані? Обговоріть у малих групах, чи була у них реальна можливість добитися своєї мети.
8. З якою метою проводяться «сто днів реформ»? Чим вони завершилися?
9. Охарактеризуйте постать Сунь Ятсена. Якими були його політичні ідеали?
10. Коли відбулася Сінхайська революція? Які події об'єднує ця назва?
11. За яких умов у Китаї було повалено владу династії Цін?
12. Хто такий Юань Шикай? У який спосіб він отримав владу?
13. Якими були наслідки Сінхайської революції для Китаю?

Практичне заняття №3. «Наслідки колоніальної політики для метрополій і країн Азії та Африки»

Урок-узагальнення за розділом III «Модернізація країн Європи та Америки в останній третині XIX — на початку XX ст. Пробудження Азії»

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ (друга половина XIX — початок XX ст.)

Тема 25. Європа та світ напередодні Першої світової війни (1914–1918)

Пригадайте:

1. Наслідки іспансько-американської (1898 р.), англо-бурської (1899–1902 рр.), російсько-японської (1904–1905 рр.) війн.
2. Чому Балкани називали «пороховою бочкою» Європи?

1. Формування Троїстого союзу

На початку 80-х рр. у міжнародних відносинах почалося формування військово-політичних союзів (блоків), спрямованих проти не реального, а потенційного противника у майбутній війні за світове панування. Причому ці союзи були постійними, а не ситуативними, як у попередні часи.

Основною метою Німецької імперії стало створення військово-політичної коаліції європейських держав, спрямованої проти Франції. Правлячі кола в Берліні спиралися на Австро-Угорщину, яка після французько-пруської війни пішла на зближення з Німеччиною та Італією — суперницею Франції у Середземному морі та на півночі Африки.

Перший крок у цьому напрямі зробила Німецька імперія. 7 жовтня 1879 р. у Відні було укладено австро-німецький союз. У 1882 р. Німеччина, Австро-Угорщина та Італія уклали між собою **Троїстий союз**, який поновлювався кожні 5 років і проіснував до 1915 р.

Робота з джерелами

Із промови канцлера Німецької імперії князя Бернгарда фон Бюлова в рейхстазі 11 грудня 1899 р.

«Ми не потерпимо, щоб яка-небудь іноземна держава, щоб який-небудь чужоземний Юпітер сказав нам: «Що вдієш? Світ уже поділений!». Ми не хочемо нікому заважати, але ми й не дозволимо нікому заступати нам дорогу. Ми не будемо пасивно стояти осторонь... тим часом як інші ділять світ. Ми не можемо й не хочемо цього терпіти. Ми маємо свої інтереси в усіх частинах світу... Якщо англійці говорять про Велику Британію, французи — про нову Францію, росіяни завойовують Азію, то ми вимагаємо створення Великої

Німеччини... Ми тільки тоді зможемо триматися на висоті, коли зрозуміємо, що для нас неможливий добробут без великої могутності, без сильної армії, без сильного флоту... У наступному столітті німецький народ буде або мотом, або ковадлом».

1. Визначте основні причини, які спонукали Німецьку імперію вимагати перерозподілу колоній на свою користь.
2. Чи можна було примирити інтереси Німецької імперії в її зовнішній політиці з інтересами інших держав, зокрема Англії?

Після укладення Троїстого союзу канцлер Німецької імперії Отто фон Бісмарк почав приділяти більше уваги колоніальним питанням. У 1884 р. Німеччина встановила протекторат над частиною Південно-Західної Африки (Намібія) і Центральною Африкою (Того, Камерун). Наступного року контроль було поширено на частину Східної Африки (Танганьїка). Так було створено Німецьку колоніальну імперію.

- ❗ **Геополітика** — ідея, згідно з якою ключову роль у зовнішній політиці держав відіграє розташування країни, її розміри, запаси природних ресурсів та кількість населення.
- ❗ **Військово-політичний союз (блок)** — угода держав з метою ведення скоординованих дій для розв'язання спільних політичних, економічних і військових завдань.

2. Утворення Антанти

У Франції зовнішня політика мала два потенційні напрями: на континент та колонії. Прихильники «континентальної політики» вважали головним завданням Франції реванш за поразку у французько-пруській війні й повернення Ельзасу-Лотарингії. Основним противником країни, на їхню думку, була Німецька імперія. Оскільки за кількістю населення та промисловою потужністю суперниця переважала Францію, головним завданням

Альбер Беттані. «Чорна пляма», 1887 р. Учитель показує на карті Франції зафарбовану чорним Ельзас-Лотарингію — регіон, який за результатами французько-пруської війни 1870–1871 рр. Франція передала Німецькій імперії. Прагнення французів реваншу, тобто помсти за поразку в цій війні, було надзвичайно сильним. Це підштовхувало французьке суспільство до того, що незабаром буде ще одна велика війна з Німецькою імперією

«континенталістів» був пошук союзників. Такими вони бачили Російську імперію, яка мала найбільшу сухопутну армію, та Велику Британію, яка мала найбільший флот.

У 1882 р. Російська імперія та Франція уклали союзний договір, який був спрямований проти Німецької імперії.

У 1884–1885 рр. відбулася Берлінська конференція, у ході якої представники європейських держав ділили між собою колоніальні володіння в Африці.

Прихильники «колоніальної політики» за своє першочергове завдання вважали розширення колоніальної імперії. На цьому шляху їхнім головним суперником була Велика Британія. Так, у 1898 р. справа ледь не закінчилася відкритою збройною боротьбою, коли загони французів, що рухалися із Західної Африки, й англійців, що рухалися з Єгипту, зіткнулися біля селища Фашода в Судані. Французи, які поступалися кількісно, були змушені відступити, а ця подія увійшла в історію як **Фашодський інцидент**. Тому прихильники «колоніальної політики» виступали за союз із Німецькою імперією. Але після утворення в 1882 р. Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина та Італія) більшість французьких політиків дійшли висновку, що головна небезпека для Франції надходить від цього блоку.

? Чому французькі політики зрештою вирішили обрати собі за союзника Велику Британію?

Тому у 1904 р. Франція уклала з Британською імперією угоду про врегулювання територіальних претензій: Франція відмовилася від острова Ньюфаундленд, а Велика Британія передавала їй деякі землі в Африці, зокрема Мадагаскар. Ця угода поклала край англо-французькому суперництву й стала першим кроком у створенні союзу двох держав. Він отримав назву «сердечна згода» («Антант кордіаль»), скорочено — **Антанта**. У 1907 р. до британо-французького союзу долучилася Російська імперія, уклавши з Британією конвенції про розмежування сфер впливу в Ірані, Афганістані й Тибеті. Так було завершено створення Антанти.

Карикатура на Берлінську конференцію 1885 р. Канцлер Бісмарк ділить на шматки торт з написом «Африка»

Майже до кінця XIX ст. британці своїм головним ворогом уважали Францію — основну суперницю в колоніальних загарбаннях. Від початку XX ст. на перший план вийшли англо-німецькі суперечності. Економічна, військова та морська могутність Німецької імперії невпинно зростала.

Уважаючи зіткнення з Німецькою імперією неминучим, французький уряд розпочав будівництво великого флоту, військової авіації та модернізованої армії. Постійно зростали й військові витрати, які становили третину бюджету країни.

Вибір Російської імперії на користь Франції та Великої Британії був зумовлений небажанням надмірного посилення Німецької імперії, прагненням здійснити територіальні загарбання, що їх не могли забезпечити союз з німцями й залежністю самої Російської імперії від французьких та британських позичок і капіталів. Також важливим чинником було суперництво Російської імперії з Австро-Угорщиною за вплив на Балканах і її прагнення заволодіти чорноморськими протоками.

Отже, підсумком розвитку міжнародних відносин на зламі століть став поділ Європи і світу на два ворожі військово-політичні блоки — Троїстий союз і Антанту. Основним сенсом політики великих держав у складі названих союзів була підготовка до світової війни за переділ уже поділеного світу.

Російська листівка «Згода», присвячена Антанті, 1914 р. Зліва направо: жіночі образи Франції, Російської імперії, Великої Британії

- ? Назвіть два військово-політичні блоки та їхніх учасників, що утворилися наприкінці XIX — на поч. XX ст.

3. Україна у планах військово-політичних блоків

Плани щодо поділу світу зачепили й українські землі. Жодна з ворогуючих сторін не враховувала інтересів українського народу, а керувалася виключно власними політичними цілями.

Російська імперія прагнула захопити належні Австро-Угорщині Галичину, Буковину та Закарпаття. Крім територіальних надбань, у такий спосіб вона змогла б ліквідувати центр українського національно-визвольного руху — так званий «український П'ємонт». Також російські пропагандисти висунули теорію, згідно з якою Російська імперія є спадкоємицею Київської Русі й у такий спосіб виконує благородну мету «збирання» руських земель у єдину державу.

Австро-Угорщина прагнула приєднати до своїх володінь Волинь та Поділля. Тоді вона могла б претендувати на титул «об'єднувача слов'янських народів»: на її території вже мешкали поляки, чехи, хорвати, словаки, словенці.

Німецька імперія планувала ослабити Російську імперію, позбавивши її земель східної та південної України. Німецький канцлер Бернгард фон Бюлов стверджував: «Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона зазнає соціального розладу або втратить Україну». Крім того, південний схід України розглядався як зручний плацдарм для подальшого наступу на схід — аж до Індійського океану. Також родючі та багаті на корисні копалини українські території могли б стати майже невичерпним джерелом ресурсів для Німецької імперії.

- ? Охарактеризуйте плани Російської, Німецької імперій та Австро-Угорщини щодо України. Який висновок ви можете зробити? Чи було у них місце для незалежної української держави?

4. Зростання напруженості у міжнародних відносинах

Наприкінці XIX ст. між європейськими державами розгорнулася «гонитва за Африку», у результаті якої майже весь континент опинився у колоніальній залежності від тієї чи іншої «великої держави».

Напруженість між ворогуючими державами та їхніми союзами постійно наростала, що виливалося й нові і нові дипломатичні та збройні конфлікти за поділ світу. Перші такі війни розпочалися наприкінці XIX ст.: іспансько-американська (1898 р.), англо-бурська (1899–1902 рр.), російсько-японська (1904–1905 рр.). Вони були прикладом зіткнення інтересів «великих держав» щодо колоній.

Крім того, відбувалися політичні кризи, кожна з яких могла стати початком великої війни. Так, у 1904 р. Італія, Велика Британія та Іспанія уклали таємну угоду про «особливі права» Франції у Марокко в обмін на те, що

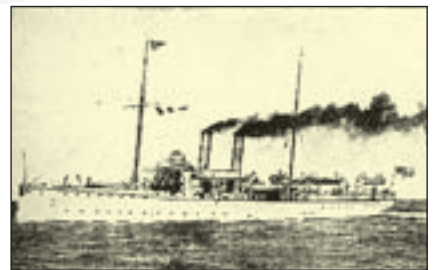

Колоніальний поділ Африки наприкінці XIX ст.

- ▶ За допомогою поданої карти доведіть, що станом на кін. XIX ст. боротьба за колонії між європейськими державами набула характеру «поділу вже поділеного».

Єгипет отримували британці, італійці — Лівію, а іспанці зберігали за собою два марокканські міста. Незабаром після цього, у 1905 р., до Танжеру прибув німецький кайзер Вільгельм II, який пообіцяв Марокко військовий союз проти Франції. Ці події увійшли в історію як **Перша Марокканська криза**. Для врегулювання цього питання у 1906 р. було скликано конференцію, на якій Велика Британія підтримала Францію, а Німецька імперія була змушена поступитися.

Друга Марокканська криза відбулася в 1911 р. У марокканський порт зайшов німецький корабель «Пантера», що мало не спровокувало війну. Проте Велика Британія та Франція знову виступили єдиним дипломатичним фронтом проти Німецької імперії, яка була змушена визнати владу Франції над Марокко, отримавши натомість болотистий шматок Французького Конго.

Корабель «Пантера» біля марокканських берегів, 1911 р.

У 1908 р. Австро-Угорщина та Російська імперія уклали угоду, що остання не заперечуватиме проти анексії Боснії та Герцеговини. Наступного року Австро-Угорщина домовилася з Османською імперією, що та визнає анексію Боснії та Герцеговини. Проти цього почала протестувати Сербія, яка сама планувала захопити анексовані австрійцями землі. Уряд Німецької імперії зажадав від Російської імперії визнання анексії Боснії і Герцеговини — інакше Австро-Угорщина нападе на Сербію. Ця ситуація отримала назву Боснійська криза. Тому Російська імперія, а пізніше — Франція та Велика Британія визнали привласнення Австро-Угорщиною нових територій, попри те, що це порушувало попередні міжнародні домовленості.

? Пригадайте, хто був учасником Другої Балканської війни 1913 р. та у чому була суть конфлікту.

За результатами Другої Балканської війни (1913) Болгарія та Османська імперія зазнали поразки і стали прихильниками Троїстого союзу, тоді як країни-переможниці — Греція, Сербія, Чорногорія та Румунія стали підтримувати Антанту.

Кожен з цих конфліктів ставав ще одним кроком на шляху до великої війни за переділ світу. Одним із важливих елементів підготовки до майбутньої війни була **мілітаризація**, що вилася у гонку озброєнь. Крім того, ширилася впевненість, що ознакою могутності країни є флот.

! **Мілітаризація** — політика, спрямована на нарощування військової потужності держави.

У 1907 р. у Великій Британії збудували військовий корабель нового типу, який назвали «Безстрашний» (англійською — *Dreadnought*, «дредноут»). Він мав новітній двигун, котрий дозволяв стабільно підтримувати високу швидкість. Корабель був броньований та озброєний тільки дуже важкими гарматами — найбільшими на той час. Це судно настільки переважало доти існуючі кораблі за всіма показниками, що всі інші держави теж почали будувати собі **дредноути**. У результаті металургійні підприємства не встигали виконувати замовлення на броню та гармати для кораблів. Така «гонка дредноутів» стала однією з передумов Першої світової війни.

Найперший британський дредноут — зразок для всіх інших кораблів такого типу, фото бл. 1906–1907 рр.

Російська імперія в гонці озброєнь

Гонка озброєнь

Гонка морських озброєнь іноді доходила до анекдотичних ситуацій. Всі країни будували броньовані кораблі — броненосці. За умовами ще Паризького миру 1856 р. Російській імперії було заборонено мати військовий флот у Чорному морі. Це право вони відновили в результаті перемовин з Великою Британією після розгрому Франції у французько-пруській війні.

У 1881 р. Російська імперія розробила дванадцятирічну програму розвитку морських озброєнь, за якою для чорноморського флоту планувалося побудувати 8 броненосців. У Миколаєві було закладено два броненосці: «Дванадцять апостолів» та «Три святителі». Повідомлення про це було надіслане до Лондона і стало причиною бурі гніву та занепокоєння зі сторони британців, які підрахували, що росіяни збираються побудувати 15 кораблів: три «Святителі» та дванадцять «Апостолів». Насправді ж Російська імперія ледве побудувала чотири кораблі.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Як світова політика 1880-х рр. змінилася порівняно з попередніми часами?
2. Поясніть значення терміну «військово-політичний блок».
3. Які країни утворили Троїстий союз, а які — Антанту?
4. У зв'язку з якими міркуваннями Велика Британія та Франція уклали військово-політичний союз?
5. Які політичні кризи були провісниками майбутньої світової війни?
6. Чому Німецька імперія спровокувала дві Марокканські кризи? Чи досягла вона своєї мети?
7. Які військові конфлікти виражали суперництво «великих держав» щодо колоній?
8. Обговоріть, як, на вашу думку, стан міжнародної політики у другій половині XIX — поч. XX ст. міг вплинути та суспільні настрої у країнах-учасниках Антанти та Троїстого союзу. За потреби скористайтеся додатковими джерелами.
9. Обговоріть у класі, чому Марокканські кризи не стали приводом до великої війни.
10. Складіть ментальну мапу на тему: «Міжнародні відносини у другій половині XIX — поч. XX ст.».
11. Напишіть есе на тему: «Світова політика на початку XX ст.».

Практичне заняття №4. «Міжнародні відносини (друга половина XIX — початок XX ст.)»

Урок-узагальнення за розділом IV «Міжнародні відносини (друга половина XIX — початок XX ст.)»

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (кінець XVIII — початок XX ст.)

Тема 26. Розвиток освіти.

Найважливіші досягнення науки і техніки

Пригадайте:

1. Поясніть значення терміна «індустріальне суспільство».
2. Коли у країнах Західної Європи відбувалася індустріалізація?

1. Розвиток освіти

До початку XIX ст. в освіті не існувало єдиних стандартів: школи, коледжі, курси, університети навчали, виходячи з власних уявлень про освіту та можливостей. За винятком початкових шкіл (у переважній більшості при церквах), навчання було платним. Вища освіта була привілеєм для обраних, і навчалися в університетах виключно чоловіки. Взагалі у більшості країн вважалося, що освіта потрібна для того, щоб бути загалом освіченою людиною. Знання, які давали університети та коледжі, не були практичними: там навчали «класичним» мовам: грецькій та латинській, історії Стародавнього світу тощо.

Промислова (індустріальна) революція та подальша індустріалізація докорінно змінили світ і суспільство. За короткий час виникала необхідність у великій кількості грамотних робітників і техніків, освічених інженерів та винахідників, а також офісних службовців, бухгалтерів, чиновників. Першими зміни в освіті, які б відповідали вимогам нового часу, було запроваджено у Пруссії. Завдяки філософу та вченому Александру фон Гумбольдту ще на початку століття там було проведено реформу початкової освіти: запроваджено систему єдиних державних екзаменів для вчителів та випускників шкіл. Тепер пруський уряд

Амфітеатр Політехнічної школи у Парижі, де студенти могли спостерігати за хімічними дослідженнями. Світлина Жюль Давида, 1904 р. Це була перша вища технічна школа, відкрита ще у 1794 р. Вона стала зразком для інших подібних закладів

міг розраховувати, що його населення більш-менш однаково грамотне. Пізніше у Пруссії було запроваджено поділ на ліцеї і так звані «реальні училища» — у перших готували до вступу в університет, а в других давали технічну освіту. У другій пол. XIX ст. активно відкривалися вищі політехнічні школи (училища) — це були вищі навчальні заклади, де готували інженерів, техніків, математиків, хіміків тощо.

Держава намагалася зробити освіту **секулярною**, тобто вивести з-під влади Церкви. Наприклад, це було однією зі складових політики «культуркампу».

У Пруссії сформувався і новий тип університетського навчання, який зараз є зразком для всього світу. У 1809 р. фон Гумбольдт заснував Берлінський університет, багато з освітніх новацій якого згодом поширилися спочатку на інші пруські університети, а з часом — на весь світ. Остаточно новий тип університетського навчання сформувався у 1860–1870-х рр.

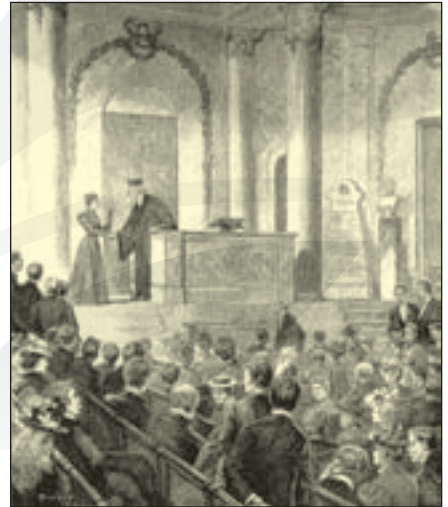
Навчання у німецьких університетах відбувалося у формі лекцій та семінарських занять, на яких студенти могли практично навчатися. Згодом цю систему охоче перейняли у США: у 1868 р. там відкрився Корнельський університет, де чоловіків і жінок спільно навчали різноманітним прикладним дисциплінам на вибір.

? Пригадайте з курсу історії України, які вищі навчальні заклади були відкриті на території України протягом XIX ст.

Вважалося, що чоловікам освіта потрібна для того, щоб заробляти, а жінкам — щоб передавати набуті знання своїм дітям. Для жінок були доступні жіночі коледжі, курси з певних професій, які тогочасне суспільство вважало достойним для жінок (медсестринські,

Сучасна фотографія Берлінського (зараз — Гумбольдтівського) університету та пам'ятника самому Александру фон Гумбольдту

Вручення диплома Ельзі Нойман — першій жінці, що закінчила Берлінський університет. У 1899 р. Нойман стала докторкою фізики. У Німецькій імперії жінок категорично не допускали до технічної освіти, тож їй довелося у кожного викладача отримувати дозвіл на право відвідувати його заняття

друкарські). У 1861 р. у Франції жінкам дозволили відвідувати університети, а 1875 р. у Данії жінки змогли навчатися в університетах, але в більшості країн світу університетська освіта була недоступною для жінок аж до початку ХХ ст.

? **Обговоріть у класі.** Чому у ХІХ ст. держава почала приділяти увагу реформуванню освіти?

2. Наукові й технічні досягнення

Протягом ХІХ ст. темпи розвитку науки невпинно зростали. Це сторіччя стало часом великих наукових відкриттів, що призвели до переоцінки поглядів на навколишній світ і здійснили революцію у людській свідомості. Осередками наукового розвитку стали країни Західної Європи та США, де на початку ХХ ст. було зроблено відкриття, що перевернули людські уявлення про будову світу та заклали нові науки.

Англійський фізик Джозеф Томсон у 1897 р. відкрив першу елементарну частинку — **електрон**, що входив до складу атома.

Нові відомості про будову матерії спричинили появу нових міждисциплінарних наук. Електронна теорія будови атома дозволила під іншим кутом зору подивитися на періодичний закон хімічних елементів, що його відкрив російський учений Дмитро Менделєєв у 1869 р.

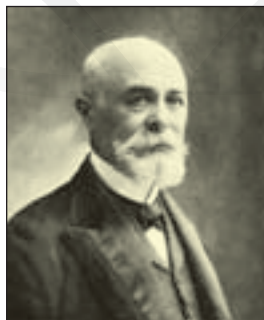
У 1901 р. німецький фізик **Макс Планк** установив, що енергія виділяється не безперервним потоком, як гадали раніше, а окремими пучками — квантами.

Один з перших рентгенівських знімків, зроблений у 1895 р. Вільгельмом Рентгеном

Джозеф Томсон.
Фотографія
зроблена між 1920
та 1925 роками

Французькі вчені Антуан Беккерель і подружжя П'єра Кюрі та Марії Склодовської-Кюрі у 1903 р. отримали Нобелівську премію з фізики за дослідження радіоактивності

У 1911 р. англійський фізик **Ернст Резерфорд** запропонував першу планетарну теорію будови атома. У 1913 р. цю теорію доповнив данський фізик **Нільс Бор**. Ідеї Планка та Бора стали фундаментом для окремого розділу сучасної фізики — квантової механіки.

Навіть уявлення про час та простір змінилися. У 1905 р. 26-річний німецький фізик **Альберт Ейнштейн** сформулював свою теорію відносності. Події, які є одночасними в одній системі виміру, можуть бути не одночасними в іншій системі виміру. Отже, властивості простору й часу виявилися залежними від руху матеріальних об'єктів. Квантова механіка і теорія відносності докорінно змінили існуючі у ті часи погляди на фізичну будову світу.

Досягнення біологічних наук стали потужним поштовхом до розвитку медицини. Продовжуючи дослідження визначного французького бактеріолога Луї Пастера, співробітники Пастерівського інституту в Парижі вперше розробили запобіжні щеплення проти сибірки, курячої холери та сказу. Німецький мікробіолог **Роберт Кох** і його численні учні відкрили збудників туберкульозу, черевного тифу, дифтериту, сифілісу і створили ліки проти них. Їхні винаходи врятували багато людських життів.

? З якими технічними винаходами ви вже ознайомилися на попередніх уроках?

На початку XX ст. завдяки винаходам останньої третини XIX ст. активно розвивались електроенергетика, машинобудування, металургія, гірнична, хімічна промисловості, транспортна галузь. Уже з'явилися перші автомобілі, електричний транспорт та освітлення. У промисловому виробництві існували різні способи виплавки та обробки металу, з'явилось багато штучних хімічних речовин: від барвників до ліків та вибухівки.

Прискорене впровадження у виробництво нової техніки супроводжувалося збільшенням підприємств і переходом їх на випуск масової стандартизованої продукції. Основною технологією для цього стало конвеєрне виробництво. Воно стало дешевшим та швидшим.

 «Крилатий метал»

Збудований у 1910 р. залізничний міст під назвою Віадук Паулінскіл у штаті Нью-Джерсі досі є найбільшою залізобетонною конструкцією у світі. Залізобетон винайшли у середині XIX ст., і до кінця століття його дедалі активніше використовували у будівництві

Уперше у повному обсязі таку технологію було застосовано на автомобільних заводах Генрі Форда у США. Завдяки їй на початку ХХ ст. вони випускали 300 тис. автомобілів на рік, що становило половину світового виробництва. Згодом такий метод почали застосовувати при виробництві побутових товарів. Вони випускалися великими партіями і розвозилися по всій країні.

Конвеєр на заводі Форда у місті Гайленд-Парк, штат Мічиган, 1913 р.

! **Масове виробництво** — безперервне виробництво великих кількостей стандартизованої продукції, у тому числі конвеєрним способом.

↓ **Закріплення знань, умінь та навичок**

1. Які зміни відбулися в освіті впродовж ХІХ ст.? З чим вони були пов'язані?
2. Охарактеризуйте новий тип університетів, що сформувався у ХІХ ст. Які функції вони виконували?
3. Висловіть свої припущення: яке значення мало використання конвеєрного виробництва?
4. Назвіть визначальні, на вашу думку, наукові відкриття та винаходи другої пол. ХІХ — поч. ХХ ст.
5. Обговоріть у групах. Як науково-технічний прогрес ХІХ — поч. ХХ ст. змінив європейське повсякдення? За потреби зверніться до раніше вивченого на уроках історії матеріалу.
6. Підготуйте повідомлення про основні наукові й культурні центри Європи та США.
7. Як наукові й технічні досягнення ХІХ — поч. ХХ ст. змінили уявлення про світ?

Тема 27. Суспільна думка, література і мистецтво. Зародження масової культури

Пригадайте:

1. Що таке індустріальне суспільство?
2. Як відрізнявся світогляд міських та сільських жителів у країнах, де відбулася промислова (індустріальна) революція?

1. Технічний прогрес і суспільна думка

Революція у природничих науках, становлення індустріального суспільства та криза традиційної системи світогляду спонукали людей до переосмислення сенсу життя. З одного боку, відкриття та винаходи, що несподівано здійснювалися протягом усього ХІХ ст., породили віру у

безмежний прогрес людства та в те, що рано чи пізно люди відкриють чіткі закони, за якими світ працює. Проте, з іншої сторони, серед творчої інтелігенції та діячів науки ширилися песимістичні настрої, очікування неминучих соціальних потрясінь. Так само у філософії стикалися протилежні погляди і теорії.

Найяскравіше основні тенденції розвитку філософії кінця XVIII — першої половини XIX ст. втілилися в працях німецьких учених — **Іммануїла Канта** (1724–1804), **Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля** (1770–1831) і **Людвіга Феєрбаха** (1804–1872). Основоположником німецької класичної філософії був Іммануїл Кант, який у своїх вченнях поєднував два напрямки розвитку філософії — матеріалізм та ідеалізм. Гегель, який уславлював революцію у Франції, був прихильником республіки. Він доводив, що основою всіх суспільних та політичних явищ є певна сила, яку він назвав «світовий дух». Вчений уважав революції згубними та шкідливими і доводив, що конституційна монархія є найкращою з можливих форм державного правління.

Революційними для свого часу стали погляди **Артура Шопенгауера** (1788–1860) та **Фрідріха Ніцше** (1844–1900). Ніцше головну увагу приділяв критиці християнства і раціоналізму, які нібито «пригнічують волю до життя». Він пропонував подолати цей гнітючий вплив через визволення життєвих сил людини, аби торувати шлях до надлюдина, яка стоїть по той бік добра і зла. Такі висловлювання Ніцше справедливо розцінювалися як виправдання насилля, як спроба порушити моральні цінності. Одночасно художню інтелігенцію початку XX ст. приваблювали в творах Ніцше образність та афористичність.

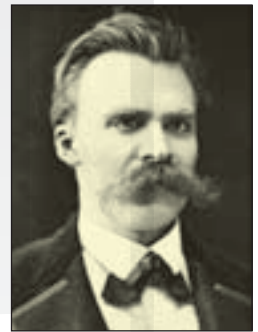
Не менш значущим для тогочасного суспільства був вплив теорії про психоаналіз, підвалини якої заклав австрійський учений **Зигмунд Фрейд** (1856–1939). Головне у психоаналізі — це відкриття несвідомого. Вчення про несвідомі імпульси, мотиви, потяги дозволило Фрейдіві створити психотерапевтичний метод відновлення душевної рівноваги своїх пацієнтів. З часом психоаналіз почали використовувати при аналізі історичних подій та творів мистецтва.

У XIX ст. народилася наука **соціологія** — сам термін запропонував дослідник **Огюст Конт** (1798–1857). Соціологи намагалися встановити закони, за якими функціонують та розвиваються людські спільноти.

? Висловіть свої припущення, чому соціологія як наука почала активно розвиватися саме у XIX ст.

Яків Шлезінгер.
«Портрет Гегеля»,
1831 р.

Фрідріх Ніцше
у 1875 р.

На початку ХХ ст. стали популярними різні містичні окультні вчення, релігійна філософія і східні релігії.

2. Мистецькі течії кін. XVIII — поч. ХХ ст.

В останній третині XVIII — першій половині XIX ст. в архітектурі та образотворчому мистецтві переважав **класицизм**. Він передбачав, що красивим є досконале, створене за строгими правилами та вивіреними пропорціями, зразком досконалості є античне мистецтво, а достойними сюжетами для зображення — антична міфологія та історія. Завдяки класицизму виник **академізм** — жанр у живописі, скульптурі та літературі, згідно з яким важливою була технічна довершеність творів мистецтва, а прояви індивідуального стилю митців розцінювалися як їхні недоліки.

? За допомогою додаткових джерел довідайтеся про представників класицизму в літературі та музиці.

Жак-Луї Давід. «Клятва Гораційів», 1784 р. Ця картина є типовим прикладом класицизму

Реакцією на жорсткі канони класицизму, а також на дедалі більшу роль машин у житті людини стало поширення **романтизму**. Він народився у німецьких землях і поширився наприкінці XVIII — першій пол. XIX ст. країнами Європи та США. Романтизм стверджував культ природи та почуттів. Представники романтизму надихалися середньовічною історією, народною культурою та традиціями, картинами далеких південних та східних країв.

Видатними представниками романтизму в музиці були польський піаніст Фредерік Шопен, чеські композитори Бедржіх Сметана та Антонін Дворжак, угорський — Ференц Ліст.

? Творчість яких представників романтизму ви вивчали на уроках зарубіжної літератури?

Каспар Девід Фрідріх. «Мандрівник над полем туману», 1818 р. Мистецтвознавці стверджують, що зображений тут чоловік-мандрівник є людиною, перед якою розкинулося її приховане туманом майбутнє. Ця картина є прикладом романтизму в живописі

Жуль Бастьєн-Лепаж. «Жовтень.
Пора збирання картоплі», 1878 р.

- Доведіть, що ця картина є прикладом реалізму.

Гюстав Курбе. «Доброго дня,
монсьєоре Курбе», 1854 р.
Курбе вважають засновником реалізму
у живописі. Припускають,
що на картині зображені сам
Курбе та його патрон Альфред Брюас
зі слугою та псом

У середині XIX ст. зародився **реалізм** — напрям у мистецтві, який прагнув якомога точніше відобразити прояви повсякденного життя. Письменниками-реалістами вважаються Чарльз Дікенс, Оноре де Бальзак, Вільям Текерей, Гюстав Флобер та Шарлотта Бронте.

Виникнення наступного мистецького стилю — **імпресіонізму** — пов'язане з технічними винаходами: твердими пластичними пензлями, які дозволяли писати чіткими кольоровими плямами, відносно дешевими синтетичними фарбами, переносними мольбертами та коробками для фарб і пензлів. Тепер художникам було зручно працювати на природі. Наукове дослідження світла дозволило використовувати художникам нові технічні прийоми. Вони писали за допомогою плям чистих кольорів, які створювали цілісне зображення. Найвідомішими імпресіоністами були Клод Моне та П'єр-Огюст Ренуар.

Упродовж XIX ст. європейці вели колоніальну експансію і мимоволі знайомилися з культурними надбаннями народів Африки та Сходу. Європейців приваблювали предмети мистецтва інших культур та цивілізацій

Клод Моне. «Враження. Схід сонця», 1872 р. Французькою «враження» — «*impression*», що й дало назву цій мистецькій течії

як цікаві, яскраві речі, володіння котри-ми позначало високий статус та заможність власника (наприклад, китайська порцеляна), проте вони не цікавилися тим, яке значення ці предмети мали для людей, що їх створили. Європейські митці намагалися зображати Схід та Африку так, як вони це розуміли: нерідко у костюмах «маврів» та «східних красунь» художники зображали своїх друзів-європейців. Це зацікавлення «екзотичними» культурами у мистецтві отримало назву **орієнталізм**.

Цікаво знати

Французький художник Поль Сезанн першим вихопився за межі імпресіоністського бачення природи і простору, започаткувавши **постімпресіонізм**. Він винайшов нові художні засоби і на своїх картинах наче «розсунув» простір. На його пейзажах збігаються або зриваються вниз схили, прогинаються долини, вигинається дзеркало водної поверхні тощо. Крім Сезанна, до художників-постімпресіоністів належали також Вінсент ван Гог та Поль Гоген.

П'єр-Огюст Ренуар. «Сніданок веслярів (у солом'яних брилях)», 1880–1881 рр.

Стефано Уссі. «Бедуїни під час полювання», 1872 р.

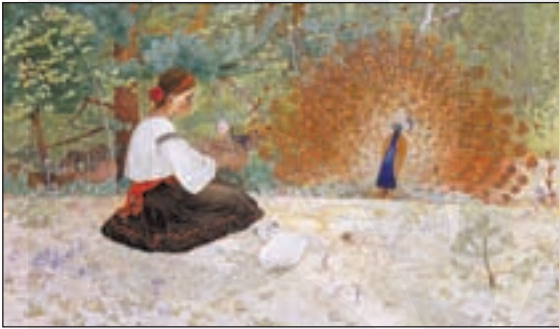
Густав Йонге. «Японське віяло», 1865 р.
На картині зображено європейську жінку в сукні, натхненій японським традиційним вбранням, в оточенні інших «екзотичних» атрибутів — японської ширми, китайського порцелянового посуду, японських книжок, віяла, птаха какаду тощо

- Унаслідок яких історичних подій зображені на картині предмети неєвропейських культур могли опинитися в одному місці?

Кінець XIX — поч. XX ст. ознаменувався зародженням ще одного художнього напрямку — **модерну**, який особливо яскраво проявився в архітектурі та декоративно-ужитковому мистецтві. Для модерну характерний еkleктизм — намагання поєднати надбання різних мистецьких стилів, які існували раніше. Стил модерн в архітектурі поєднував тенденції, що диктувалися бажанням архітекторів використати нові будівельні матеріали — сталь, скло, залізобетон і водночас підкреслити розкіш, витонченість, декоративність.

Вінсент ван Гог.
«Зоряна ніч», 1889 р.

Олександр Холодний. «Дівчина і пава», 1915 р.
Мистецтво модерну часто використовувало казкові, міфічні, історичні сюжети та надихалося народною культурою

Архітектор Антоніо Гауді.
Каса-Батльо у Барселоні, 1878 р.
Цей будинок є яскравим прикладом модерну в архітектурі

Густав Клімт. «Смерть і життя»,
1910–1915 рр.

3. Зародження масової культури

Індустріальне суспільство змінило ставлення людини до часу. До середини XIX ст. більшість людей ще визначали час за сонцем, а робітники орієнтувалися на фабричні гудки. Настінний або кишеньковий годинник був статусною річчю, а наручні годинники з'явилися наприкінці XIX ст. у військових. Лише на початку XX ст. наручні годинники увійшли у широкий вжиток. Віднині кожна хвилина мала свою ціну.

Розвиток промисловості, а також зростання населення, поліпшення його добробуту, що відбувалося протягом XIX ст., породило явище **масової культури**. Технічні винаходи на зразок конвеєра дозволили виготовляти великі кількості стандартизованих побутових товарів, призначених для споживання масами, тобто широкими верствами населення.

Цікаво знати

До появи універмагів цінників у магазинах не було, і продавець мав називати ціну, на око визначивши платоспроможність покупця. Френк Вулворт вперше прикріпив на кожен товар цінник. Також для того, щоб товар не залежувався на полицях, він придумав принцип розпродажів та знижок.

Масова культура — комерційно успішна культура, популярна серед широких верств населення.

У торгівлі теж відбулися вагомі зміни. Не в останню чергу вони були пов'язані з появою універсальних магазинів (універмагів). Тепер в одному місці можна було придбати що завгодно: від меблів до носовичка. В універмагах працювали сотні продавців та продавчинь, а ціни були твердими і вони вказувались на самому товарі. Вперше перелічені особливості універмагів запровадив американець Френк Вулворт (1852–1919) — засновник найбільшої станом на початок XX ст. мережі роздрібної торгівлі у США.

Постійно зростаюча грамотність в індустріальних країнах збільшила кількість тих, хто читав газети, журнали та книжки. У Британії популярними стали «Жахастики за пенні» — дешеві книжки з напівфантастичними оповідями, які дуже любила пересічна публіка. Їхня масова аудиторія зацікавила підприємців, які побачили у цій сфері можливість отримання прибутку.

До кінця XIX ст. умови життя робітників у західноєвропейських країнах поліпшилися, у них з'явився вільний час, який вони могли присвятити розвагам. Так, 1871 р. британські робітники отримали право на оплачувані вихідні. Це зробило популярними поїздки за місто на вікенд. Серед простих

Фотограф Едвард
Лінлі Самборн.
Лондонські перехожі,
1900-х рр.

англійців популярною стала гра у футбол — її правила було затверджено ще у 1863 р., а перший кубок розіграли у 1867 р.

На початку XX ст. великої популярності здобув новий вид синтетичного мистецтва — кінематограф. Кіно було чорно-білим та «німим» — все, що відбувалося на екрані, озвучував піаніст у залі кінотеатру. Зірки кіно початку століття — Макс Ліндер, Чарлі Чаплін — здобули світове визнання.

Масове виробництво продуктів харчування

Масове виробництво сформувало і харчову промисловість. Ще на поч. XIX ст. було винайдено технологію консервування. Тепер продукти харчування можна було зручно транспортувати та зберігати протягом тривалого часу. У 1860-х рр. було засновано компанію «Нестле», яка існує і нині. Серед її тогочасної продукції вже були згущене та консервоване порошокове молоко. Згущене молоко теж початково було продуктом харчування для федеральної армії у Громадянській війні у США, а згодом стало рекламуватися як поживний та безпечний (завдяки контролю якості на виробництві) продукт.

Солодкий газований напій колу теж було винайдено у 1850-х рр. у США. Щоправда, спочатку вона продавалася в аптеках. У 1880-х рр. американці почали споживати консервовану кукурудзу та квасолю.

Закріплення знань, умінь та навичок

1. Перелічіть у порядку виникнення мистецькі течії кін. XVIII — поч. XX ст.
2. Поясніть значення терміна «еклектизм».
3. Як технічний прогрес вплинув на суспільну думку та філософію?
4. Підготуйте повідомлення чи презентацію про обраний мистецький чи філософський напрям кін. XVIII — поч. XX ст.
5. Як виникнення імпресіонізму пов'язане з технічними удосконаленнями?
6. З якими історичними явищами та подіями пов'язане виникнення орієнталізму? Проведіть дискусію, чи можна вважати цю мистецьку течію проявом колоніальної експлуатації.
7. Користуючись знаннями з курсів Мистецтва та Зарубіжної літератури, дайте відповідь на питання: як зміни у світогляді впливали на формування нових мистецьких напрямів?
8. Як початок активного використання конвеєрного виробництва вплинув на життя пересічних людей?
9. Якими були передумови та причини виникнення масової культури? Складіть відповідну схему.
10. Користуючись поданими у темі ілюстраціями, визначте характерні риси мистецтва епохи модерну.

Практичне заняття №5. «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець XVIII — початок XX ст.)»

Урок-узагальнення за розділом V «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець XVIII — початок XX ст.)»

Узагальнення до курсу «Основні ідеї, здобутки, виклики «довгого» ХІХ століття»

Період від Французької революції кінця ХVІІІ ст. до початку Першої світової війни у 1914 р. отримав назву «довге дев'ятнадцяте століття». Історики доводять, що суспільні, політичні та культурні процеси, котрі розпочалися у другій половині ХVІІІ ст., різко не обірвалися ані в 1801 р., ані в 1901 р. — це все був відносно рівномірний плин розвитку людства. Зміни, що відбувалися у цей час у Європі та США, мали всеохопний характер. Внаслідок цього ХІХ ст. в історії згаданих країн визначають як період великої **модернізації** — зміни в усіх сферах суспільного життя, відповідно до вимог часу.

! **Модернізація** (в суспільстві) — широкомасштабний процес, основою якого є запровадження змін і вдосконалень, пов'язаних з необхідністю розвитку всіх сфер життя суспільства відповідно до вимог сучасності.

«Довге ХІХ ст.» називають «добом прогресу» — поява промислової індустрії, світової торгівлі, масового виробництва нових видів сполучення (передусім залізниця) та комунікації (телеграф, дешеві газети, згодом — телефон) назавжди змінили світову економіку, а непинний розвиток науки і техніки породив віру в безкінечні зміни на краще, нові й нові досягнення людства.

Індустріальний розвиток поділив світ на дві частини: країни Західної Європи з потужною економікою були виробниками фабрично-заводської продукції та споживачами дешевої сировини з країн, що стали ринками збуту цих товарів. До останніх належали країни Сходу та Латинської Америки. Через економічне, політичне, військове та культурне домінування «великих держав» Західної Європи ХІХ ст. називають «віком Європи». Проте навіть серед європейських країн процес поширення досягнень промислової (індустріальної) революції та індустріалізації не був рівномірним, а в українських землях він набув специфічних рис. У 1830-х рр. тут розпочалась промислова (індустріальна) революція, а у 1860-х рр. — індустріалізація, коли промислова революція ще не завершилася, — це відбулося у 1880-х рр. Внаслідок цього економічний

Жан-Оноре Фрагонар.
«Гойдалка», 1767 р.
Ця картина у стилі рококо є символом легкого та безтурботного життя аристократії за «старого режиму» у Франції

розвиток був нерівномірним: «кустарні» виробництва сусідили із найсучаснішими заводами; регіональний розвиток теж був нерівномірним: у той час, як Донбас та окремі міста Південної України ставали індустріальними, на Правобережжі, Чернігівщині, Полтавщині майже не було промислових підприємств, за винятком цукрових.

У XIX ст. західні країни, спираючись на свою економічну перевагу, посилили тиск на країни Сходу, стали руйнувати тут підвалини традиційних суспільств і ділити цей регіон на колонії, залежні держави та «сфери впливу».

Власниками найбільших колоніальних володінь стали Велика Британія, Франція, Нідерланди. Країни Сходу розпочали національно-визвольну боротьбу проти колонізаторів, яка стала одним із важливих явищ світової історії XIX ст. Лише Японії завдяки вчасно та ефективно проведеним модернізаційним реформам вдалося зберегти свою незалежність, тоді як подібні спроби реформування в Османській імперії через корупцію, внутрішній опір та втручання «великих держав» закінчилися невдало.

Деякі історики порівнюють Україну XIX ст. з колонією. І справді, держави, до складу котрих входили українські землі, — Російська імперія та Австро-Угорщина, — як справжні колонізатори використовували українські землі як джерело сировини. Наприклад, перша залізниця Одеса–Балта була збудована саме для того, щоб вивозити українське зерно до одеського порту на експорт. Вугледобувні та металообробні підприємства теж належали іноземцям і були створені за їхній кошт. У Галичині, де видобувалося 5 % світової нафти, 100 % капіталу (вкладених у розвиток галузі грошей та ресурсів) належали не українцям. Єдиною галуззю, де з'явилися великі українські підприємці, стало цукроваріння. Усім відомі підприємницькі роди Симиренків, Терещенків та Яхненків.

Луї Леопольд Буальї.
«Санкюлот», 1792 р.
Картина зображає
типового революціонера

Упродовж XIX ст. було зруйновано традиційну станову систему поділу суспільства. Місце людини в ньому стало визначатися тим, чого вона досягла завдяки власним зусиллям. Освіта та робота, заняття підприємництвом стали новими шляхами здобуття високого соціального статусу.

Нові соціальні прошарки — підприємці та банкіри (промислова та фінансова буржуазія), середній клас, робітники оформилися впродовж XIX ст. Підприємці були зацікавлені в здобутті можливості впливу на державну політику законними парламентськими методами. Унаслідок цього вони виступали за ліквідацію залишків «старого порядку» та утвердження демократичних засад у житті держави. Наймані працівники у XIX ст., прагнучи змінити своє становище, робітники брали участь у різних формах протестів. Боротьба

робітників за свої права стала одним із головних чинників суспільно-політичного життя Європи та США.

Формування індустріального суспільства в європейських країнах і США змінило і повсякденне життя. Ознакою нової доби в історії людства стали значні за розмірами міграції (переселення людей як усередині країни, так і за її межі).

У зв'язку з аграрним перенаселенням в останній третині ХІХ — на поч. ХХ ст. українці масово емігрували до США, Канади, Бразилії, Аргентини, Австралії та Нової Зеландії, а також до Сибіру. Лише з Галичини у цей період переселилося більш ніж 300 тис. українців.

Якщо раніше більшість населення мешкала в селах і працювала на землі, то відтепер швидко зростало населення міст — процес урбанізації набрав обертів. Це породило свої проблеми: відсутність елементарних санітарних умов (водогонів, каналізацій) в оселях міської бідноти, відсутність знань про хвороби та їхні збудники перетворювали міста на осередки епідемій холери, тифу, туберкульозу. Жахливі умови життя у перенаселених міських кварталах спричиняли те, що для багатьох місто ставало уособленням руйнації звичних для них усталених століттями суспільних відносин, загрозою для традиційних порядків та цінностей, а водночас — сприятливим місцем для поширення революційних ідей.

Французька революція кінця ХVІІІ ст. принесла ідею республіки, яка страшила всіх тогочасних монархів. Вона кинула виклик пануванню в країнах континентальної Європи «старого порядку», в основі якого були абсолютизм та поділ на суспільні стани. Але сама ідея того, що населення країни має брати участь у державних справах і впливати на владу, не зникла. У країнах Заходу поступово затверджувалися підвалини правової держави, яка ґрунтувалася на принципах верховенства закону, політичних свобод і свободи підприємництва. Це призвело до тривалої боротьби за прийняття конституції, яка вб визначала межу повноважень монарха, уряду та парламенту. Процеси політичного розвитку країн відбувалися

Ерік Боттомлі. «Рейдольська залізниця», 1905 р. У ХІХ ст. залізниці докорінно змінили уявлення людей про подорожі, а також стали головним видом транспортних перевезень

Вільям Белл Скот. «Залізо та вугілля», 1855–1860 рр.

Орас Верне. «Мазепа серед вовків», 1826 р. Картина у стилі романтизму є ілюстрацією до поеми Байрона «Мазепа», присвяченій напівміфічним подіям з біографії українського гетьмана Івана Мазепи

Річард Редгрейв. «Останній погляд емігранта на рідний дім», 1858 р. Художник присвятив картину всім англійцям, що в 1830–1840-х рр. емігрували до США та Австралії

двома відмінними шляхами — реформ або революцій. Так, на початку ХХ ст. в Ірані та Османській імперії, Китаї відбулися революції, що мали на меті встановити конституційний лад. Ці події отримали назву «пробудження Азії». Така ж за характером революція відбувалася протягом 1905–1907 рр. у Російській імперії.

Участь дедалі ширших верств населення у політиці породила і політичні партії різного спрямування. Партії — добровільні об'єднання певних суспільно-політичних груп, що прагнуть на практиці втілити свої ідеали, здобувши на виборах представництво у парламенті та уряді. Основними ідейно-політичними напрямками були консерватизм, лібералізм, радикалізм (зазвичай соціалістичного спрямування) та націоналізм.

Консерватори були прихильниками ідей традиційності, виступали за збереження в житті суспільства домінуючої ролі держави та Церкви, не сприймали революції та радикальні реформи. Ліберали ратували за поступові перетворення. Радикали прагнули докорінно змінити існуючий суспільно-політичний лад, зокрема насильницькими методами. Національні партії виникали там, де народи, що не мали власної держави, боролися за самостійність.

Описані політичні ідеї ширилися й Україною. Наприкінці ХІХ ст. українці теж створили власні політичні партії. У 1890 р. в Галичині було сформовано Русько-Українську революційну партію (РУРП), а у 1900 р. на Наддніпрянщині з'явилася Революційна українська партія (РУП). Ці партії поєднували у своїй ідеології ідеї соціалізму та націоналізму. Соціальні гасла та вимоги з'явилися у програмах згаданих партій як реакція на своєрідну європейську політичну «моду» на соціалізм.

Французька революція кінця ХVІІІ ст. започаткувала в європейських країнах рух жінок за зрівняння їх у правах із чоловіками. Боротьба жінок за емансипацію (звільнення від залежності, пригноблення, упередженого ставлення, скасування обмежень і надання рівних прав) тривала протягом усього ХІХ ст.

Також XIX ст. називають «віком націоналізму» через активне розгортання процесів формування націй (націєтворення). У Франції могутній поштовх цьому процесу дала революція кінця XVIII ст. та правління Наполеона I. Наприкінці XVIII — поч. XIX ст. проголосили свою незалежність республіки Латинської Америки (за винятком Бразилії, що оголосила себе імперією). «Весна народів», що прокотилася Європою, продемонструвала прагнення різних народів мати власну державу, в управлінні якою вони можуть брати участь.

Громадянська війна у США стала важким випробуванням, з якого вони вийшли цілісною країною. Це був ще один крок на шляху американського націєтворення.

У другій половині XIX ст. завершився процес політичного об'єднання Італії та Німеччини. Але не всім народам так щастило. В Австро-Угорщині мешкало багато різних етносів, жоден з яких не переважав інші кількісно, зате кожен з них прагнув самостійності та політичних прав. У результаті поширення в західних країнах уявлень, що кожна нація має право бути вільною й жити власним політичним життям, національне відродження бездержавних народів стало важливою складовою суспільно-політичного життя західних країн XIX ст. Під час «Весни народів» галицькі українці заявили про свою окремішність і власні національні інтереси.

Отже, «довге XIX ст.» назавжди змінило світ і наблизило його до того, яким ми його знаємо зараз. Поступово почав руйнуватися «старий порядок» і формувалися уявлення про демократію. Розгортання промислової (індустріальної) революції змінило методи виробництва та вплинуло на формування нового суспільства, у якому з'явилися верстви робітників та середній клас. З'явилося також усвідомлення необхідності боротьби за права людини. Розвиток країн Сходу, де зберігалися традиційні суспільства, у XIX ст. відбувався під тиском країн Заходу, що економічно переважали, і поступового усвідомлення необхідності його протидіяти.

! **Нація** — велика група людей, пов'язаних спільними традиціями і звичаями, почуттям соціальної однорідності та спільних уявлень про власне минуле і майбутнє.

↓ **Закріплення знань, умінь та навичок**

1. Вкажіть хронологічні межі «довгого XIX ст.». **2.** Які права та свободи людини були проголошені у часи Французької революції кінця XVIII ст.? **3.** Створіть галерею з 10–15 творів мистецтва та фотографій на тему «Довге XIX ст.». Обґрунтуйте свій вибір. **4.** Назвіть ключові, на вашу думку, історичні події та явища з вивченого вами курсу Всесвітньої історії. **5.** Охарактеризуйте основні тенденції політичного, соціально-економічного та культурного розвитку світу у XIX ст. **6.** До вивчених вами загальносвітових явищ та тенденцій політичного, соціально-економічного та культурного розвитку світу в «довгому XIX ст.» підберіть приклади з курсу Історії України.

Плани-схеми для самостійної роботи учня з підручником і додатковою літературою

I. Як написати реферат

1. Уважно з'ясуйте, на яку тему слід підготувати реферат.
2. Ознайомтеся з літературою, що стосується цієї теми.
3. Визначте, в якій послідовності будете висвітлювати інформацію. Складіть план реферату.
4. Реферат слід писати за таким планом:
 - у вступі ви пояснюєте важливість і актуальність обраної теми; звертаєте увагу на те, що і як будете описувати;
 - в основній частині розкриваєте зміст реферату;
 - у закінченні формулюєте головні підсумки та висновки, яких ви дійшли;
 - наприкінці реферату подаєте список літератури, яку використовували.

II. Як скласти історичний портрет?

1. Як відбувалося становлення особистості історичного діяча?
 - Де і коли він народився?
 - Де і в яких умовах жив, зростав, виховувався?
 - Як формувалися його погляди?
2. Особисті якості й риси характеру.
 - Як особисті якості діяча впливали на його діяльність?
 - Які з його особистих якостей вам подобаються, а які ні?
3. Діяльність історичного діяча.
 - Схарактеризуйте основні справи його життя.
 - Які успіхи й невдачі були в його справах?
 - Які верстви населення підтримували його діяльність, а які ні, і чому?
 - Для кого він був другом, а для кого ворогом, і чому?
 - Якими були наслідки його діяльності?
 - ▶ для сучасників;
 - ▶ для нащадків.
 - За що людство пам'ятає цю людину?
4. Яке ваше особисте ставлення до історичного діяча?
 - Які почуття викликає у вас його діяльність?
 - Як ви ставитеся до засобів і методів його діяльності? Обґрунтуйте свою позицію.

III. Як скласти тези?

(Тези — стисло сформульовані основні положення статті, лекції, повідомлення, доповіді.)

1. Прочитайте текст, тези якого необхідно скласти.
2. Переділіть його на логічно завершені частини і дайте їм назву, тобто складіть план.
3. Знайдіть у тексті основні положення, які дають відповідь на запитання плану.

IV. Як порівнювати різноманітні оцінки історичних явищ?

1. Визначте сутність кожної оцінки історичної події або явища.
2. Спробуйте з'ясувати, на що спирався автор, даючи цю оцінку, і визначте об'єктивність його висновків.
3. Проаналізуйте наведені аргументи і логіку наведених доказів.
4. Зробіть свій вибір на користь однієї з наведених оцінок і поясніть, чому ви зробили саме такий вибір.

V. Як скласти повідомлення?

1. Прочитайте в підручнику матеріал, до якого ви складаєте повідомлення.
2. Прогляньте літературу, за якою ви будете його готувати.
3. Складіть план своєї розповіді.
4. За планом запишіть зміст повідомлення або складіть його тези.
5. Подумайте над тим, який ілюстративний матеріал доцільно використати.
6. Під час виступу з повідомленням не забувайте про виразність і правильність своєї мови.

VI. Як працювати з історичним документом?

1. З'ясуйте походження документа.
 - Хто його автор?
 - За яких історичних обставин він з'явився?
 - Що являє собою документ за змістом і формою (опис історичної події сучасником, оцінка події істориком, законодавчий акт тощо).
2. З'ясуйте, яке завдання до документа ви повинні виконати і що для цього потрібно.
 - Якщо документ має поглибити ваші знання про якийсь історичне явище, подію чи особу, — пригадайте, що вам уже відомо про це.
3. Прочитайте текст документа, визначте значення понять і термінів, що містяться в ньому.
4. Спробуйте виконати завдання. Якщо ви не можете цього зробити, визначте, що вам заважає.
 - Зверніть увагу на те, як сформульовано завдання; можливо, ви не зрозуміли поставленої задачі.
 - Прочитайте уважно й повільно документ іще раз, звертаючи увагу на зміст окремих речень.

ЗМІСТ

Любі друзі та подруги!	3
Вступ.....	3
РОЗДІЛ I. ЄВРОПА В ЧАСИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН	
Тема 1. Криза «старого порядку» у Франції	4
Тема 2. Початок Французької революції кінця XVIII ст.	9
Тема 3. Завершення Французької революції кінця XVIII ст.	16
Тема 4. Консульство та імперія Наполеона Бонапарта	25
Практичне заняття №1. «Утвердження принципів громадянського рівноправ'я: від Декларації прав людини і громадянина до Цивільного кодексу Наполеона».....	33
Урок-узагальнення за розділом I «Європа в часи Французької революції та наполеонівських війн».....	33
РОЗДІЛ II. ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 рр.)	
Тема 5. Індустріальна революція у країнах Західної Європи та її наслідки	34
Тема 6. Велика Британія	43
Тема 7. Утворення незалежних держав у Латинській Америці	48
Тема 8. Російська імперія	53
Тема 9. Франція у період Реставрації Бурбонів. Революція 1830 р. Липнева монархія	58
Тема 10. Австрійська імперія доби Клеменса фон Меттерніха	62
Тема 11. «Весна народів»	68
Тема 12. Франція Наполеона III. Кримська війна	76
Тема 13. Об'єднання Італії. Об'єднання Німеччини	80
Тема 14. Громадянська війна у США і Реконструкція Півдня.....	85
Практичне заняття №2. «Вплив промислової (індустріальної) революції на побут європейців»	93
Урок-узагальнення за розділом II «Європа та Америка в добу революцій і національного об'єднання (1815–1870 рр.)»	93
РОЗДІЛ III. МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ	
Тема 15. Основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку країн Західної Європи та Америки в останній третині XIX — поч. XX ст.	94

Тема 16. Французько-пруссська війна та її наслідки. Третя Республіка у Франції.....	99
Тема 17. Німецька імперія.....	103
Тема 18. Британська імперія	107
Тема 19. США.....	114
Тема 20. Російська імперія	120
Тема 21. Австро-Угорщина — дуалістична монархія. Утворення нових незалежних держав на Балканах	127
Тема 22. Спроби модернізації Османської імперії. Іранська революція.....	132
Тема 23. Доба Мейдзі в японській історії.....	137
Тема 24. Імперія Цін (Китай)	143
Практичне заняття № 3. «Наслідки колоніальної політики для метрополій і країн Азії та Африки»	146
Урок-узагальнення за розділом III «Модернізація країн Європи та Америки в останній третині XIX — на початку XX ст. Пробудження Азії»	146

РОЗДІЛ IV. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)

Тема 25. Європа та світ напередодні Першої світової війни (1914–1918).....	147
Практичне заняття №4. «Міжнародні відносини (друга половина XIX — початок XX ст.)»	154
Урок-узагальнення за розділом IV «Міжнародні відносини (друга половина XIX — початок XX ст.)»	154

РОЗДІЛ V. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (КІНЕЦЬ XVIII — ПОЧАТОК XX СТ.)

Тема 26. Розвиток освіти. Найважливіші досягнення науки і техніки.....	155
Тема 27. Суспільна думка, література і мистецтво. Зародження масової культури	159
Практичне заняття №5. «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець XVIII — початок XX ст.)»	166
Урок-узагальнення за розділом V «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець xviii — початок xx ст.)».....	166
Узагальнення до курсу «Основні ідеї, здобутки, виклики «довгого» XIX століття»	167
Плани-схеми для самостійної роботи учня з підручником і додатковою літературою	172

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

СОРОЧИНСЬКА Наталія Миколаївна

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Схвалено для використання в освітньому процесі

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактори *Василь Герасимчук, Петро Ктитор*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Комп'ютерна верстка *Івана Бліща*
Художній редактор *Ростислав Крамар*
Технічна редакторка *Неля Домарецька*

Підписано до друку _____. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура CentSchbook. Друк офсетний. Умовн. друк арк. 14,30.
Умовн. фарбо-відб. 57,20. Обл.-вид. арк. 11,65. Тираж ____ пр.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352)52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

- 14 липня 1789 р. — взяття Бастилії. Початок революції у Франції
- 26 серпня 1789 р. — прийняття «Декларації прав людини і громадянина»
- 10 серпня 1792 р. — повалення монархії у Франції
- 22 вересня 1792 р. — проголошення республіки у Франції
- 1793–1794 рр. — якобінська диктатура у Франції
- 27 липня 1794 р. — Термідоріанський переворот
- 9 листопада 1799 р. — державний переворот Наполеона Бонапарта.
Завершення революції у Франції
- 1799–1804, 1804–1815 рр. — Наполеонівські війни
- 1804–1814 рр. — Перша імперія у Франції
- 1804 р. — створення «Цивільного кодексу» Наполеона
- 1810–1826 рр. — національно-визвольний рух в Латинській Америці
- 1814–1815 рр. — Віденський конгрес (1815 р., 26 вересня –
утворення Священного союзу)
- 1825 р. — побудова першої залізниці
- 14 грудня 1825 р. — виступ декабристів на Сенатській площі в Петербурзі.
- 1830 р. — Липнева революція у Франції
- 1832 р. — перша парламентська реформа в Англії
- 1836–1848 рр. — чартистський рух в Англії
- 1848–1849 рр. — європейська революція «Весна народів»
- 1850–1864 рр. — Тайпінське повстання в Китаї
- 1852–1870 рр. — Друга імперія у Франції
- 1853–1856 рр. — Кримська війна. Поразка Росії
- 1857–1859 рр. — Сипайське повстання в Індії
- 1859–1870 рр. — Об'єднання Італії. (1860 р. – експедиція «тисячі»
Дж. Гарібальді. Утворення Італійського королівства)
- 1859–1869 рр. — Будівництво Суецького каналу
- 1861–1865 рр. — Громадянська війна в США
- 1863 р., 1 січня — набрання чинності закон про скасування рабства у США

- 1864 – 1876 рр. — діяльність I Інтернаціоналу
- 1864–1871 рр. — об'єднання Німеччини. Утворення Німецької імперії
- 1865–1877 рр. — Реконструкція Півдня США
- 1867 р. — друга парламентська реформа у Великій Британії
Утворення Австро-Угорщини
- 1867–1868 рр. — революція Мейдзі в Японії
- 1870–1871 рр. — французько-пруська (французько-німецька) війна
- 1870–1940 рр. — Третя республіка у Франції
- 1871 р. — Паризька комуна
- 1873 р. — укладення «союзу трьох імператорів» — Німеччини, Росії
та Австро-Угорщини
- 1876 р. — прийняття першої конституції в Османській імперії
- 1880 р. — запровадження соціального законодавства в Німеччині
- 1881 р. — вбивство народниками російського царя Олександра II
- 1882 р. — укладення Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія)
- 1891–1893 рр. — створення франко-російського союзу
- 1894–1895 рр. — японсько-китайська війна
- 1895 р. — виникнення кінематографу
- 1898 р. — іспано-американська війна
- 1899–1902 рр. — англо-бурська війна
- 1904, 1907 рр. — оформлення союзу Антанта
- 1904–1905 рр. — російсько-японська війна
- 1905–1906, 1911 рр. — Марокканські кризи
- 1905–1907 рр. — Перша російська революція
- 1908 р. — Молодотурецька революція
- 1908–1909 рр. — Боснійська криза
- 1911 р. — італійсько-турецька війна
- 1911–1912 рр. — Синьхайська революція
- 1912–1913 рр. — Балканські війни

